

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Науково-практичний журнал

Scientific and practical journal

**Економіка
Промисловості**
Economy of Industry

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

№ 2 (98)

2022

**Науково-практичний журнал «Економіка промисловості» видається з 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію журналу КВ № 23249-13089ПП від 22.03.2018 р.
Виходить щоквартально**

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б)
(відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15.10.2019 р. № 1301)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

Журнал зареєстровано у Міжнародному центрі
періодичних видань (ISSN International
Center, м. Париж)

Журнал «Економіка промисловості» індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних «Україніка наукова» і представлений у **Науковій електронній бібліотеці періодичних видань НАН України**. Видання розміщено у світовій електронній бібліотеці наукової періодики **EBSCO Publishing**. Журнал внесено до світового каталогу наукових періодичних видань **Ulrich's Periodicals Directory**. Журнал внесено до переліку журналів міжнародного індексу наукового цитування **Index Copernicus** (Польща). Видання індексується вільно доступною системою **Google Scholar**. З 2013 р. науково-практичний журнал «Економіка промисловості» індексується у міжнародних наукометричних базах: **DRJI** (Directory of Research Journals Index), **ERIH PLUS** (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) та **Research Bible** (Токіо, Японія).

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості

E-mail:

RPokotylenko@gmail.com,
admin@econindustry.org.
Web: www.ojs.econindustry.org.
Web: iie.org.ua

Адреса редакції:

вул. М. Капніст, 2,
Київ, Україна, 03057.
Тел.: (044) 200-55-71.
Моб.: (095) 291-03-11

Науково-редакційна рада:

АМОША О.І. (голова редакційної ради, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), АЛЕКСАНДРОВ І.О. (д.е.н., проф. Одеський національний політехнічний університет), ГЕСЦЬ В.М. (акад. НАН України. Інститут економіки та прогнозування НАН України), КВІЛІНСЬКІ А. (д.е.н. Лондонська академія науки і бізнесу, Велика Британія), ЛБАНОВА Е.М. (акад. НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України), МАКОГОН Ю.В. (д.е.н., проф. Маріупольський національний університет).

Редакційна колегія:

ВИШНЕВСЬКИЙ В.П. (головний редактор, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ЗАЛОЗНОВА Ю.С. (заст. головного редактора, чл.-кор. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ПОКОТИЛЕНКО Р.В. (заст. головного редактора, відповідальний редактор, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ГАРКУШЕНКО О.М. (секретар редакційної колегії, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), АНТОНЮК В.П. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), БРЮХОВЕЦЬКА Н.Ю. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), БУЛЄСВ І.П. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), КРАВЧЕНКО О.О. (д.е.н., проф. Державний університет інфраструктури і технологій), МИХНЕНКО В. (к.е.н. Оксфордський університет, Велика Британія), НОВІКОВА О.Ф. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), СОЛДАК М.О. (к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ХАРАЗШВІЛІ Ю.М. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), ЧЕРЕВАТСЬКИЙ Д.Ю. (д.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України).

Статті для публікації в науково-практичному журналі відбираються на умовах конкурсу, за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, власних імен, даних, цитат несуть безпосередньо автори статей. Редакція може не поділяти висловлені у статтях думки та висновки, що не покладає на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції. Матеріали друкуються мовою оригіналу.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 8 від 02.08.2022 р.)

© Інститут економіки промисловості НАН України

© Економіка промисловості, 2022

ЗМІСТ

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Збаразська Л. О. Промисловість України у світовому «ландшафті»: тенденції в контексті завдань довгострокового розвитку 5

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

Шевцова Г. З. Довгострокові фактори і тенденції розвитку хімічної промисловості України 25

Сердюк О. С. Напрями підвищення ефективності інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва 53

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В., Новак І. М. Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення 75

Панькова О. В., Касперович О. Ю. Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих і пріоритети регуляторної політики України в умовах воєнного стану 91

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

До ювілею доктора економічних наук, професора, завідувача відділу проблем економіки підприємств Інституту економіки промисловості НАН України, академіка Академії економічних наук України
Брюховецької Наталі Юхимівни 118

ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ «ЛАНДШАФТІ»: ТЕНДЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ДОВГОСТРОКОВОГО РОЗВИТКУ¹

У статті викладено результати науково-аналітичного дослідження основних тенденцій у промисловості України, які характеризують особливості її функціонування й розвитку за останні два десятиліття на тлі аналогічних процесів у світі. Основні акценти зроблено на аналізі відповідності тенденцій в Україні світовим і європейським трендам динамічного та структурного розвитку промислового виробництва. Досліджено процеси реалізації в національній промисловості секторальної цілі SDG-9 як комплексу завдань у межах концепції сталого та інклюзивного розвитку виробництва.

Для порівняльних досліджень використано інформаційно-аналітичні ресурси визнаних міжнародних інституцій, що системно здійснюють моніторинг і надають рейтингові оцінки поточного стану й розвитку процесів у світовій економіці на єдиних методологічних засадах.

Встановлено, що у промисловості України наразі домінують переважно короткострокові тенденції, які формуються та швидко змінюються під впливом кон'юктурних коливань ринку. Починаючи з 2013 р. провідну роль у прискоренні розвитку негативних явищ відіграє зовнішньополітичний чинник – військова агресія РФ.

Скорочення частки технологічних виробництв в обробній промисловості України суттєво погіршує поточний стан конкурентоспроможності та потенціал довгострокового промислового розвитку. Це спричинило зниження темпів і відносних обсягів створення доданої вартості у промисловості України порівняно із загальносвітовими та регіональними показниками.

На основі даних відомих світових рейтингів (CIP, SDG) виявлено найбільш проблемні зони вітчизняної промисловості в контексті розв'язання пріоритетних завдань довгострокового розвитку в умовах прискорення технологічних трансформацій.

Запропоновано стратегічні напрями, які мають потрапити у фокус довгострокової державної промислової політики: структурний розвиток, стабільний внутрішній попит, збалансований експорт.

Ключові слова: промисловість, обробна промисловість, довгостроковий розвиток, промислова політика, конкурентоспроможність, сталий та інклюзивний розвиток, Україна, світова промисловість.

JEL: O14; O33; L60; L52

¹ Дослідження виконано в межах НДР «Довгострокові фактори і тенденції розвитку національної промисловості в умовах четвертої промислової революції» (номер держреєстрації 0119U001473).

Промисловість України, як і економіка загалом, вступила в еру кардинальних трансформацій у руслі новітніх парадигм глобального розвитку, що потребує всебічного аналітичного дослідження й узагальнення як вихідних умов, так і перспективних можливостей.

Складність такого аналізу пов'язана з важливістю врахування багатьох предметних ракурсів, за якими формується цілісний, системно впорядкований «промисловий профіль» країни. На сучасному етапі світового економічного розвитку серед них доцільно виокремити інноваційно-технологічний (насамперед розгортання Четвертої промислової революції – 4IR), кліматично-екологічний (концепція сталого зростання), соціогуманітарний (трансформація та ефективність людського капіталу, людський розвиток загалом), інтеграційно-глобалізаційний (нові формати міжнародної економічної співпраці). Специфічні аналітичні характеристики національної промисловості за означеними напрямками є більш-менш обґрунтованою основою для висновків щодо найважливіших тенденцій, які вже проявили себе, а також щодо факторів й умов, які мають бути активовані на практиці для досягнення вищого рівня секторальної ефективності та конкурентоспроможності у стратегічній перспективі.

Оскільки сучасні процеси економічного розвитку, насамперед, у промисловості, набули надзвичайного динамізму і перманентних змін, систематична актуалізація аналітичних висновків щодо ключових тенденцій і факторів впливу є важливим науково-практичним завданням у контексті опрацювання адекватної промислової стратегії та державної політики.

Актуальність порівняльного аналізу промислових тенденцій в Україні та світі зумовлена загальним поглибленням економічної глобалізації, що відбувається під впливом нарощування глобальних викликів, а також активізацією практичних дій у площині інтеграції національної промис-

ловості в міжнародні, перш за все європейські, процеси та структури. Це потребує постійних уточнень промислової ідентичності та статусу країни в зовнішніх обставинах місця й часу, що постійно змінюються, для поглиблення розуміння місця і перспектив національної промисловості в сучасному промисловому «ландшафті».

Найновітніші обставини, а саме воєнна агресія РФ, звичайно, спричинять певні зміни в напрямках (можливостях) використання аналітичних висновків. Оскільки війна та пов'язані з нею економічні втрати є форс-мажорними факторами впливу, важливі тенденції, сформовані в передвоєнні роки, можуть набути неочікуваних деформацій, неоднозначних за змістом, темпами та наслідками для процесів довгострокового промислового розвитку в Україні. Утім наразі сформульовані висновки зберігатимуть функцію важливого підґрунтя оцінок наслідків війни для потенціалу вітчизняної промисловості, який міг би бути реалізований у мирних умовах.

Тематична бібліографія є досить широкою. Проте більшість робіт має галузеву (конкретний вид діяльності) або функціонально-цільову (ресурсозбереження, екологізація, інвестиції, інновації тощо) орієнтацію. Відтак комплексні аналітичні оцінки для промисловості (як виду економічної діяльності) в ракурсі виявлення її загального потенціалу стратегічного розвитку мають певну наукову доцільність.

Мета статті полягає у визначенні основних тенденцій промисловості України, що формувалися впродовж трьох трансформаційних десятиліть, на тлі загальносвітових (і групових – по країнах) промислових трендів з акцентом на ключових показниках загальної ефективності виробництва та досягнення секторальних завдань у межах Цілей сталого розвитку 2030. Основну увагу приділено обробній промисловості – «*manufacturing*», оскільки саме ця складова національної промисловості є нині найбільш проблемною та значущою для

довгострокових промислових перспектив України.

Інформаційною платформою для порівняльних аналітичних досліджень виступають ресурси відомих міжнародних інституцій, що системно здійснюють постійний моніторинг та надають рейтингові оцінки поточного стану і процесів у світовій економіці на єдиних методологічних засадах.

Промисловість України як об'єкт науково-аналітичних розвідок перебуває в центрі уваги вітчизняних дослідників. Традиційно значний пласт таких багатоаспектних досліджень проблем промислового розвитку накопичений в Інституті економіки промисловості НАН України завдяки фаховим розробкам його провідних фахівців. Тематика цих досліджень є досить розгалуженою, але завжди фокусується на найактуальніших промислових трендах і проблемах, таких як неоіндустріалізація, смарт-виробництво, інвестиції, інновації, енергоефективність, екологізація та ін. Особливе місце посідають розробки, присвячені галузевим і регіональним аспектам промислового зростання. Як правило, усі зазначені напрями досліджуються через призму нових глобальних викликів і світового практичного досвіду.

У ракурсі дослідження загальних аспектів розвитку промисловості України на тлі світових викликів, ключових тенденцій і цільових пріоритетів слід звернути увагу на такі публікації¹: (Вишневецький, 2022), (Підоричева, 2021), (Збаразська, 2020), (Солдак, 2020), (Прогнімак, 2020), (Вишневецький та ін., 2019), (Брюховецька, Чорна, 2019), (Залознава, 2017), (Вишневецький та ін., 2016).

Дослідженню галузевих та регіональних напрямів і тенденцій промислового розвитку в Україні присвячено такі роботи: (Нікіфорова, 2022), (Череватський, Вольчин, 2022), (Шевцова, 2020), (Ляшенко, Петрова, 2021), (Ляшенко, Солдак, 2018).

Вони містять порівняльні оцінки та висновки щодо специфіки процесів функціонування й розвитку ключових промислових галузей в Україні та світі.

Значний внесок у вирішення проблем вітчизняної промисловості здійснюють учені Інституту економіки та прогнозування НАН України (ІЕПр), досліджуючи як теоретико-концептуальні засади, так і реальні процеси її функціонування й розвитку.

У дослідженні (Кіндзерський, 2021) висвітлено питання інституційних особливостей досягнення цілей інклюзивного промислового розвитку в Україні, їхні причини, а також висновки щодо формування політики інклюзивної індустріалізації в Україні.

У колективній доповіді ІЕПр (Дейнеко та ін. 2022a) окреслено десять ключових викликів, які, за оцінками авторів, визначають промислове майбутнє; узагальнено висновки щодо поточної ситуації та тенденцій промислового розвитку в Україні, їхні можливі наслідки, запропоновано рекомендації та інструменти промислової політики для швидкого реагування на ці виклики.

Публікацію (Дейнеко, Кушніренко та ін., 2022b) присвячено оперативним оцінкам воєнних втрат у промисловій сфері України (у галузевому та регіональному розрізах), які становлять підґрунтя для аналізу ймовірних змін промислових тенденцій у найближчій або більш віддаленій перспективі.

Порівняльним аналітичним оцінкам структурних тенденцій в українській та європейській промисловості присвячено публікацію науковців Інституту регіональних досліджень (Іщук, Созанський, 2021).

Узагальнюючи огляд профільних публікацій останніх років, можна сформулювати декілька ключових тез, які є спільними для вітчизняних науковців, щодо стану,

¹ У хронологічному переліку посилань наведено лише деякі публікації за останні 3-5 років, контент яких залишається наразі актуальним у рамках даного дослідження.

проблем і пріоритетів розвитку промисловості в Україні: накопичено чимало проблем, які не мають швидких і простих рішень, а також достатнього ресурсного забезпечення; глобальні виклики формують контекст подальшого розвитку національної промисловості, створюючи додаткові драйвери для активної інтеграції у світовий промисловий простір; промислова стратегія і державна політика потребують якісної адаптації до нових трендів та умов. Це певною мірою дозволило уточнити предметну сферу аналітичних порівнянь й акцентувати увагу на таких питаннях: які чинники відіграють провідну роль у виникненні тих чи інших проблем; наскільки значною є дистанція між тенденціями та показниками національної та світової промисловості; які напрями (елементи) потребують першочергової концентрації зусиль задля досягнення стратегічних цілей розвитку сучасної промислової моделі в Україні.

Далі викладено аналітичні висновки щодо ключових тенденцій промислового розвитку України переважно за останні два десятиліття становлення державності та системних перетворень. Аналіз виконано виходячи з бачення пріоритетності таких базових характеристик розвитку промисловості, як масштаби (обсяги), динамізм (темпи), структура, ефективність, технологічний рівень та інноваційна інтенсивність.

Міжнародно визнаною інтегрованою оцінкою рівня промислового розвитку країни у глобальному економічному середовищі є індекс глобальної промислової конкурентоспроможності (*CIP-індекс*), який обраховується ЮНІДО та використовується у міжнародних порівняннях за загальною методологією (UNIDO, 2020a).

Слід зауважити, що дані останньої такої щорічної доповіді ЮНІДО репрезентують ситуацію станом на 2019 р., тобто до початку глобальної кризи COVID-19 та воєнної агресії РФ проти України (проте вже з урахуванням економічних наслідків окупації Криму та окремих районів Донецької та

Луганської областей). Таким чином, тенденції, що склалися на той момент, обмежено враховують вплив форс-мажорних обставин, які розгорталися пізніше, а тому відображають ситуацію у більш сприятливому світлі, ніж це є реально сьогодні. Тому аналітичні висновки частково доповнено й уточнено з урахуванням змін протягом 2020-2021 рр.

Оскільки мейнстрим сучасної економічної/промислової парадигми пов'язаний із концептом інклюзивного та сталого розвитку, в аналізі стану та тенденцій промислового сектору України також використано дані експертно-аналітичної доповіді ЮНІДО з цих проблем (UNIDO, 2021a). У ній висвітлено прогрес різних країн у досягненні секторальної цілі ЦСР-9 (SDG-9), яка безпосередньо окреслює актуальні базові завдання для сучасної промисловості. Методологія аналізу та широка база даних уможливають міжнародні порівняння України з іншими країнами та певними регіонами, що є принципово важливим в умовах поглиблення глобалізаційно-інтеграційних процесів і посилення конкуренції у світовій економіці.

Методологічні засади аналізу ЮНІДО спираються головним чином на часові ряди та тенденції, що мали місце в ретроспективі, тренди якої значною мірою формувалися в якісно іншому контексті обставин і завдань. Нинішній етап розвитку світової та національних економік спричиняє досить кардинальні зміни попередніх тенденцій. Тому зроблені на цій основі висновки певною мірою матимуть обмежене значення в контексті опрацювання сучасного концепту факторів і тенденцій довгострокового промислового розвитку. Це є аналітичним підґрунтям для розгляду інерційних сценаріїв, за яких національна економіка мінімально скористається революційними технологічними здобутками 4IR та відчуватиме дефіцит ефективних фінансових й інституційних умов. Проте такі аналітичні порівняння на базі даних ЮНІДО ілюструють глобальні

позиції країни на початку довгострокових процесів промислового зростання у третьому десятилітті XXI ст.

Тенденції обсягів, динаміки та структури промислового виробництва

Як зазначено в аналітичній доповіді ЮНІДО (UNIDO, 2021, р. 16), з початку XXI ст. у світі спостерігалось промислове зростання до кризи 2008-2009 рр. Після посткризового відновлення впродовж 2010-2012 рр. воно стабілізувалося з 2013 р. на середньорічному рівні 3% і досягло піку у 2017 р. – 4,4%. У подальшому щорічні темпи зростання виробництва у світі зменшилися до 2,8% під впливом чинників глобального характеру (зміна умов міжнародної

торгівлі, загострення конкуренції між економіками, геополітичні трансформації на кшталт *Brexit* та ін.). За оцінками фахівців ЮНІДО, така динаміка була характерною для всіх регіонів і груп країн, що мало негативний вплив на світову економіку в цілому, торгівлю, зайнятість і доходи.

Україна на зазначених етапах також мала схожу спадну динаміку, проте показники виявилися значно гіршими через аплікацію на тенденції, пов'язані з глобальним контекстом, ще й проблеми зовнішньополітичного тиску та воєнні втрати, особливо у 2013-2015 рр. (табл. 1, 2). Середньорічний індекс продукції у промисловості України у 2013-2021 рр. склав лише 97,9%.

Таблиця 1 – Індекси промислової продукції в Україні у 2004-2012 рр. за видами діяльності, % до попереднього року¹

Вид діяльності	Код за КВЕД-2010	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Промисловість	В+С+D	112,5	103,1	106,2	107,1	95,0	79,4	112,0	108,0	99,5
Добувна та переробна промисловість	В+С	-	-	-	108,0	94,7	78,2	112,3	108,8	99,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	В	104,1	104,4	105,8	102,2	94,9	90,3	104,5	106,8	101,9
Переробна промисловість (Manufacturing)	С	114,6	103,0	106,3	110,5	94,6	73,3	116,2	109,6	98,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	98,9	102,9	106,7	101,3	97,3	87,9	109,7	103,6	102,0

Джерело: Державна служба статистики України.

¹ У 2007-2012 рр. індекси перераховано відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2010) (NACE Rev.2) за видами діяльності секцій "В", "С", "D" (крім групи 35.3), виходячи з базисного 2010 року, та з урахуванням змін у методології. За 2010-2012 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

Упродовж передкризового періоду (2000-2007 рр.) динаміка у промисловості України загалом та в її обробному секторі зокрема була позитивною при значних коливаннях за роками – у межах 3,1-15,8% та 3,0-18,2% відповідно. Найнижчі індекси

промислової продукції спостерігалися у період світової кризи 2008-2009 рр. Тільки за ці два роки вітчизняна промисловість у цілому скоротила обсяги виробництва майже на 27%, а переробна – на третину (32,1%).

Таблиця 2 – Індеси промислової продукції в Україні у 2013-2021 рр. за видами діяльності та основними промисловими групами, % до попереднього року ¹

	Код за КВЕД-2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>За видами діяльності</i>										
Промисловість	B+C+D	95,7	89,9	87,7	104,0	101,1	103,0	99,5	95,5	101,9
Добувна та переробна промисловість	B+C	95,2	89,3	87,9	104,1	102,4	103,0	100,2	95,0	102,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B	100,8	86,3	89,8	101,1	96,5	103,4	98,4	97,0	101,4
Переробна промисловість (Manufacturing)	C	92,7	90,7	86,9	105,6	105,2	102,9	100,9	94,1	102,4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	98,9	93,4	87,0	103,1	94,0	103,0	95,6	99,1	100,8
<i>За основними промисловими групами продукції</i>										
Товари проміжного споживання		...	91,6	88,3	104,4	98,3	102,1	99,1	96,6	106,1
Інвестиційні товари		...	79,7	84,9	102,1	112,0	114,5	99,0	79,5	105,6
Споживчі товари короткострокового використання		...	101,7	89,0	107,8	107,1	98,9	101,9	99,0	95,4
Споживчі товари тривалого використання		...	88,7	81,4	100,2	117,6	102,3	106,0	98,1	117,0
Енергія		...	85,5	87,6	101,9	96,1	103,2	98,0	97,6	100,2

Джерело: Державна служба статистики України.

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014-2021 рр. також без урахування тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Водночас у світовій промисловості, навіть за умов погіршення загальної динаміки, зростали обсяги доданої вартості (у порівнянних цінах 2015 р.). Проте в Україні позитивна динаміка цього показника була досить стриманою на світовому тлі (табл. 3).

Як свідчать наведені дані, для вітчизняної промисловості впродовж двох останніх десятиліть (2000-2020 рр.) характерними були значні варіації та відмінності відносно загальносвітових й окремих групових показників. Якщо за загальним індексом ВВП економіка України досить наблизилася до світового рівня, а порівняно з

Євросоюзом навіть мала вищий показник, то за індексом зростання промислової доданої вартості країна поступалася всім наведеним групуванням. Це, у свою чергу, зумовило суттєве зниження питомої ваги галузі у формуванні національного ВВП.

За всіма ознаками порівняно вища промислова динаміка у світі спостерігалася головним чином у країнах, що розвиваються, та з найнижчими доходами. Це свідчить про активізацію у даних економіках так званої неоіндустріалізації як шляху до вищих промислових стандартів. Особливе місце посідає Китай з його винятковою динамікою промислового розвитку.

Таблиця 3 – Порівняльна динаміка ВВП і ВДВ у промисловості України та окремих груп країн у 2000-2020 рр.

	2000	2020	Індекс зростання
ВВП (GDP), млрд дол. США			
Україна	69,5	97,7	1,4
Світ	48115,2	81168,0	1,69
Євросоюз	11252,6	13812,9	1,23
Європа (разом)	15291,3	19430,7	1,27
Країни з доходом нижче середнього	2508,7	6824,1	2,72
Додана вартість (MVA), млрд дол. США			
Україна	10,4	11,3	1,08
Світ	7385,5	12985,4	1,75
Євросоюз	1707,5	1965,3	1,15
Європа (разом)	2245,3	2588,6	1,15
Країни з доходом нижче середнього	377,8	1061,0	2,81
Частка промислової доданої вартості у ВВП, %			
Україна	15,0	11,6	- 3,4 в.п.
Світ	15,3	16,0	+ 0,7 в.п.
Євросоюз	15,2	14,2	-1 в.п.
Європа (разом)	14,7	13,3	-1,4 в.п.
Країни з доходом нижче середнього	15,06	15,5	+0,5 в.п.

Джерело: складено за (UNIDO, 2020b).

У світі загалом та індустріально розвинутих країнах промисловий сектор зростає значно повільніше. Головними причинами цього було пришвидшене зростання інших, постіндустріальних, секторів та загальне гальмування темпів розвитку світової економіки.

Найважливіші тренди макропоказників промислового розвитку України у 2000-2020 рр. порівняно зі світовими показниками, ключовими регіональними та економічними групами країн наведено в табл. 4-6.

Таблиця 4 – Порівняльна динаміка ключових промислових індикаторів у 2000-2020 рр. за групами країн та в Україні: промислова додана вартість у ВВП, %

	2000	2010	2020	Тренд
1	2	3	4	5
Світ	15,4	16,0	16,0	
Україна	14,9	15,1	11,5	
<i>Групи за рівнем промислового розвитку</i>				
Промислово розвинуті країни	14,7	14,2	13,2	
Країни, що розвиваються (за винятком Китаю)*	15,8	15,5	14,9	
Китай	26,1	29,7	27,8	
Інші країни, що розвиваються	11,2	10,0	11,1	
Найменш розвинуті країни	10,7	10,1	12,8	

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5
<i>Географічні регіони</i>				
Європа	14,7	13,8	13,3	↓
Північна Америка	12,9	12,2	10,6	↓
Центральна та Південна Азія	12,6	14,5	15,4	↑
Східна та Південно-Східна Азія	21,7	25,4	25,2	↑
Латинська Америка та Карибський басейн	17,0	15,2	12,9	↓
Австралія та Нова Зеландія	10,4	8,1	6,1	↓
<i>Групи за рівнем доходів</i>				
З високими доходами	14,5	14,1	13,1	↓
З доходами вище середнього	15,8	14,7	13,7	↓
З доходами нижче середнього	19,1	21,6	22,2	↑
З низькими доходами	11,2	9,1	9,3	↓

Джерело: складено за (UNIDO, 2021а, р. 86)

* За методологією ЮНІДО Україну включено до групи країн «Emerging Industrial Economies» (UNIDO, 2021а).

Таблиця 5 – Порівняльна динаміка ключових промислових індикаторів у 2000-2020 рр. за групами країн та в Україні: обсяг промислової доданої вартості на душу населення, дол. США

	2000	2010	2020	Індекс зростання (2020/2000)
Світ	1209	1490	1667	1,38
Україна	213	336	258	1,21
<i>Групи за рівнем промислового розвитку</i>				
Промислово розвинуті країни	4473	4880	4932	1,10
Країни, що розвиваються (за винятком Китаю)	464	594	636	1,37
Китай	563	1637	2822	5,01
Інші країни, що розвиваються	219	260	286	1,31
Найменш розвинуті країни	60	88	136	2,67
<i>Географічні регіони</i>				
Європа	3096	3373	3464	1,12
Північна Америка	6156	6272	5982	0,97
Центральна та Південна Азія	122	218	309	2,53
Східна та Південно-Східна Азія	974	1813	2628	2,7
Латинська Америка та країни Карибського басейну	1187	1267	1001	0,84
Австралія та Нова Зеландія	4157	3794	3023	0,73
<i>Групи за рівнем доходів</i>				
З високими доходами	4947	5311	5326	1,08
З доходами вище середнього	893	1101	1036	1,16
З доходами нижче середнього	711	1391	1979	2,78
З низькими доходами	56	59	64	1,14

Джерело: складено за (UNIDO, 2021а, р. 87).

Таблиця 6 – Порівняльна динаміка ключових промислових індикаторів у 2000-2019 рр. за групами країн та в Україні: зайнятість у промисловості, % до загальної зайнятості

	2000	2010	2019	Тренд ↑ ↓ ↔
Світ	15,0	14,5	13,7	↓
Україна	13,7	13,3	12,5	↓
<i>Групи за рівнем промислового розвитку</i>				
Промислово розвинуті країни	18,7	14,3	13,7	↓
Країни, що розвиваються (за винятком Китаю)	12,7	12,4	13,1	↑
Китай	19,2	22,5	19,5	↔
Інші країни, що розвиваються	11,7	10,0	10,8	↓
Найменш розвинуті країни	5,7	6,9	7,3	↑
<i>Географічні регіони</i>				
Європа	19,7	15,4	15,0	↓
Північна Америка	15,2	10,9	10,5	↓
Центральна та Південна Азія	10,9	11,6	12,9	↑
Східна та Південно-Східна Азія	17,7	19,4	17,7	↔
Латинська Америка та країни Карибського басейну	14,5	13,0	11,9	↓
Австралія та Нова Зеландія	12,7	9,3	7,2	↓
<i>Групи за рівнем доходів</i>				
З високими доходами	18,2	13,9	13,3	↓
З доходами вище середнього	16,2	14,2	13,5	↓
З доходами нижче середнього	18,1	19,3	17,1	↓
З низькими доходами	5,5	5,4	5,3	↓

Джерело: складено за (UNIDO, 2021а, р. 88).

Упродовж аналітичного періоду, який охоплює всі трансформаційні роки (1990-2019 рр.), в Україні спостерігалися тенденції спаду за такими ключовими індикаторами промислового розвитку:

промислова додана вартість на душу населення;

частка промислової доданої вартості в обсязі ВВП;

національна частка промислової доданої вартості у світовому обсязі;

частка промислового експорту в загальному обсязі експорту країни.

Це свідчить про довгостроковий тренд деіндустріалізації національної економіки внаслідок деградації її промислового сектору.

Водночас у цьому періоді тенденції зростання в Україні мали такі промислові показники:

частка середньо- та високотехнологічних виробництв у промисловій доданій вартості;

рівень технологічної інтенсивності (рівень технологічності діючих виробництв);

промисловий експорт на душу населення;

частка середньо- та високотехнологічних виробництв в обсязі промислового експорту;

національна частка в загальносвітовому обсязі промислового експорту.

Отже, простежуються певні позитивні структурні зрушення у вітчизняній промис-

ловості вбік зростання технологічності та експортного потенціалу.

Однак процеси формування цих тенденцій позначені значною нестабільністю показників. Це вказує на переважно кон'юнктурний характер формування тенденцій у національному промисловому виробництві та відсутність необхідної

усталеності системних організаційно-технологічних трансформацій.

За структурними характеристиками промисловість України залишається на рівні країн із сировинно-матеріальною орієнтацією виробництва й експорту. Цю структурну особливість вітчизняної промисловості відображають дані табл. 7.

Таблиця 7 – Структура реалізованої промислової продукції в Україні за основними промисловими групами, % до загального обсягу¹

Група продукції	2015	2021	Реалізовано за межі країни
Реалізована промислова продукція добувної та переробної промисловості, усього*, у тому числі:	100,0	100,0	36,6
Товари проміжного споживання	38,4	52,6	46,7
Інвестиційні товари	6,9	8,0	37,9
Споживчі товари короткострокового використання	24,6	26,2	30,1
Споживчі товари тривалого використання	1,0	1,4	57,0
Енергія	29,1	11,8	2,7

Джерело: Державна служба статистики України.

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей.

* Крім каналізації та поводження з відходами (розділи 37-39 секції Е КВЕД-2010).

Як свідчать наведені дані, дещо більше третини промислової продукції сьогодні потрапляє на експорт. Порівняно з початком 2000-х років ця частка суттєво скоротилася, що мало більше негативний ефект (загальний спад виробництва), ніж позитивний (зменшення залежності від зовнішніх ринків).

Тенденція до структурного домінування галузей, що випускають проміжну продукцію, посилилася. Водночас намітилися слабкі позитивні зрушення щодо збільшення частки продукції інвестиційного та споживчого призначення.

Разом із тим промисловий профіль країни характеризується помітною часткою високотехнологічних виробництв у загальному обсязі виробництва промислової доданої вартості (28,1%) та промислового експорту (35,4%) (UNIDO, 2020a).

Вітчизняні тенденції в динаміці цих показників упродовж двох останніх десятиліть були мінливими: у 2000 р. вони фіксувалися на рівні 23,3 та 37,9% відповідно

(табл. 8). Проте до початку воєнно-політичних подій в Україні ці індикатори демонстрували стабільність (близько 33% у 2000-2012 рр.) і навіть позитивну динаміку та непоганий рівень – 42% (за обома показниками). Проте тільки за 2014-2019 рр. (перша форс-мажорна «п'ятирічка») вони різко погіршилися. Зокрема, частка високо- та середньо-технологічних виробництв у промисловій доданій вартості скоротилася з 31,1 до 28,1%, а їхня частка у промисловому експорті – з 39,7 до 35,3%.

Із 1990 р. до початку воєнної агресії РФ промисловість України виявила досить непоганий потенціал позитивних змін у структурі за ознакою технологічності. Динаміку частки середньо- та високотехнологічних виробництв в обсязі промислової доданої вартості впродовж 1990-2019 рр. порівняно з деякими країнами наведено в табл. 9. Проте наразі спостерігається її суттєве відставання (у півтора-два рази) від країн промислового авангарду.

Таблиця 8 – Порівняльна динаміка ключових промислових індикаторів у 2000-2020 рр. за групами країн і в Україні: частка середньо- та високотехнологічних виробництв у промисловій доданій вартості, % до загального обсягу

Країни	2000	2010	2018	Тренд
Світ	46,4	44,7	44,8	
Україна	23,3	32,7	26,7	
<i>Групи за рівнем промислового розвитку</i>				
Промислово розвинуті країни	49,2	49,8	50,7	
Країни, що розвиваються (за винятком Китаю)	34,0	34,9	35,9	
Китай	42,9	41,4	41,5	
Інші країни, що розвиваються	17,7	19,3	20,5	
Найменш розвинуті країни	16,5	9,3	8,9	
<i>Географічні регіони</i>				
Європа	44,7	47,3	49,3	
Північна Америка	50,5	47,1	46,7	
Центральна та Південна Азія	36,6	35,9	35,8	
Східна та Південно-Східна Азія	50,2	48,4	46,6	
Латинська Америка та країни Карибського басейну	34,1	31,9	32,2	
Австралія та Нова Зеландія	24,9	26,4	26,1	
<i>Групи за рівнем доходів</i>				
З високими доходами	49,1	50,3	51,0	
З доходами вище середнього	34,1	32,6	33,7	
З доходами нижче середнього	37,6	37,7	39,4	
З низькими доходами	12,4	10,4	9,2	

Джерело: складено за (UNIDO, 2021а, р. 92).

Таблиця 9 – Динаміка частки середньо- та високотехнологічних виробництв в обсязі промислової доданої вартості у 1990-2019 рр., %¹

Країна	1990	2000	2010	2019	Зміна (+, -) в. п.
Німеччина	52	55	60	61	+9
Китай	38	43	41	41	+3
США	49	51	48	47	-2
Японія	51	52	56	57	+6
Республіка Корея	45	59	61	64	+19
Польща	34	29	39	33	-1
РФ	34	33	25	26	-8
Україна	21	23	33	28	+7

Джерело: складено за (UNIDO, 2020б).

¹ Включено ТОП-5 країн СІР-рейтингу (2020) та найближчі сусідні країни (схід/захід).

При поглибленому аналізі чітко прос-
тежується зв'язок позицій країн у рейтингу
глобальної конкурентоспроможності (СІР) з

рівнем технологічності промислового ви-
робництва. Зокрема, Німеччина, маючи фак-
тично найкращі показники впродовж трьох

десятиліть, впевнено утримує перше рейтингове місце. У Кореї збільшення частки високотехнологічного виробництва забезпечило «стрибок» з 16 (1990 р.) на 5 (2019 р.) рейтингову позицію. Незначні поточні коливання показника США корелюють з аналогічними коливаннями в рейтингу (2-3 місце).

Проте Україна за цей період втратила 27 позицій у рейтингу, навіть на тлі позитивних структурних зрушень. Це дозволяє припустити, що значний вплив на загальний рівень конкурентоспроможності промисловості України мають й інші системні фактори; питома вага високотехнологічного виробництва є недостатньою для досягнення цієї стратегічної мети в перспективі.

Тенденції промислової конкурентоспроможності, інклюзивного та сталого розвитку

За даними останнього світового рейтингу глобальної конкурентоспроможності (СІР) загальні позиції промисловості України характеризувалися таким чином (місце серед 152 країн станом на 2018 р.) (UNIDO, 2020а, р. 296).

За індексами ключових індикаторів масштабів й ефективності промислового виробництва:

за загальним індексом промислової конкурентоспроможності (СІР) – 69 позиція;

за часткою промислової доданої вартості у ВВП – 68;

за виробництвом промислової доданої вартості на душу населення – 111;

за часткою середньо- та високотехнологічних виробництв в обсязі промислової доданої вартості – 62;

за рівнем індустріалізації – 66.

Що стосується експортних можливостей вітчизняної промисловості, то тут спостерігалися дещо гірші рейтингові позиції, а саме:

за показником промислового експорту на душу населення – 74;

за часткою промисловості в загальному експорті – 75;

за часткою середньо- та високотехнологічних виробництв в обсязі промислового експорту – 74;

за якістю експорту – 66;

за часткою у світовому обсязі промислового експорту – 45.

Незважаючи на те остання рейтингова позиція є найкращою серед усіх вищенаведених, вітчизняна промисловість залишається майже непомітною у світовому промисловому експорті (2019 р. – 0,24%) та світових обсягах промислової доданої вартості (0,086%). Для порівняння: частка у формуванні світового обсягу промислової доданої вартості по країнах ТОП-10 у СІР-рейтингу у 2019 р.: Китай – 29,4%, США – 16,5, Японія – 7,1, Німеччина – 5,1, інші – у межах 1-4%. Частка у світовому промисловому експорті країн цієї групи: Китай – 17,6%, Німеччина – 9,8, США – 7,3, Японія – 4,7, Республіка Корея – 3,8, інші – у межах 1-3% (UNIDO, 2020b).

Проте більш аналітично корисними в контексті визначення вихідних умов і перспективних завдань промислового розвитку в Україні є показники співвідношення промислових індикаторів (СІР score) вітчизняної промисловості із загальносвітовими та по окремих країнах.

Насамперед слід звернути увагу на такі співвідношення зі середньосвітовими значеннями.

Значно гірші (нижчі) оцінки зафіксовано за такими індикаторами:

індекс СІР – удвічі (0,035 проти 0,067);

додана вартість на душу населення – нижче у 8 разів (0,01 проти 0,08);

частка в загальносвітовому обсязі промислової доданої вартості – у понад 7 разів (0,003 проти 0,023);

частка у світовому промисловому експорті – у 2,7 раза (0,014 проти 0,039).

Водночас за низкою показників національні оцінки є навіть вищими за середньосвітові, зокрема за: часткою середньо- та високотехнологічних виробництв у загальній промисловій доданій вартості (0,331 проти 0,302); рівнем індустріалізації (0,337 проти 0,323); часткою промислового експорту в

загальному експорту (0,73 проти 0,63); якості промислового експорту (0,563 проти 0,514).

За показником частки промисловості у ВВП національна оцінка співпадала зі середньосвітовою – 0,343.

Оцінюючи стан і тенденції розвитку вітчизняної промисловості у глобальному вимірі в контексті досягнення довгострокових цілей інклюзивного та сталого розвитку (ISID) (UN, 2015), доцільно також звернути увагу на аналітичні оцінки в доповіді ЮНІДО (UNIDO, 2021a). Дані та висновки, які в ній містяться, характеризують рівень реалізації економіками різних країн світу секторальної цілі ЦСП-9 «Створення гнучкої інфраструктури, просування інклюзивної та стійкої індустріалізації та сприяння інноваціям»¹.

У цьому світовому рейтингу за SDG-9 Industry Index промисловість України посіла 94 місце серед 131 країни (UNIDO, 2021a, p. 93-95).

За такої розбіжності рейтингових позицій (за СІР- та SDG-індексами) є підстави стверджувати, що розвиток промисловості в Україні поки що недостатньо «вписується» в контекст завдань сталого та інклюзивного зростання². Певною мірою це можна трактувати як слабкий зв'язок зі стратегічними цілями соціально-економічного розвитку країни.

Порівняння з іншими країнами та регіонами також не на користь вітчизняної промисловості. Зокрема, в рейтингу за SDG-9 Industry Index у 2018 р. оцінка України (0,188) у 3-4 рази нижча за показники ТОП-10 країн (0,774-0,563) та у 2,8-2,4 рази менша за показники країн другої десятки (0,538-0,452). Значно попереду також опинилися такі пострадянські економіки, як Литва (0,407), Білорусь (0,406), Естонія (0,404), РФ (0,304). Дещо ближче за відповідними оцінками Узбекистан (0,222),

Казахстан (0,208) та Молдова (0,191) (UNIDO, 2021a, p. 93-95).

Безумовно, значною мірою на формування такої негативної тенденції вплинули події, що розпочалися у 2013-2014 рр. з окупацією Криму та окремих територій Донбасу.

Протягом 2010-2018 рр. Україна втратила 14 позицій у SDG-рейтингу. Подібну негативну рейтингову динаміку продемонстрували такі розвинуті країни: Ізраїль (-13 позицій), Норвегія (-11), Австралія (-15), Ісландія (-11), Великобританія (-8). Проте показово, що перші 10 країн у цьому рейтингу залишалися досить стабільними. Водночас значні рейтингові «прориви» зробили за цей період такі країни: В'єтнам (+28), Кот-д'Івуар (+22), Північна Македонія (+19), Туніс (+17), (Болгарія (+15), Саудівська Аравія та Сербія (+12), Бангладеш, Словаччина та Естонія (+11), Литва (+9), Туреччина та Португалія (+7) та ін. Отже, процеси неоіндустріалізації, до яких насамперед досить активно включилися країни, що розвиваються, значною мірою зорієнтовані на досягнення Цілей сталого розвитку. Це спричиняє відповідні рейтингові «зрушення» у глобальному вимірі. Тому даний тренд слід розглядати як глобальний і тривалий, зі значним потенціалом структурних змін у промисловому секторі світової економіки.

Тренди рейтингових позицій та ключових індикаторів промислового розвитку в контексті ISID в Україні у 2000-2019 рр. відображено в табл. 10.

Слід звернути увагу на дані за 2013 р. (передвоєнний період), які порівняно з 2000 та 2019 рр. чітко ілюструють різке розгортання негативних тенденцій саме через вплив зовнішньополітичного чинника – воєнної експансії РФ з усіма її наслідками для промислового потенціалу України. Це відзначають і міжнародні аналітики (*вставка*).

¹ SDG-9 «Building resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation».

² Слід урахувати, що методологія розрахунку SDG-9 Industry Index дещо відрізняється за складом оціночних індикаторів.

Таблиця 10 – Тренди індикаторів розвитку промисловості України у 2000-2019 рр.

	2000	2013	2019	Тренд: поліпшення (+), погіршення (-)
CIP rank	60	58	69	-9
CIP score	0,042	0,051	0,035	-0,008 (-19,0%)
SDG-9 Industry Index (rank)	85	...	94*	-9
Manufacturing value added (% of GDP)	14,99	12,95	11,8	-3,2 в.п.
Manufacturing value added per capita (constant 2015 USD)	213,3	308,9	273,4	+60,1 (+28,2%)
Medium- and high-tech manufacturing value added (% of value added)	23,3	41,97	27,4	+4,1 (в.п.)
Manufacturing employment (% of total employment)	13,7	12,6	12,5*	-1,2 (в.п.)
CO ₂ efficiency * (CO ₂ emissions from manufacturing per unit of value added (kg per constant 2015 USD))	7,75	3,88	2,83*	+4,92** (+63,5%)

Джерело: складено за (UNIDO, 2021a, p. 86-92; UNIDO, 2020b).

* Дані станом на 2018 р.

** Зменшення показника є позитивною тенденцією.

Вставка

Автори доповіді ЮНІДО (UNIDO, 2021b, p. 44) привернули увагу до масштабів негативних змін у промисловості України за загальним рейтингом і трьома напрямками оцінювання конкурентоспроможності у європейській регіональній групі. Як виявилось, тільки протягом 2012-2018 рр. вітчизняна промисловість втратила найбільше позицій (-13) серед інших європейських економік і погіршила всі ключові оціночні параметри (падіння рейтингу по інших країнах перебувало в межах 2-5 позицій, а загальна частка таких економік склала третину). Серед причин негативної динаміки українського промислового експорту відзначено воєнну агресію РФ, а також скорочення зовнішнього попиту та внутрішніх обсягів виробництва через уповільнення економічної активності у світі.

Важливо також звернути увагу на висновки міжнародних аналітиків. Зокрема, (UNIDO, 2021b, p. 27), за майже тридцятирічний період (1990-2018 рр.) зміни в ранжуванні та оцінках індикаторів за всіма групами країн та окремими країнами були незначними. Це ілюструє факт високого ступеня інерції промислового розвитку, яка базується, як правило, на попередньо створеному економічному потенціалі. Останній тісно корелює із загальним рівнем економічного розвитку країни.

Наочний приклад – усталеність ТОП-10 країн за індексом глобальної конкурентоспроможності (CIP). Проте спостерігалися й винятки – Китай, Тайвань (Китай) та Республіка Корея зробили за цей період

надзвичайний прорив у ТОП-10. Причому Китаю на це знадобилося майже 20 років (з 32 позиції у 1990 р. на другу у 2019 р.), а Кореї – 13 (з 16 на 5 позицію відповідно).

Фактично найбільші зміни відбулися, починаючи з 2000 р., а нині їх динамізм пришвидшується через вплив двох ключових факторів: активне розгортання інновацій 4IR та нову хвилю глобальної конкуренції (із залученням нових сфер і форматів). Обидва за економічною сутністю та закономірностями розвитку є факторами довгострокового впливу та стратегічних пролонгованих ефектів.

Відповідно до загальносвітових тенденцій промисловість України також потрапила у «пастку» інерційних процесів і

залишилися поза навіть ТОП-50 промислово конкурентоспроможних економік. Негативні наслідки цих процесів в Україні виявилися виразнішими, оскільки посилювалися як тривалими проблемами внутрішніх системних трансформацій, так і зовнішніми несприятливими чинниками геополітичного характеру.

Висновки

1. З початку XXI ст. промисловий «ландшафт» у світі змінюється значно динамічніше порівняно з останньою чвертю XX ст. Це потребує особливої уваги до вирішення завдань суттєвого нарощування динаміки трансформацій і промислового зростання, що дозволить подолати наявні гальмівні інерційні процеси, синхронізувати промислове зростання з революційними темпами інновацій 4IR та, як наслідок, досягти помітних позитивних зрушень у новій гео економічній структурі, що формується. Крім того, для України питання високої динаміки промислового зростання й розвитку набуває надзвичайного значення через необхідність якнайшвидшого уникнення масштабних економічних втрат, спричинених воєнною агресією РФ, та прискореного відновлення національної економіки загалом.

2. Значне відставання промисловості України за основними показниками розвитку від промислово розвинутих країн і навіть країн, що розвиваються, вказує на складність та масштабність завдань довгострокового промислового розвитку в умовах надзвичайно високого ступеня багатоаспектної конкуренції. Відтак актуалізується питання амбітності цілей і завдань та готовності всіх зацікавлених акторів їх ставити й досягати на практиці.

3. Щоб забезпечити в промисловості України розгортання ключових тенденцій, які є вирішальними для довгострокового розвитку в умовах 4IR, та задіяти для цього найефективніші фактори, необхідно приділити особливу увагу формуванню взаємовигідного стратегічного партнерства саме з країнами світового промислового авангарду. При цьому мають бути враховані як власні пріоритети та можливості, так і насамперед потенціал секторального розвитку обраних партнерів.

4. У європейській регіональній групі, до якої входить Україна, концентрація індустріально високорозвинутих країн є значною – 28 з 39 (майже 72%). Виходячи з цього слід очікувати суттєвий вплив євроінтеграції на формування чинників і тенденцій довгострокового промислового розвитку в Україні. З одного боку, це визначатиме його загальний концептуальний контекст, насамперед, щодо орієнтації на прогресивні світові тренди сучасного соціально-економічного розвитку, з іншого – через високий рівень євро регіональної конкуренції національна промисловість відчуватиме додатковий тиск на здійснення ключових економічних процесів (у частині залучення інвестицій, інновацій, зовнішньої торгівлі тощо). Це може мати як позитивні ефекти для динаміки тенденцій промислового зростання (наприклад, у сфері інноваційної активності, технологічної модернізації), так і негативний вплив (зокрема, на показники присутності на регіональному ринку промислових товарів і послуг унаслідок нижчої конкурентоспроможності).

Утім сам факт інтегрованості в більш розвинену промислову спільноту надає нові та більші можливості для залучення ефективніших чинників довгострокового промислового розвитку.

5. При визначенні пріоритетів довгострокового промислового розвитку в умовах обмежених фінансово-економічних можливостей доцільно враховувати особливості «найслабших ланок», які нині суттєво погіршують промисловий профіль України у глобальному вимірі. За всіма ознаками специфіки формування провідних промислових тенденцій, які дотепер спостерігалися в Україні, у фокус мають потрапити чинники внутрішнього попиту та структурних змін.

Достатній рівень й усталеність попиту необхідні для забезпечення більш-менш стабільної позитивної динаміки виробництва та зміцнення ринкових позицій. Структурні зміни на рівні виробництва і продукції мають сприяти підвищенню ефективності промисловості за сучасними критеріями її розвитку, а отже, її конкурентоспроможності. Ці напрями не є принципово новими

пріоритетами для вітчизняної промисловості, але через їхню тривалу актуальність без суттєвих змін у результатах саме вони мають бути у фокусі промислової політики та відповідної підтримки в умовах масштабного розгортання 4IR.

Подальші дослідження проблем довгострокового розвитку промисловості в Україні мають бути пов'язані з детальним аналізом дії його ключових чинників у різних умовах окремих країн і регіональних групвань на сучасному етапі розгортання глобальних трансформаційних трендів.

Література

- Вишневський В. П. (2022). Цифрові технології та проблеми розвитку промисловості. *Економіка України*. № 1 (722). С. 47-66. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.047>
- Підоричева І. Ю. (2021). Інноваційні екосистеми України: концептуальні засади розвитку в умовах глокалізації та євроінтеграції. *Економіка промисловості*. № 2 (94). С. 5-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005>
- Збаразська Л. О. (2020). Ключові акценти порядку денного промислового розвитку в Україні. *Економіка промисловості*. № 4 (92). С. 5-37. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.04.005>
- Солдак М. О. (2020). Промислові екосистеми і цифровізація в контексті сталого розвитку. *Економіка промисловості*. № 4 (92). С. 38-66. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.04.038>
- Прогнімак О. Д. (2020). Неоіндустріальне майбутнє України: сподівання vs перешкоди. *Вісник економічної науки України*. № 1 (38). С. 16-26. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).16-26](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26)
- Вишневський В. П., Вієцька О. В., Вієцький О. А. та ін. (2019). Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення: монографія; за ред. В. П. Вишневського. Київ: Ін-т економіки пром-сті НАН України. 470 с. (електронне видання). URL: <https://ie.org.ua/monografiyi/smart-promislovist-naprjami-stanovlen>
- пн-проблеми-і-ришення/ (Дата звернення: 20.04.2022).
- Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. (2019). Інтелектуалізація як пріоритетний напрям розвитку промислових підприємств в умовах Індустрії 4.0. *Економіка промисловості*. № 4 (88). С. 28-57. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028>
- Залознова Ю. С. (2017). Економічні та соціальні проблеми розвитку промисловості. Київ: ІЕП НАН України. 288 с.
- Вишневський В. П., Збаразська Л. О., Заніздра М. Ю. та ін. (2016). Національна модель неоіндустріального розвитку України: монографія; за заг. ред. В.П. Вишневського та Л.О. Збаразської. Київ: ІЕП НАН України. 519 с.
- Нікіфорова В.А. (2022). Довгострокові фактори і тенденції розвитку металургії України. *Економіка промисловості*. № 1(97). С. 32-60. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2022.01.032>
- Череватський Д. Ю., Вольчин І. А. (2022). Довгострокові фактори та тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу України. *Економіка промисловості*. № 1(97). С. 5-31. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2022.01.005>
- Шевцова Г. З. (2020). Сучасні тренди та пріоритети розвитку європейської хімічної індустрії: аналітичний огляд. *Вісник економічної науки України*. № 2 (39). С. 36-45. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).36-45](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).36-45)
- Ляшенко В.І., Петрова І.П. (2021). ВСГ-аналіз промисловості Придніпровського та Донецького економічних районів: визначення смарт-пріоритетів та стратегій розвитку. *Вісник економічної науки України*. № 1 (40). С. 35-46. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).35-46](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).35-46)
- Ляшенко В. І., Солдак М. О. (2018). Модернізація промисловості регіонів в контексті територіальної та функціональної децентралізації. *Вісник економічної науки України*. № 2 (35). С. 120-129. URL: <http://www.venu-journal.org/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba%d0%b8/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%>

- 83% d1% 81% d0% ba-2018-235/ (Дата звернення: 14.04.2022).
- Кіндзерський Ю. В. (2021). Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. № 5 (714). С. 3-39. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>
- Дейнеко Л. В. та ін. (2022а). Виклики майбутнього для промислового розвитку України: наукова доповідь; за ред. Л.В. Дейнеко. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». 184 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovogo-rozvytku.pdf> (Дата звернення: 15.06.2022).
- Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Ципліцька О. О., Гахович Н. Г. (2022b). Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. *Економіка України*. № 5 (726). С. 3-25. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>
- Іщук С. О., Созанський Л. Й. (2021). Моделювання впливу структурних параметрів переробної промисловості на її ефективність (на прикладі країн ЄС). *Економіка промисловості*. № 1 (93). С. 60-78. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.060>
- United Nations Industrial Development Organization (2020a). *Competitive Industrial Performance Report 2020*. Vienna, Austria. 329 p. URL: <https://stat.unido.org/database/CIP%202021#> (Дата звернення: 20.04.2022).
- United Nations Development Organization (2021a). *Statistical Indicators of Inclusive and Sustainable Industrialization: Biennial Progress Report 2021*. Vienna. 98 p. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2021-9/SDG_report_2021_final.pdf (Дата звернення: 10.04.2022).
- Державна служба статистики України (ДСС України). Статистична інформація. Промисловість. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm (Дата звернення: 12.05.2022).
- United Nations Industrial Development Organization (2020b). *Manufacturing Value Added 2020. Database*. Vienna. URL: [https://stat.unido.org/database/MVA%2021,%20Manufacturing](https://stat.unido.org/database/MVA%202021,%20Manufacturing) (Дата звернення: 20.04.2022).
- UN General Assembly (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. URL: <https://undocs.org/A/RES/70/1> (Дата звернення: 13.04.2022).
- United Nations Industrial Development Organization (2021b). *The Competitive Industrial Performance (CIP) report 2020. First printing*, April 2021. 94 p. URL: <https://stat.unido.org/content/publications/competitive-industrial-performance-report-2020> (Дата звернення: 27.04.2022).

References

- Vishnevskiy, V. (2022). Digital technologies and problems of industrial development. *Economy of Ukraine*, 1(722), pp. 47-66. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.047> [in Ukrainian].
- Podorycheva, I. (2021). Innovative ecosystems of Ukraine: conceptual foundations of development in the conditions of glocalization and European integration. *Econ.promisl.*, 2 (94), pp. 5-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005> [in Ukrainian].
- Zbarazska, L. (2020). Key accents of agenda of industrial development in Ukraine. *Econ.promisl.*, 4 (92), pp. 5-37. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.04.005> [in Ukrainian].
- Soldak, M. (2020). Industrial ecosystems and digitalization in the context of sustainable development. *Econ.promisl.*, 4 (92), pp. 38-66. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.04.038> [in Ukrainian].
- Prognimak, O. (2020). The neo-industrial future of Ukraine: hopes vs obstacles. *Herald of economic science of Ukraine*, 1 (38), pp. 16-26. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).16-26](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26) [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, V., Vietska, O., Vietskiy, O. and etc. (2019). *Smart industry: directions of formation, problems and solutions:*

- monograph; in V. Vyshnevsky (Ed.). Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine. 470 p. (electronic edition). URL: <https://iie.org.ua/monografiyi/smart-promislovist-naprjami-stanovlennja-problemi-i-rishennja/> [in Ukrainian].
- Bryukhovetska, N., & Chorna O. (2019). Intellectualization as a priority direction for the development of industrial enterprises in the conditions of Industry 4.0. *Econ. promisl.*, 4 (88), pp. 28-57. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028> [in Ukrainian].
- Zaloznova, Yu. (2017). *Economic and social problems of industrial development*. Kyiv: Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine. 288 p. [in Ukrainian].
- Vishnevsky, V., Zbarazska, L., Zanizdra, M. and etc. (2016). National model of neo-industrial development of Ukraine: monograph; In V. Vishnevsky & L. Zbarazska (Eds.). Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine. 519 p. [in Ukrainian].
- Nikiforova, V. (2022). Long-term factors and trends of the Ukrainian steel industry development. *Econ. promisl.*, 1 (97), pp. 32-60. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2022.01.032> [in Ukrainian]
- Cherevatskyi, D., & Volchyn, I. (2022). Long-term factors and trends in the development of the fuel and energy complex of Ukraine. *Econ. promisl.*, 1 (97), pp. 5-31. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2022.01.005> [in Ukrainian]
- Shevtsova, G. (2020). Current trends and development priorities of the European chemical industry: an analytical review. *Herald of economic science of Ukraine*, 2 (39), pp. 36-45. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).36-45](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).36-45) [in Ukrainian].
- Lyashenko, V., & Petrova, I. (2021). BCG analysis of the industry of the Dnipro and Donetsk economic regions: determination of smart priorities and development strategies. *Herald of economic science of Ukraine*, 1 (40), pp. 35-46. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).35-46](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).35-46) [in Ukrainian].
- Lyashenko, V., & Soldak, M. (2018). Modernization of regional industry in the context of territorial and functional decentralization. *Herald of economic science of Ukraine*, 2 (35), pp.120-129. URL: <http://www.venujournal.org/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba%d0%b8/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba-2018-235/> [in Ukrainian]
- Kindzersky, Y. (2021). Inclusive industrialization for sustainable development: to the foundations of the theory and policy of formation. *Economy of Ukraine*, 5 (714), pp. 3-39. DOI: <doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003/> [in Ukrainian]
- Deineko, L. and etc. (2022a). Future challenges for the industrial development of Ukraine: scientific report; in L. Deineko (Ed). Kyiv: State Institution “Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine”, 184 p. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promy-slovogo-rozvytky.pdf/> [in Ukrainian]
- Deineko, L., Kushnirenko, O., Tsyplitska, O., & Gakhovich, N. (2022b). Consequences of full-scale military aggression of the Russian Federation for Ukrainian industry. *Economy of Ukraine*, 5 (726), pp. 3-25. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003/> [in Ukrainian]
- Ishchuk, S., & Sozansky, L. (2021). Simulation of the Influence of Structural Parameters of the Processing Industry on its Efficiency (on the Example of the EU Countries). *Econ. promisl.*, 1 (93), pp. 60-78. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.060> [in Ukrainian]
- United Nations Industrial Development Organization (2020). *Competitive Industrial Performance Report 2020*. Vienna, Austria. 329 p. URL: <https://stat.unido.org/database/CIP%202021#>
- United Nations Development Organization (2021). *Statistical Indicators of Inclusive and Sustainable Industrialization: Biennial Progress Report 2021*. Vienna. 98 p. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2021-9/SDG_report_2021_final.pdf
- State Statistics Service of Ukraine. Statistical information: Industry. Retrieved from

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm [In Ukraine]
United Nations Industrial Development Organization (2020). *Manufacturing Value Added 2020. Database. Vienna*. URL: <https://stat.unido.org/database/MVA%202021,%20Manufacturing>
UN General Assembly (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable*

Development. URL: <https://undocs.org/A/RES/70/1>
United Nations Industrial Development Organization (2021). *The Competitive Industrial Performance (CIP) report 2020. First printing, April 2021*. 94 p. URL: <https://stat.unido.org/content/publications/competitive-industrial-performance-report-2020>

Лариса Александровна Збаразская,

канд. экон. наук, с.н.с.

Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: zbarazska@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6768-0643>

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УКРАИНЫ В МИРОВОМ «ЛАНДШАФТЕ»: ТЕНДЕНЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЗАДАЧ ДОЛГОСРОЧНОГО РАЗВИТИЯ

В статье изложены результаты научно-аналитического исследования основных тенденций в промышленности Украины, которые характеризуют особенности ее функционирования и развития в последние два десятилетия на фоне аналогичных процессов в мире. Основные акценты сделаны на анализе соответствия тенденций в Украине мировым и европейским трендам динамичного и структурного развития промышленности. Исследованы также процессы реализации в национальной промышленности секторальной цели SDG-9 как комплекса задач в рамках концепции устойчивого и инклюзивного развития производства.

Для сравнительных исследований использованы информационно-аналитические ресурсы признанных международных институтов, которые системно осуществляют мониторинг и представляют рейтинговые оценки текущего состояния и развития процессов в мировой экономике на общих методологических основах.

Установлено, что сегодня в промышленности Украины доминируют преимущественно краткосрочные тенденции, которые формируются и быстро меняются под влиянием конъюнктурных колебаний рынка. Начиная с 2013 г. ведущую роль в ускорении негативных явлений играет внешнеполитический фактор – военная агрессия РФ.

Фактором, существенно ухудшающим текущее состояние конкурентоспособности и потенциал долгосрочного промышленного развития в Украине, является снижение доли технологических производств в обрабатывающей промышленности. Это обусловило снижение темпов и относительных объемов создания добавленной стоимости в промышленности Украины по сравнению с общемировыми и региональными показателями.

На основе данных известных мировых рейтингов (CIP, SDG) определены наиболее проблемные зоны отечественной промышленности в контексте решения приоритетных задач долгосрочного развития в условиях ускорения технологических трансформаций.

Предложены стратегические направления, которые должны находиться в фокусе долгосрочной государственной промышленной политики: структурное развитие, стабильный внутренний спрос, сбалансированный экспорт.

Ключевые слова: промышленность, обрабатывающая промышленность, долгосрочное развитие, промышленная политика, конкурентоспособность, устойчивое и инклюзивное развитие, Украина, мировая промышленность.

JEL: O14; O33; L60; L52

Larysa O. Zbarazska,

PhD in Economics

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: zbarazska@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6768-0643>

UKRAINIAN INDUSTRY IN THE WORLD "LANDSCAPE": TRENDS IN THE CONTEXT OF LONG-TERM DEVELOPMENT OBJECTIVES

The article presents results of a scientific and analytical study of the main trends in the Ukrainian industry, which characterize the features of its functioning and development in the last two decades against the background of similar processes in the world. The main accents are made on the analysis of the compliance of tendencies in Ukraine with the world and European trends of dynamic and structural development of industry. The processes of implementation in the national industry of the SDG-9 sectoral goal as a set of tasks within the framework of the concept of sustainable and inclusive development of manufacturing have also been studied.

For comparative analytical studies, information and analytical resources of recognized international institutions were used, which systematically carry out constant monitoring and rating assessments of the current state and development of processes in the world economy on general methodological principles.

It has been established that currently the industry of Ukraine is dominated mainly by short-term trends, which are formed and quickly change under the influence of market fluctuations. Starting from 2013, the leading role in accelerating the negative phenomena is played by the foreign policy factor – the military aggression of the Russian Federation.

A factor that significantly worsens the current state of competitiveness and the potential for long-term industrial development of Ukraine is the decline of high-tech industries share in the manufacturing industry. This led to a decrease in the pace and relative volumes of value added creation in Ukrainian industry in comparison with global and regional indicators.

Based on the data of well-known world ratings (CIP, SDG), the most problematic areas of the national industry were identified in the context of solving priority tasks of long-term development in conditions of accelerating technological transformations.

Strategic directions are proposed that should fall into the focus of a long-term state industrial policy – structural development, stable internal demand, balanced exports.

Keywords: industry, manufacturing industry, long-term development, industrial policy, competitiveness, sustainable and inclusive development, Ukraine, world industry.

JEL: O14; O33; L60; L52

Формат цитування:

Збаразська Л. О. (2022). Промисловість України у світовому «ландшафті»: тенденції в контексті завдань довгострокового розвитку. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 5-24. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.005>

Zbarazska, L. O. (2022). Ukrainian industry in the world "landscape": trends in the context of long-term development objectives. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 5-24. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.005>

Надійшла до редакції 14.05.2022 р.

ДОВГОСТРОКОВІ ФАКТОРИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ¹

Хімічна індустрія є вагомим промисловим сектором глобальної економіки й одним із головних драйверів її інноваційного розвитку. Сьогодні галузь перебуває в пошуку відповідей на сучасні кліматичні, енергетичні та технологічні виклики, опрацьовує секторальні особливості цифрового переходу, імплементації парадигми сталого розвитку.

Доведено, що національний хімічний сектор має довгостроковий низхідний тренд, обумовлений структурними дисбалансами та глибокою кризою традиційної моделі галузевого виробництва. Водночас виявлено декілька нових позитивних трендів і точок зростання, здатних стати основою довгострокового розвитку вітчизняного хімічного виробництва.

Запропоновано концептуальний підхід до визначення факторів і тенденцій розвитку хімічної промисловості України, що базується на: обґрунтуванні великого міжгалузевого значення хімічного виробництва як системоутворюючого фактора; дослідженні ключових глобальних мегатрендів і їх впливу як довгострокових національних факторів; урахуванні внутрішнього і зовнішнього вимірів трансформацій; аналізі синергії трендів і міжгалузевої синергії; виявленні специфічних пріоритетів за сегментами галузі.

Обґрунтовано, що рушійною силою довгострокових трансформацій хімічного бізнесу є взаємопосилюючий вплив двох глобальних мегатрендів – розвитку технологій четвертої промислової революції та досягнення цілей сталого розвитку. Довгострокові орієнтири розвитку вітчизняної хімічної галузі пов'язані з цифровізацією, кастомізацією, циркулярністю, кліматичною нейтральністю, ресурсоефективністю та міжгалузевою інтеграцією.

На основі аналізу сучасного стану національної хімічної промисловості, її окремих сегментів і визначення детермінант довгострокового розвитку окреслено декілька тенденцій, що мають довгостроковий потенціал реалізації в Україні: створення малотоннажних виробництв диференційованої хімічної продукції з інноваційним складником і потенціалом імпортозаміщення; поглиблення взаємодії виробників хімікатів зі споживачами на основі використання цифрових платформ; розвиток регіональних інноваційних екосистем, активізація кластерних ініціатив і розроблення стратегій смарт-спеціалізації з акцентом на міжгалузеву інтеграцію; декарбонізація, збільшення продукції на основі біотехнологій, поглиблення інших екологічних і безпекових компонентів виробництва і споживання хімікатів;

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання науково-дослідної роботи Інституту економіки промисловості НАН України «Довгострокові фактори і тенденції розвитку національної промисловості в умовах четвертої промислової революції» (номер держреєстрації 0119U001473).

реформування системи технічного регулювання виробництва та обігу хімікатів відповідно до вимог Європейського Союзу.

Ключові слова: хімічна промисловість, хімічне виробництво, галузь, фактор, тенденція, інноваційний розвиток, цифровізація, сталий розвиток, Україна.

JEL: L52, L60, O14, O30

Попри помітне гальмування темпів зростання в минулому десятилітті, хімічна індустрія залишається вагомим промисловим сектором глобальної економіки й одним із головних драйверів її інноваційного розвитку. За підсумками 2021 р. вона забезпечила поставки широкого асортименту базових неорганічних хімікатів, нафтохімії, полімерів, агрохімікатів, спеціальної та споживчої хімії для суміжних секторів і кінцевих споживачів на 4,73 трлн дол.

Хімічна промисловість є традиційним базовим сектором економіки України, який у найкращі часи формував до 7% валового внутрішнього продукту та до 11% валютних надходжень від експортних поставок. Але протягом останнього десятиліття виробничий, трудовий та експортний потенціал галузі значно скоротився внаслідок загального падіння конкурентоспроможності виробництва, посилення міжнародної конкуренції та втрати активів унаслідок анексії Криму та воєнного конфлікту на Донбасі.

За підсумками 2020 р. частка хімічного комплексу (без урахування фармацевтики) у загальних показниках національної економіки становила: за обсягом реалізованої продукції – 1,4% (4,5% у промисловості), за обсягом виробленої продукції – 2,0% (5,1% у промисловості), за кількістю суб'єктів господарювання – 0,3% (5,2% у промисловості), за кількістю зайнятих працівників – 1,4% (5,6% у промисловості), за доданою вартістю – 1,4% (4,6% у промисловості). Експорт продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості (без фармацевтичної продукції), полімерних матеріалів, пластмас і виробів із них становив 5,0% від загального обсягу українського товарного експорту.

Однією з усталених характеристик хімічного сектору України є його висока

залежність від кон'юнктури глобальних ринків через експортоорієнтованість базових виробництв, а з іншого боку – значна потреба в імпортних матеріально-сировинних та енергетичних ресурсах. Зрозуміло, що потенціал традиційної моделі конкурентоспроможності вітчизняного хімічного виробництва майже вичерпаний, а розроблення сучасних напрямів його трансформації має ґрунтуватися на виявленні глобальних довгострокових факторів і тенденцій розвитку.

Значну активність в аналізі поточних і перспективних трендів хімічної індустрії, опрацюванні детермінант розвитку та формуванні стратегічних ініціатив демонструють експерти міжнародних і галузевих організацій: (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD (OECD, 2020), United Nations – UN (UNEP, 2019; UNEP, 2020), World Economic Forum – WEF (Spelman, Gomez, Weinelt et al., 2017), International Council of Chemical Associations – ICCA (ICCA, 2017; ICCA, 2019), European Chemical Industry Council – CEFIC (CEFIC, 2019; CEFIC, 2020; CEFIC, 2022)); національних асоціацій (American Chemistry Council – ACC (ACC, 2022), Association of the Dutch Chemical Industry – VNCI (Stork, de Beer, Lintmijer, den Ouden, 2018)) та консалтингових компаній (McKinsey & Company (Budde, Ezekoye, Hundertmark et al., 2017; Klei, Lorbeer, Weihe, 2021), Deloitte (Deloitte, 2020)). Їх дослідження спрямовані на формування відповідей галузі на сучасні демографічні, кліматичні, енергетичні та технологічні зміни, реалізацію потенціалу цифрового переходу, імплементацію парадигми сталого розвитку та розроблення ефективної секторальної регуляторної системи.

Сучасні напрями трансформації хімічного виробництва в контексті імплементації ідей «зеленої» хімії, циркулярної еконо-

міки та досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) є предметом зарубіжних наукових досліджень (Arbolino, Boffardi, Ioppolo, 2020; Axon, James, 2018; Blum, Bunke, Hungsberg et al., 2017; Falcone, Hiete, 2019; Matlin, Mehta, Hopf, Krief, 2015; Paulus, 2021; Peleman, 2019; Venkat, 2019; Venkata Mohan, Katakowala, 2021; Yang, Li, Liang et al., 2022). Науковці вважають, що хімічний сектор може зробити ключовий внесок у реалізацію амбітних ЦСР, але спочатку він сам мусить зазнати серйозних змін у своїх пріоритетах, підходах і практиках.

Окремо слід відзначити публікації, присвячені енергетичним аспектам розвитку хімічної промисловості та ролі хімії у становленні низьковуглецевої економіки, зокрема водневої енергетики (Falter, Langer, Wesche, Wezel, 2020; Kätelhön, Meys, Deutz et al., 2019; Kircher, 2021).

Особливості, вплив, проблеми і можливості цифровізації хімічної індустрії та формування секторальної моделі імплементації основ четвертої промислової революції розглянуто в роботах (Deloitte, 2017; Keller, Bette, 2020; Кноп, 2016; Meincke, Nickel, Westerheide, 2018; Ou, Zou, 2015; Richnak, Cambalikova, 2021; Roland Berger, 2017; Stavenhagen, 2020). Чимало досліджень засновані на ідеї взаємопосилюючого розвитку цифрової та сестейнової («зеленої», циркулярної) економіки.

Різні аспекти розвитку хімічної промисловості знайшли своє відображення у публікаціях вітчизняних науковців і експертів. Серед дослідницьких пріоритетів варто виокремити питання поточного функціонування і перспективного інноваційно-інвестиційного розвитку хімічного виробництва, зокрема смарт-модернізації, структурних зрушень у виробництві, споживанні та

зовнішній торгівлі хімікатами, зменшення імпортозалежності галузі, впливу міжнародної конкуренції та формування конкурентних переваг (Ishchuk, Koval, 2019; Pidorycheva, Antoniuk, 2022; Булатова, 2015; Вишневецький, ред., 2019; Деркач, 2020; Ішук, Созанський, 2019; Ковеня, 2022а; Ковеня, 2022b; Маслош, 2017; Покровська, 2021; Швець, 2017; Шевцова, Швець, 2017а, Шовкун, 2020; Якубовський, Солдак, 2017).

Важливою специфікою більшості секторів галузі є територіальна концентрація виробництва та застосування кластерних технологій (Ketels, 2007; Du Plessis, 2020; Martin, 2020; Шевцова, Швець, 2017b). Регіональні особливості розвитку хімічної промисловості України, питання кластеризації хімічного виробництва, створення хімічних парків і розроблення стратегій смарт-спеціалізації старопромислових регіонів на основі залучення потенціалу хімічних кластерів розглянуто в роботах (Shevtsova, Shvets, Kramchaninova, Pchelynska, 2020; Амоша, Шевцова, Швець, 2019; Ішук, ред., 2018; Канюка, 2017; Коваль, 2018; Швець, 2020).

Частина зазначених робіт містить короткострокові прогнози розвитку хімічної промисловості України за окремими індикаторами і секторами, але проблема стратегування галузевого розвитку з урахуванням глобальних трендів до цього часу не набула системного наукового опрацювання.

Метою статті є аналіз сучасного стану національної хімічної промисловості та визначення перспектив її розвитку під впливом ключових довгострокових факторів і трендів.

Дослідження виконано на основі інформаційних матеріалів Державної служби статистики України¹, ДП «Черкаський НДІ-ТЕХІМ»², CEFIC³, ACC⁴, World Bank⁵,

¹ Державна служба статистики України (2022). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Промисловість України у 2016-2020 роках: стат. зб. Держкомстат України; за ред. І. Петренко. Київ. 2021. 296 с.

² ДП «Черкаський НДІТЕХІМ» (2022). URL: <http://www.nditekhim.com.ua/>

³ CEFIC (2022). *European Chemical Industry Council*. URL: <https://cefic.org/>

⁴ ACC (2022). *American Chemistry Council*. URL: <https://www.americanchemistry.com/>

⁵ World Bank (2022). Indicator. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/>

платформи Statista¹ станом на 31.12. 2021 р. При аналізі галузевих індикаторів використано статистичні дані розділів 20 «Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції» та 22 «Виробництво гумових і пластмасових виробів» за КВЕД-2010, дані щодо фармацевтичного виробництва виключено. Статистичну інформацію по Україні за 2014-2021 рр. наведено без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей.

Головні тенденції розвитку світової хімічної промисловості

Упродовж більшої частини ХХ ст. світова хімічна промисловість була розташована переважно в Європі, Північній Америці та Японії. Глобалізація хімічного бізнесу розпочалася в 1960-1970-х роках, коли у відповідь на зростаючий глобальний попит на хімікати численні компанії по всьому світу почали інвестувати у виробничі потужності в інших країнах.

Особливо швидкими темпами зростали міжнародні інвестиції американських і західноєвропейських компаній протягом 1980-1990-х років. У той період багато країн, що розвивалися, ініціювали власні програми розвитку національної конкурентоспроможної хімічної промисловості. Окрім Китаю, варто згадати нові індустріальні країни Азії (Сінгапур, Південна Корея, Тайвань і Таїланд) і декілька великих економік Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Мексика та Венесуела).

Протягом 2000-х років головним гравцем на світових ринках нафтохімії став Близький Схід, а розвитку хімічного виробництва США заважали надвисокі витрати. Однак до 2010 р. видобуток сланцевого газу в Північній Америці спричинив значні зміни в собівартості виробництва, що дозволило США і Канаді в минулому десятилітті

залучити великі інвестиційні ресурси для розширення потужностей.

За останні двадцять років (2001-2020) обсяги світових продажів хімічної продукції зросли в 2,25 раза (рис. 1). Пікове значення було досягнуто у 2013 р. – понад 5,1 трлн дол., але в подальшому світовий показник зменшився і стабілізувався на рівні 3,7-4,2 трлн дол. Вагоме зростання (на 24%) відбулося лише у 2021 р. на тлі постпандемічного відновлення ринків.

Основний приріст виробництва відбувався за рахунок Азіатсько-Тихоокеанського регіону: за два десятиліття його частка зросла з 28,6 до 54,6%. Китай має найбільшу у світі хімічну промисловість із річним обсягом продажів понад 1,5 трлн дол., або 44,6% світового показника (2021 р.). Його продажі є більшими, ніж у наступних дев'яти країнах з ТОП-10 разом (рис. 2).

Початкові ключові чинники успіху промислової політики Китаю полягали в залученні прямих іноземних інвестицій, застосуванні передових іноземних технологій та урядовій підтримці державних компаній. Сьогодні негативний вплив на стабільний розвиток китайського хімічного виробництва можуть чинити такі фактори, як зростаючі витрати на робочу силу, наявність надлишкових потужностей, висока залежність від імпортової сировини, посилення екологічних вимог і геополітика.

Основною продукцією китайських хімічних виробництв залишаються базові хімікати, включаючи добрива, етилен, пропілен, бензол. Останнім часом збільшилося виробництво полімерних матеріалів і синтетичних волокон. Перспективи формування смарт-сегментів хімічної індустрії пов'язані зі створенням інноваційних хімічних матеріалів для високотехнологічних секторів економіки в рамках національного стратегічного плану Made in China 2025.

¹ Statista. Chemical industry (2022). URL: <https://www.statista.com/>

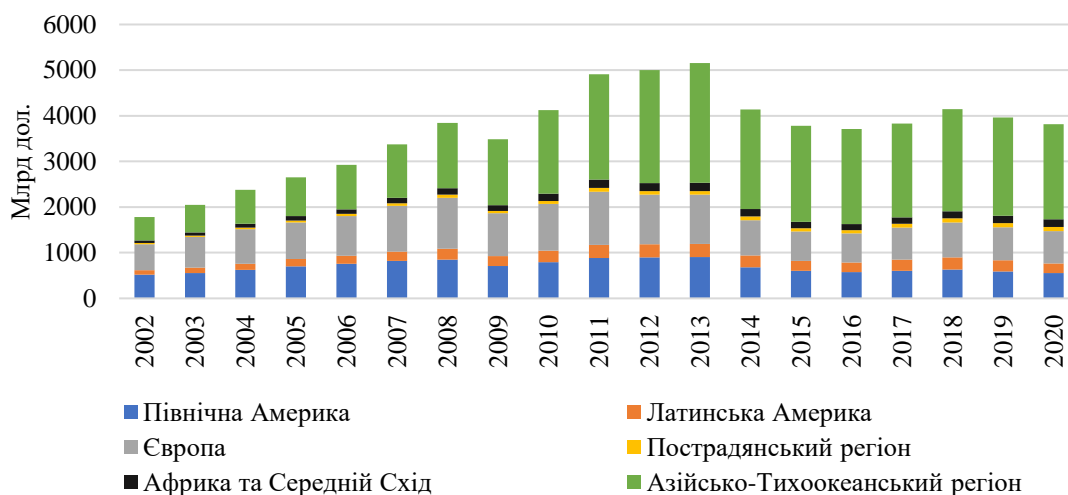

Рисунок 1 – Динаміка та структура обсягів світових продажів хімікатів

Джерело: складено та розраховано за даними American Chemistry Council та порталу Statista.

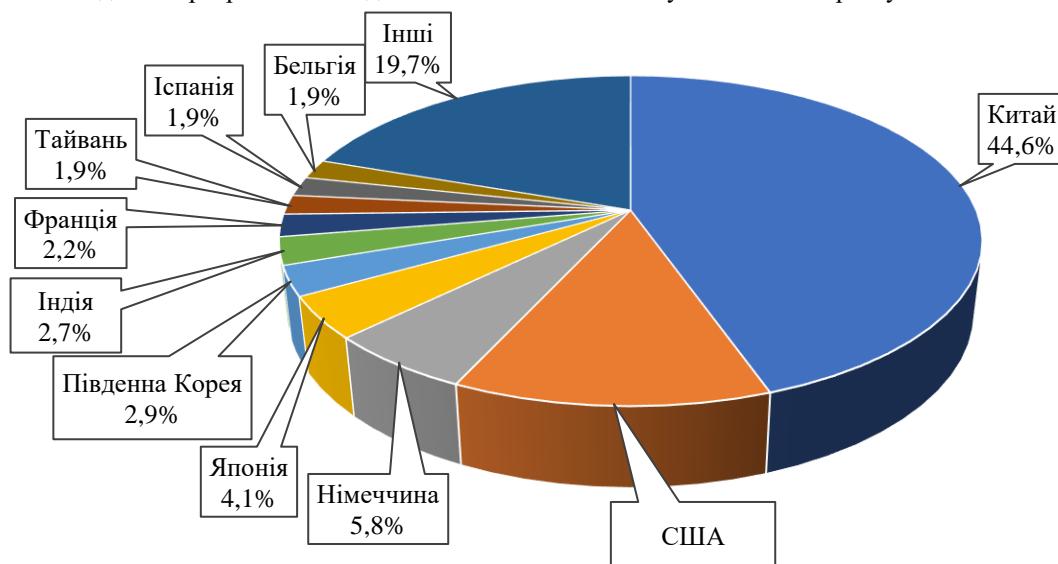

Рисунок 2 – ТОП-10 виробників світової хімічної промисловості

Джерело: складено та розраховано за даними (CEFIC, 2022).

Найбільшими за обсягами продажів хімікатів компаніями Азійсько-Тихоокеанського регіону наразі є китайські Sinopet (2 позиція в рейтингу Global TOP-50), PetroChina (13), Hengli Petrochemical (15), Wanhua Chemical (29), тайванська Formosa Plastics (6), південнокорейська LG Chem (7), японські Mitsubishi Chemical (8), Sumitomo Chemical (16), Toray Industries (17), Shin-Etsu Chemical (18), індійська Reliance Industries (20).

Європа є другим за обсягами регіоном світу з часткою хімічного ринку 18,5% (у тому числі 14,4% – країни ЄС-27). У другій половині минулого десятиліття європейська хімічна промисловість вступила у стадію стагнації через зрілість ринків, старіння населення, високі витрати на робочу силу, регуляторне та податкове навантаження, до яких зараз додається значний тиск високих цін на енергоносії.

Для хімічної індустрії ЄС характерна висока концентрація: більше 70% хімічного

виробництва розміщено у 5 країнах: Німеччині, Франції, Італії, Нідерландах та Іспанії. До Global TOP-50 входять німецькі компанії BASF (1 позиція), Evonik Industries (19), Covestro (21), Bayer (27), французька Air Liquide (12), голландська Shell Chemicals (22), норвезька Yara (23), швейцарська Syngenta (26), бельгійська Solvay (28). До лідируючої десятки світових виробників входять британські Ineos (4) та Linde (9).

У структурі продажів європейських хімікатів переважає базова хімія (60,4%), яка включає нафтохімікати (25,4%), полімери (21,3%) та продукти неорганічної хімії (13,7%). Спеціальні хімікати (фарби, засоби захисту рослин, барвники, пігменти, клеї, ефірні олії та інші допоміжні засоби для промисловості) становлять 27,2% від загального обсягу продажів хімікатів у ЄС, а

споживчі хімікати (мило, миючі засоби, парфумерія та косметика) – 12,4%.

Зниження конкурентоспроможності на ринках багатотоннажного базового хімічного виробництва (через високі ціни на енергосировинні ресурси) європейські виробники намагаються компенсувати диверсифікацією і пріоритетним розвитком складних наукоємних виробництв у парадигмі сталого розвитку. Розвинутою є європейська мережа хімічних кластерів, які сформувалися в різних традиційних та інноваційних секторах галузі, а також на засадах міжсекторальної колаборації (Шевцова, 2020).

Європейський регіон є лідером у міжнародній торгівлі хімікатами (рис. 3). Понад 90% активного торгового балансу ЄС-27 становлять споживча хімія та спеціальні хімікати (CEFIC, 2022).

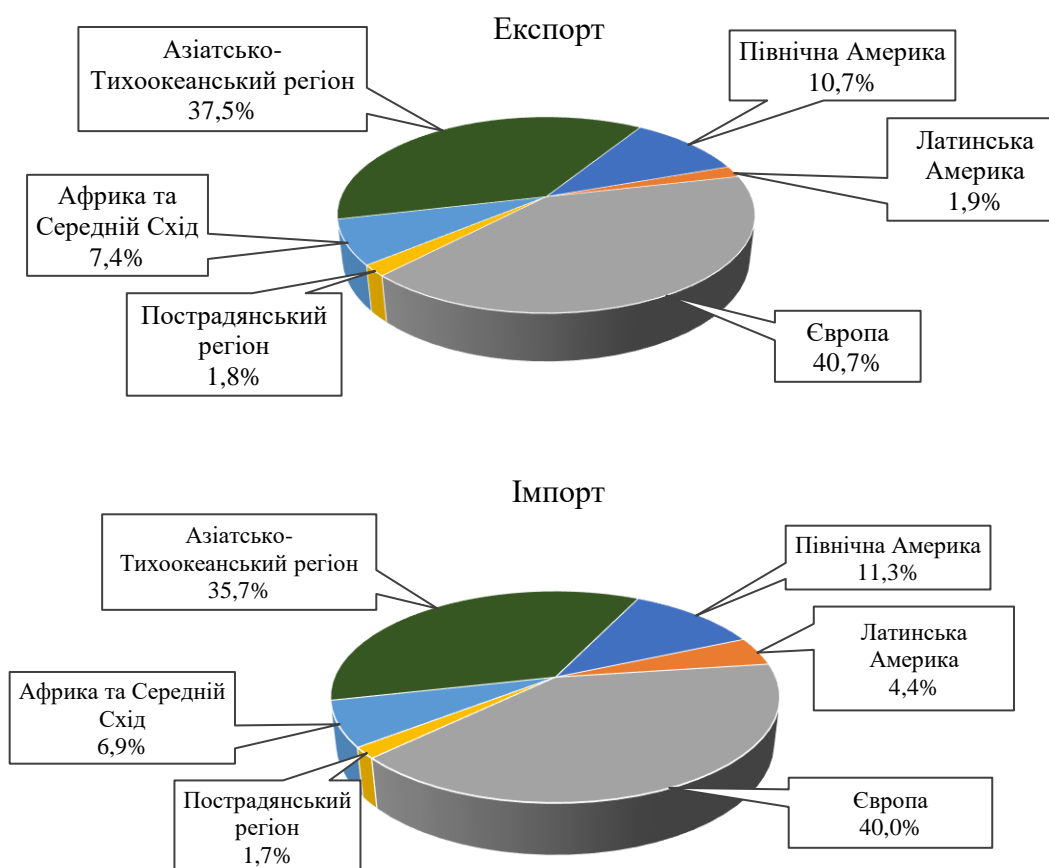

Рисунок 3 – Структура міжнародної торгівлі хімікатами

Джерело: складено та розраховано за даними (ACC, 2022).

Уповільнення хімічного виробництва у Південній Америці, починаючи з 2014 р., спричинило падіння її частки у світових продажах з 29,2 до 14,6%, у тому числі США – з 26,0 до 12,7%. У 2021 р. обсяги продажу хімічної продукції у США становили 517 млрд дол., у тому числі базові хімікати – 58,5%, спеціальна хімія – 17,7, агрохімікати – 7,0, споживчі хімікати – 16,8%. До Global TOP-50 входить 10 хімічних компаній зі США, зокрема Dow (3 позиція), LyondellBasell Industries (10), ExxonMobil Chemical (11), DuPont (14), а також канадська Nutrien (46).

Зовнішня торгівля хімікатами у США має додатне сальдо – 24,8 млрд дол. Найбільшими статтями експортних поставок є нафтохімія і проміжні продукти, полімери та спеціальна хімія.

За прогнозами експертів глобального хімічного ринку, після його відчутного падіння у 2019-2020 рр. і швидкого відновлення у 2021 р. найближчими роками відбудеться нерівномірне по регіонах зростання хімічного виробництва (табл. 1): лідерами залишатимуться Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Африка та Середній Схід, а Північна Америка і Європа демонструватимуть дуже слабку динаміку.

Таблиця 1 – Прогноз щорічного зростання світового хімічного виробництва по регіонах, %

Регіон	2022	2023	2024	2025	Середньорічний за період
Північна Америка	2,7	1,9	1,7	1,5	1,9
Латинська Америка	3,2	2,6	2,5	2,5	2,7
Європа	1,6	1,3	1	1	1,2
Пострадянський регіон	3,5	3,5	2,6	2,4	3,0
Африка та Середній Схід	3,1	3,1	3,2	3,3	3,2
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	3,3	3,3	3,3	3,2	3,3

Джерело: складено та розраховано за даними (Fernandez, 2022).

Важливим індикатором розвитку хімічного сектору є частка хімічної галузі у промисловому виробництві. Дані табл. 2 свідчать, що в більшості проаналізованих країн світу частка хімікатів у доданій вартості промисловості становить понад 10% і має тенденцію до зростання (для порівняння: за цими ж даними показник України у 2013-2020 рр. становив 6-9,5%).

Що стосується довгострокових прогнозів розвитку хімічного бізнесу, то фахівці міжнародної консалтингової компанії Roland Berger (Roland Berger, 2015) акцентують увагу на трьох кількісних орієнтирах до 2035 р.:

1) 5,6 трлн євро – річний дохід, який світова хімічна промисловість може отримувати, якщо темпи зростання у всіх основних сегментах ринку перевищуватимуть темпи зростання ВВП;

2) 13% – частка світового ринку, до якої скоротяться хімічні ринки Європи, що спричинить проблеми на внутрішньому ринку хімікатів;

3) 56% – сума, на яку з 2008 р. зростуть регуляторні норми ЄС для хімічної промисловості, що призведе до збільшення витрат у Європі та створення нерівних міжнародних умов.

За розрахунками експертів Європейської ради хімічної промисловості (CEFIC, 2022), до 2030 р. світові продажі хімікатів зростуть на 77% (з 3,5 до 6,2 трлн євро) при збільшенні частки Китаю до 48,6%, Північної Америки – до 14,2% за рахунок падіння питомої ваги ЄС-27 до 10,5%.

Більш довгостроковий прогноз фахівців цієї ж організації (CEFIC, 2019) ґрунтується на комплексному баченні майбутнього Європи та її хімічної промисловості у 2050 р. Це бачення формується з 8 складових:

Таблиця 2 – Частка хімікатів у доданій вартості промисловості за окремими країнами світу, %

Країна	1990	2000	2010	2020
Австралія	7	8	9	9
Австрія	7	7	8	8
Аргентина	12	15	11	13
Бразилія	19	12	10	15
Бельгія	13	20	13	33
Велика Британія	11	10	13	9
Ізраїль	9	10	22	н/д
Індія	14	21	15	19
Індонезія	9	11	14	11
Іспанія	10	10	11	12
Італія	7	8	9	9
Канада	11	8	9	10
Катар	28	21	22	57
Китай	13	12	11	11
Кувейт	3	3	10	23
Малайзія	11	8	12	9
Мексика	18	15	11	8
Нідерланди	16	14	17	15
Німеччина	н/д	10	11	11
Пакистан	15	17	15	16
Південна Корея	9	10	7	11
Польща	7	8	8	6
Саудівська Аравія	н/д	42	25	29
Сінгапур	10	14	22	18
США	12	12	16	17
Туреччина	10	10	8	9
Франція	14	12	13	15
Філіппіни	12	10	7	6
Чехія	нд	7	6	5
Швейцарія	нд	16	24	28
Швеція	7	9	5	13
Японія	10	10	12	11

Джерело: складено на основі даних World bank.

1. *Геополітика*. Світ стає заможнішим і складнішим, із фрагментованим і нестабільним геополітичним середовищем. Глобальні торговельні потоки суттєво змінюються як унаслідок технологічного розвитку, так і через усе більшу ізольованість регіональної політики. Китай та Індія перетворюються на провідні економіки світу, а Африка стає важливим ринком.

2. *Економіка*. Європа посідає своє особливе, але конкурентоспроможне місце

в глобальній економіці. Зростання доходів європейської хімічної промисловості щороку випереджає європейський ВВП. Вартість європейського хімічного виробництва зростає завдяки спеціалізації та зосередженості на цифровізації.

3. *Циркулярність*. Європейська економіка стає циркулярною, а хімічна індустрія перебуває в центрі цієї еволюції, виступаючи водночас як виробник продукції, яку цінує суспільство, і як лідер у переробці

відходів. Вирішено питання пластикового сміття в довкіллі.

4. *Клімат.* Зміни клімату продовжують перетворювати нашу планету. Європейське суспільство наближається до досягнення нульового викиду парникових газів. Первинний вичерпний вуглець використовується вибірково та продуктивно. Європейська хімічна промисловість досягає значного скорочення власних викидів парникових газів та адаптується до зміни клімату.

5. *Навколишнє середовище.* Європейці ставлять захист здоров'я людини та довкілля на вершину політичного порядку денного. Розроблено глобальні стандарти сталого розвитку. Хімічна промисловість Європи визнана як незамінний постачальник безпечних, сталих та інноваційних рішень для суспільства, а також як надійний партнер і привабливий роботодавець.

6. *Промисловість.* Європейська промисловість стає більш інтегрованою та такою, що співпрацює в мережі енергетики, палива, сталі, хімікатів і переробки відходів. Зазначена взаємозалежність зміцнює конкурентні переваги європейської хімічної індустрії і посилює її роль у системі трансформації європейської промисловості загалом.

7. *Цифровізація.* Цифровізація повністю змінює способи праці, спілкування, інновацій, виробництва і споживання та забезпечує безпрецедентну прозорість у ланцюгах доданої вартості. Європа приймає цифровізацію і четверту промислову революцію та вкладає значні кошти у STEM-освіту.

8. *Цілі сталого розвитку.* Цілі Організації Об'єднаних Націй щодо сталого розвитку та їх наступні варіанти становлять основу європейських бізнес-моделей. Вони відкривають нові можливості для бізнесу зі збільшенням частки ринку для тих, хто пропонує рішення у сфері ЦСР. Європейська хімічна промисловість здійснює свій внесок у справедливий перехід до більшої економічної, екологічної та соціальної стійкості не лише в Європі, але й у всьому світі.

Аналіз поточного стану хімічної промисловості України

Хімічна промисловість України є складним багатосекторальним комплексом із широкою продуктовою диверсифікованістю. У 2020 р. до її складу входило 3871 діюче підприємство, у тому числі з виробництва промислових газів – 78, барвників і пігментів – 16, добрив і азотних сполук – 227, первинних пластмас – 94, синтетичного каучуку в первинних формах – 3, інших основних неорганічних хімікатів – 75, інших основних органічних хімікатів – 179, пестицидів та іншої агрохімічної продукції – 74, лакофарбових матеріалів – 229, мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування – 188, парфумних і косметичних засобів – 163, вибухових речовин – 14, клеїв – 29, ефірних олій – 8, хімічних волокон – 21, гумових виробів – 242, пластмасових виробів – 1953, іншої хімічної продукції – 278. На підприємствах галузі працювало 115,4 тис. осіб. Обсяг вироблених хімікатів становив 145,2 млрд грн, додана вартість за витратами виробництва – 43,0 млрд грн.

Динаміка хімічного виробництва впродовж останніх двадцяти років (рис. 4) свідчить про циклічний характер розвитку галузі під впливом системних і ситуативних чинників. Підвищувальна динаміка спостерігалася у 2001-2004 рр. (подолання наслідків трансформаційної кризи 1990-х років, сприятлива ринкова кон'юнктура, нарощування виробничих потужностей та інші екстенсивні чинники), 2010-2011 рр. (посткризове відновлення після світової фінансово-економічної кризи, сприятлива ситуація на товарних і ресурсних ринках), 2016-2019 рр. (часткове відновлення після обвального падіння 2013-2015 рр., спричиненого сукупністю руйнівних чинників економічного, ринкового та суспільно-політичного характеру). Але загалом відбувалося відставання темпів зростання виробництва і реалізації хімічної продукції порівняно з відповідними індикаторами по промисловості, що обумовило поступове падіння частки хімікатів у промисловості нижче 5% (рис. 5).

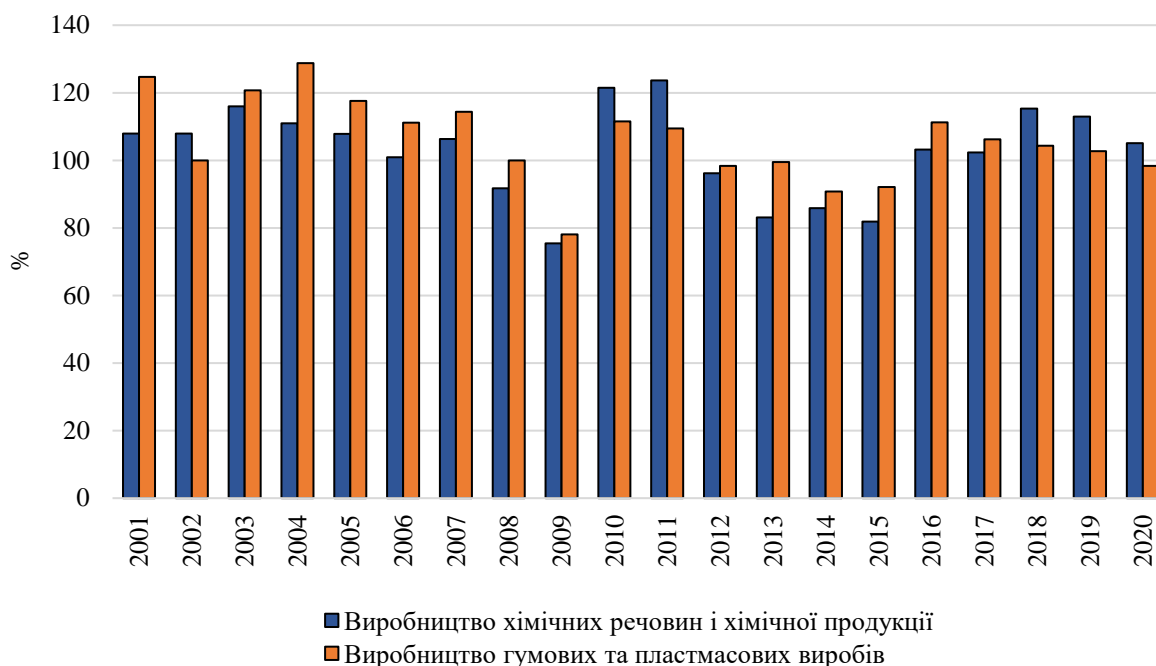

Рисунок 4 – **Індекси промислового виробництва в хімічній промисловості України**
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

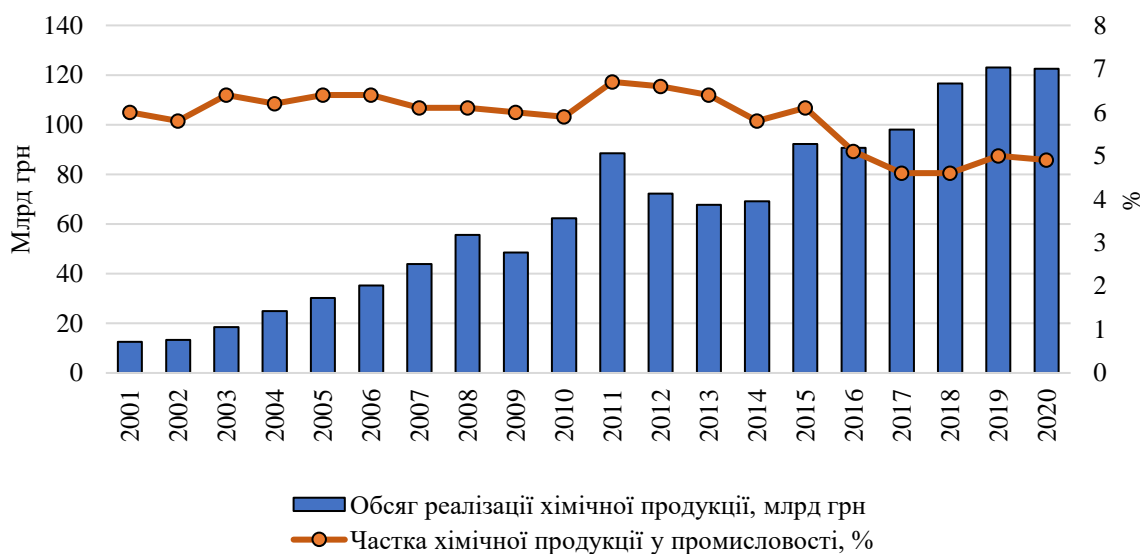

Рисунок 5 – **Динаміка реалізації хімічної продукції в Україні**
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Особливістю розвитку галузевого товарного виробництва є різноспрямована динаміка за окремими секторами під впливом сезонності, кон'юнктурних і макроекономічних чинників. Так, протягом 2016-2020 рр. виробництву хімічних речовин і хімічної продукції так і не вдалося повністю відновитися до докризового рівня: розрахований

кумулятивний індекс промислової продукції за 2013-2020 рр. у зазначеному секторі становив 0,819, у тому числі по основній хімії – 0,711. Слід зауважити, що кризові явища, спричинені пандемією COVID-19, практично не позначилися на функціонуванні базового хімічного виробництва, яке у 2020 р. зросло на 5,1%, а в січні-червні

2021 р. – на 7,8% (для порівняння: аналогічні показники в цілому по промисловості України становлять -4,5% та 2,8% відповідно). Гальмування сектору у другій половині 2021 р. було вже пов'язане зі стрімким зростанням цін на енергетику.

Іншу динаміку демонструє виробництво гумових і пластмасових виробів. Воно зазнало порівняно меншого скорочення за підсумками 2013-2015 рр. і впевнено відновилося впродовж наступних трьох років. Кумулятивний індекс промислової продукції в цьому секторі за 2013-2020 рр. становив 1,036. А вже у 2021 р. локомотивом зростання валових показників сектору стало збільшення виробництва гумових виробів на 16,4%.

Одним із головних довгострокових трендів розвитку національної хімічної галузі є скорочення частки великотоннажних ресурсоемних базових виробництв. Упродовж тривалого часу вони формували основу виробничого й експортного потенціалу української хімії. У 2000-х роках такі структуроутворювальні підприємства, як ПАТ «Одеський припортовий завод», ПАТ «Концерн Стирол» (м. Горлівка), ПрАТ «Севеодонецьке об'єднання Азот», ПАТ

«Азот» (м. Черкаси), ПАТ «ДніпроАзот», ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Сумихімпром», ТОВ «Карпатнафтохім», ПрАТ «Росава», ПрАТ «Кримський ТИТАН», ПАТ «Кримський содовий завод», разом забезпечували до двох третин галузевого доходу.

Але з часом у цьому сегменті наростали та поглиблювалися системні проблеми: неухильне зростання цін на матеріали та енергосировинні ресурси (насамперед, природний газ), нестабільність їх постачання, обмежена енергоефективність застарілих технологій, погіршення ринкових умов збуту, необґрунтований імпорт, надмірний ступінь монополізації сектору та тривале використання офшорних схем, у яких вітчизняне виробництво відігравало роль центру витрат і збитків. Унаслідок деструктивного впливу зазначених чинників, а також через фактичну втрату декількох стратегічних активів на окупованих територіях і руйнування важливих товарних ланцюгів виробництво ключових азотних продуктів поступово зменшилося у 5 разів (рис. 6). Певний стрибок у 2019-2020 рр. пов'язаний зі значним зростанням цін на продовольчих ринках і відповідним збільшенням платоспроможного попиту з боку аграріїв України.

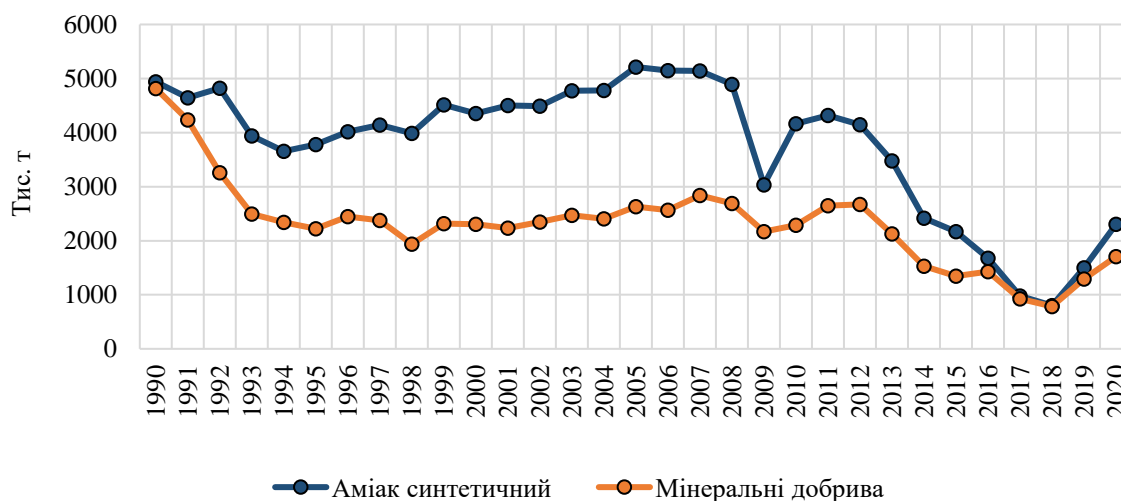

Рисунок 6 – Динаміка виробництва основної продукції азотного сегменту

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Ще одним наслідком тривалої кризи в азотному сегменті стало значне падіння експортних поставок хімікатів та їхньої частки

у структурі українського експорту товарів (рис. 7).

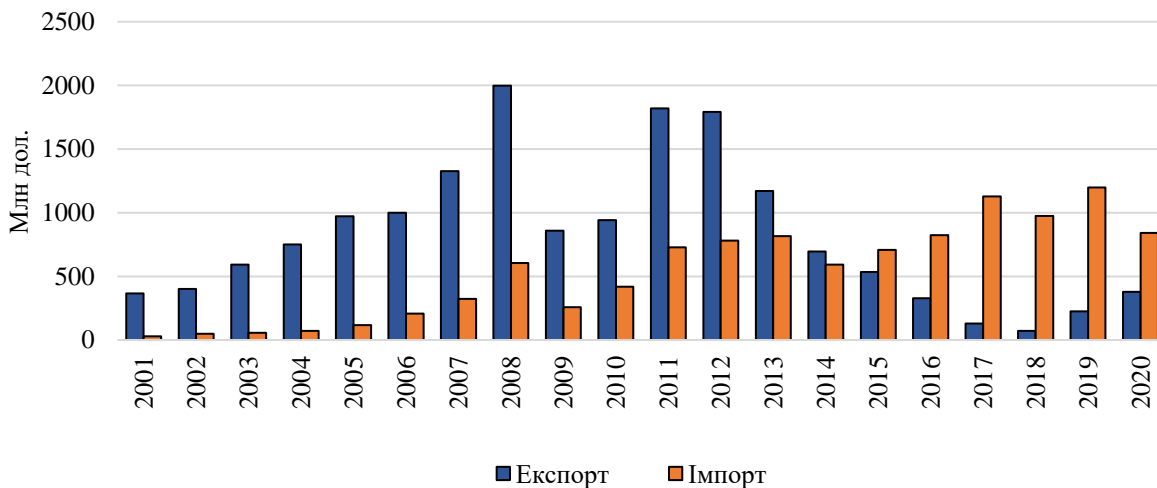
Рисунок 7 – Динаміка експорту хімічної продукції

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Інший негативний тренд – зростання неконтрольованого імпорту за багатьма товарними позиціями. У 2021 р. Україна імпортувала хімічну продукцію на 11,5 млрд дол. (без урахування фармацевтики). Критично високою є залежність вітчизняних виробництв від імпортової хімічної сировини.

Велике значення з точки зору забезпечення продовольчої безпеки та розвитку потенціалу аграрного сектору мають питання подолання залежності від імпорту мінеральних добрив і створення умов для активізації

власного виробництва. Добрива як одна з найбільш значущих статей експорту в минулому (близько 2 млрд дол. щорічно у 2008 р. і 2011-2012 рр.), починаючи з 2015 р. стала статтею з від’ємним зовнішньоторговельним сальдо (рис. 8). І якщо у 2017-2019 рр. оплата імпортих контрактів щодо мінеральних добрив щорічно потребувала близько 1 млрд дол., то у 2021 р. цей показник перевищив 1,7 млрд дол.

Рисунок 8 – Динаміка зовнішньої торгівлі мінеральними добривами

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У цілому можна констатувати, що за останні два десятиліття масштаби хімічної

галузі України (скориговані з урахуванням інфляційної компоненти) суттєво

скоротилися, а у виробничому й експортному потенціалі відбулися структурні зрушення різного напрямку і характеру. У контексті даного дослідження доцільно виокремити декілька взаємопов'язаних особливостей сучасного розвитку галузі, які (за відповідних умов і стимулюючих впливів) можуть стати основою для її успішної модернізації в довгостроковому періоді.

По-перше, виявлена тенденція скорочення частки базових хімічних виробництв (ранні стадії глобального ланцюга хімічної промисловості) водночас означає поглиблення рівня диверсифікації виробництва та збільшення частки хімікатів із високою доданою вартістю (завершальні стадії продуктових ланцюгів). Така продукція здебільшого зорієнтована на внутрішні сегменти усталеного споживчого попиту (мило та мийні засоби, засоби для чищення та полірування, парфумні та косметичні засоби, лакофарбова продукція, гумові та пластмасові вироби), що забезпечує більшу стійкість виробництва у кризових умовах та потенціал високомаржинального збуту в періоди економічного зростання.

По-друге, слід погодитися з висновками експертів галузі (Ковеня, 2022b), що на сучасному етапі хімічну промисловість України вже не слід розглядати як сировинний сектор. За рівнем технологічності переважної більшості хімічних виробництв її можна вважати високотехнологічною, зі значним потенціалом подовження продуктових ланцюгів і переходу на вищі технологічні уклади. Варто додати, що значна частина сегментів хімічної галузі традиційно має високий рівень автоматизації виробництва з відповідними компетенціями персоналу.

По-третє, зміни в інституційній структурі галузі відбуваються не на користь великих підприємств, які за всіма фінансово-економічними показниками поступаються кластеру середніх підприємств. Усе останнє десятиліття (за виключенням 2019 р.) структуроутворюючі підприємства мають велику сукупну збитковість (понад 19,4 млрд грн у 2020 р.), а їхня інноваційно-інвести-

ційна діяльність має точковий адаптивний характер. У той же час відбувається досить динамічний розвиток малого і середнього хімічного бізнесу, у тому числі його інноваційної складової.

Довгострокові фактори і тенденції розвитку національної хімічної промисловості

Для визначення перспектив національної хімічної промисловості з урахуванням її поточного стану, траєкторій попереднього розвитку та ключових глобальних довгострокових факторів і трендів пропонується концептуальний підхід, який схематично зображено на рис. 9.

Найважливішим системоутворюючим фактором, що визначає довгострокові тенденції розвитку хімічної промисловості, є її велике міжсекторальне значення та участь у різноманітних продуктових ланцюгах. Хімічна індустрія є постачальником новітніх матеріалів, продуктів і технологій, які поліпшують сучасне виробництво, послуги та якість повсякденного життя.

Майже всі сучасні соціально-економічні сфери отримують користь від продуктів, створених завдяки хімії: сонячна енергетика базується на хімії на основі кремнію; LED освітлення може скоротити глобальний попит на електроенергію для освітлення на 30%; пластикові матеріали та герметики можуть скоротити до 50% проникнення зовнішнього повітря в середній будинок, зменшуючи потреби в енергії; безпеці автомобілів сприяють ударостійкі бампери із суміші полікарбонату та високоміцні нейлонові подушки безпеки; літєві батареї використовуються для живлення безлічі виробів – від годинників і ліхтариків до електромобілів і військового обладнання; широкий спектр хімічних матеріалів – від фторполімерів і антипіренів до силіконів і полікарбонатних пластмас – використовується у виробництві електроніки; хімія пропонує чимало інноваційних рішень у виготовленні захисного спорядження для роботи, спорту та відпочинку (пластикові накладки, шоломи, каски, окуляри тощо); хімічна

Рисунок 9 – Концептуальна схема довгострокових факторів і тенденцій розвитку національної хімічної промисловості

Джерело: розроблено автором.

переробка відходів є одним із головних напрямів збереження довкілля; хіміко-фармацевтичне виробництво відіграє надважливу роль у забезпеченні здоров'я людини; на хімію припадає чверть вартості матеріальних ресурсів, що використовуються для виготовлення медичного обладнання та медичних товарів і три чверті вартості засобів для очищення й дезінфекції.

Ще більше уваги до позитивної ролі хімічного сектору було привернуто у процесі глобальної боротьби з COVID-19. У березні 2020 р. у рамках реагування федерального уряду на загрозу COVID-19 Міністерство внутрішньої безпеки США визначило хімічну промисловість як найважливішу критичну інфраструктуру, сектор промисловості, який має вирішальне значення для громадського здоров'я, економічної та національної безпеки (АСС, 2022).

Аналітичні розрахунки (Іщук, Созанський, 2019; Ковеня, 2022а) підтверджують, що в Україні хімічна галузь відіграє значну роль у міжгалузевому споживанні промислової продукції, хімікати тією чи іншою мірою використовуються всіма видами економічної діяльності, і «розвиток хімічної промисловості України має розглядатися не як внутрішньогалузевий, а як загальнонаціональний економічний вектор і пріоритет». Так, за підсумками 2021 р. на додаток до проміжного споживання в галузі (26%) міжсекторальне споживання хімічної продукції мало таку структуру: виробництво пластмасових і гумових виробів (13%), сільське господарство (12%), будівництво (6%), побутове споживання (6%), металургія (5%), охорона здоров'я (5%), транспорт і зв'язок (4%), торгівля (4%), деревообробна промисловість (3%), енергетика (3%), машинобудування (3%).

Конкретне наповнення та напрями прояву зазначеного системоутворюючого фактора залежать від сукупного впливу різноманітних довгострокових чинників, пов'язаних із технологічним розвитком, демографічними процесами, геополітичними зрушеннями, ресурсними обмеженнями, екологічними вимогами тощо. Їх доцільно

об'єднати у два глобальних мегатренди, які найбільшою мірою впливають на сучасні соціально-економічні стратегії:

1) цифровізація і розвиток технологій четвертої промислової революції;

2) парадигма сталого розвитку.

Зазначені мегатренди є рушійними силами інноваційних перетворень у будь-якому промисловому секторі, а отже, становлять довгострокові фактори його розвитку з відповідним галузевим контекстом. У хімічній промисловості такими довгостроковими факторами є розвиток технологій Хімічної індустрії 4.0 (Chemicals 4.0, або Chemistry 4.0) та імперативи ЦСР.

Експерти консалтингової компанії Deloitte (Deloitte, 2017) зазначають, що після індустріалізації та вугільної хімії (Chemistry 1.0), появи нафтохімії (Chemistry 2.0), поширення глобалізації та спеціалізації (Chemistry 3.0) галузь увійшла в нову фазу, пов'язану з цифровізацією, циркулярною економікою і сталим розвитком (Chemistry 4.0). Основні відмінні риси нового етапу наведено в табл. 3.

У рамках даного дослідження виявлено 30 тенденцій, які матимуть ключове значення для хімічної промисловості Німеччини до 2030 р. На думку аналітиків, найбільший вплив чинитимуть такі тренди, як електромобільність, легкі транспортні засоби, редагування геному в медичних цілях та для високоточної селекції, персоналізована медицина, промислові біотехнології, цифровізація сільського господарства. До групи трендів із середнім впливом віднесено енергоефективні будівлі, біопластики, генетично модифіковані рослини, ефективність матеріальних витрат у будівництві, нові концепції мобільності, електронну систему охорони здоров'я, нові медичні технології, адитивне виробництво, зміну відносин «постачальник хімікатів – кінцевий споживач». До групи з незначним впливом увійшли модульні будівлі, комбінації матеріалів для пакування, відновлювані ресурси, зберігання/використання вловлюваного вуглецю, хімічні відходи, міське фермерство, персоналізація, самолікування.

Таблиця 3 – Порівняльний аналіз Chemistry 3.0 та Chemistry 4.0

Аспект	Chemistry 3.0	Chemistry 4.0
Технології	Нові процеси синтезу та виробництва за допомогою біо- та генних технологій	Цифровізація виробничих процесів
Сировина	Збільшення використання відновлюваної сировини та природного газу	Переробка вуглецевмісних відходів, H ₂ із відновлюваних джерел енергії в поєднанні з CO ₂ використовується для виробництва основних хімікатів
Продукти	Розширення асортименту продукції, спеціальна хімія, орієнтована на індивідуальні вимоги клієнтів, нові ліки, заміна традиційних матеріалів хімічною продукцією	Розширення спектру створення цінності: хімічний сектор стає постачальником масштабних і сталих рішень для клієнтів і навколишнього середовища
Дослідження	Тісна співпраця між фундаментальними дослідженнями в університетах і прикладними дослідженнями в компаніях	Децентралізація R&D на споживчих ринках, використання Big Data, спільна розробка з клієнтами
Корпоративна структура	Інтернаціоналізація торгівлі та виробництва на зарубіжних майданчиках, спеціалізація та зростання малого й середнього бізнесу, консолідація через M&A, створення хімічних парків	Більш гнучка співпраця в рамках економічних мереж, цифрові бізнес-моделі та консолідація
Драйвери трансформацій	Глобалізація, європейський внутрішній ринок, зростаюча конкуренція з боку газової хімії, вплив фінансових ринків на корпоративні стратегії, комерціалізація	Цифрова революція, сталий розвиток, захист клімату, замкненість матеріальних циклів

Джерело: складено за даними (Deloitte, 2017).

Науково-практичну значущість також мають результати дослідження потенціалу підвищення ефективності завдяки цифровізації залежно від конкретного сектору хімічної промисловості та функціональної підсистеми. Так, великотоннажні виробництва нафтохімії та базових хімікатів (ранні стадії ланцюга створення вартості) впроваджують цифрові рішення переважно для підвищення операційної ефективності (максимізації використання активів, оптимізації енергоспоживання, забезпечення якості продукції, безпеки та безперервності виробничих процесів). На завершальних стадіях ланцюга (лакофарбові матеріали, клеї, герметики, тонка та спеціальна хімія, засоби захисту рослин, споживчі хімікати) цифрові технології застосовуються для поглиблення взаємодії клієнтів із цифровим середовищем і кастомізації виробництва, тобто

додаткова вартість формується завдяки маркетингу, продажам та адмініструванню. Загалом останні три функції мають найвищий рівень очікуваних ефектів цифровізації – до 40%, тоді як дослідження і розробки – до 30, логістика та виробництво – 15-20, закупівлі – лише 5%.

Як зазначено в дослідженнях (Шевцова, 2017; Shevtsova, Maslosh, 2019; Shevtsova, Shvets, Kasatkina, 2020), лідери світового хімічного бізнесу активно впроваджують інноваційні розробки Chemicals 4.0. Найпоширенішими напрямками є 3D-друк, точне землеробство, «розумні» транспортні засоби, біотехнології та новітні матеріали. Наприклад, норвезька компанія Yara, один із найбільших у світі виробників мінеральних добрив, у 2018 р. запустила цифровий інструмент Atfarm, який допомагає фермерам визначати потреби культур у поживних

речовинах залежно від сонячного світла, якості ґрунту, рельєфу та інших факторів. Використовуючи супутникові зображення, Atfarm створює діаграми оптимального внесення добрив. Цей інструмент сприяє найповнішій реалізації потенціалу культур, дозволяє фермерам уникати зайвих витрат, запобігає вимиванню поживних речовин. Із моменту запуску Atfarm переваги цифрового точного землеробства відчували понад 100 тисяч фермерів у всьому світі.

Ще один мегатренд сучасності – сталий розвиток – перебуває у центрі уваги традиційної та інноваційної діяльності хімічної індустрії. У Рамковому керівництві із зеленої та сталої хімії Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP, 2020) позначено 10 ключових пріоритетів у цій сфері:

1) мінімізація хімічних небезпек. Розроблення хімікатів із мінімізованими (або відсутніми) небезпечними властивостями для використання в матеріалах, продуктах і виробничих процесах («доброякісні за дизайном»);

2) уникнення поганих замін і альтернатив. Розроблення безпечних і сталих альтернатив хімічним речовинам, що викликають занепокоєння, за допомогою інновацій у матеріалах і продуктах, які не створюють негативні компроміси;

3) стали джерела ресурсів і сировини. Використання екологічно чистих ресурсів, матеріалів і сировини без створення негативних компромісів;

4) сталий розвиток виробничих процесів. Застосування інновацій «зеленої» та сталої хімії для підвищення ефективності використання ресурсів, запобігання забрудненню та мінімізації відходів у промислових процесах;

5) сталий розвиток продуктів. Застосування інновацій «зеленої» та сталої хімії для створення екологічно чистих продуктів і споживання з мінімумом (або з відсутністю) потенційної хімічної небезпеки;

6) мінімізація хімічних викидів і забруднення. Зменшення викидів хімікатів протягом життєвого циклу хімікатів і продуктів;

7) забезпечення нетоксичної циркулярності. Використання хімічних інновацій для забезпечення нетоксичних замкнених матеріальних потоків і сталих ланцюжків поставок, створення вартості протягом усього життєвого циклу;

8) максимізація соціальних вигід. Урахування соціальних чинників, високих стандартів етики, освіти та справедливості в хімічних інноваціях;

9) захист працівників, споживачів і вразливих верств населення. Захист здоров'я працівників, споживачів і вразливих груп в офіційному та неформальному секторах;

10) розроблення рішень для вирішення проблем сталого розвитку. Фокусування на хімічних інноваціях для розв'язання проблем суспільства та сталого розвитку.

Хімічна промисловість здійснює найбільший внесок у такі ЦСР:

2 «Подолання голоду» (виробляє мінеральні добрива як джерело різних поживних елементів для рослин та засоби захисту рослин від нашествия шкідників, покращує виробництво харчових продуктів і канали збуту, продовжує терміни придатності харчових продуктів);

3 «Міцне здоров'я і благополуччя» (відіграє вирішальну роль у медичній діагностиці та розробленні ліків, дозволяючи людям жити довше та здоровіше, а також пропонує нові рішення для зменшення забруднення та його впливу на здоров'я людини);

6 «Чиста вода та належні санітарні умови» (нові хімічні методи очищення води та дешевші процеси опріснення сприятимуть досягненню загального доступу до безпечної та недорогої питної води, якість води покращуватиметься завдяки впровадженню «зелених» технологій і стратегій запобігання забрудненню);

7 «Доступна та чиста енергія» (розробляє новітні матеріали та рішення для виробництва відновлюваної енергії, включаючи сонячну і вітряну, а також зберігання енергії);

9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» (проектують і виготовляють іннова-

ційні матеріали та покриття для підвищення стійкості виробничих потужностей і інфраструктури);

12 «Відповідальне споживання і виробництво» (допомагає підвищити якість та ефективність виробничих процесів у багатьох галузях промисловості, зменшує вплив споживання протягом життєвого циклу, запобігаючи втратам продуктів і відходам, а також формує передумови для циркулярної економіки);

13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату» (розробляє матеріали і рішення для переходу до низьковуглецевої економіки та створює адаптаційний потенціал для інших учасників ланцюгів поставок у відповідь на наслідки зміни клімату).

Корпоративна мета компанії BASF, лідера світового хімічного бізнесу, є такою: «Ми створюємо хімію для сталого майбутнього». Аналіз корпоративних звітів інших провідних світових хімічних компаній дозволяє стверджувати, що сучасні стратегії їх розвитку передбачають розроблення прогресивних матеріалів, продуктів і технологій зі зростаючим акцентом на ЦСР. Тобто йдеться про галузеві підходи до реалізації синергії трендів – розвитку технологій четвертої промислової революції, зокрема цифрових, для забезпечення сталого розвитку.

Важливо відзначити, що вплив обох довгострокових факторів, які розглядаються, здійснюється у внутрішньому та зовнішньому вимірах. Перший передбачає трансформацію власне хімічної промисловості, тенденції до її цифрової та смарт-модернізації, імплементації принципів «зеленої» хімії. Другий вимір охоплює широкий спектр потенціального внеску хімічного виробництва в розвиток інших секторів і ланцюгів доданої вартості, що обумовлює тенденцію до збільшення частки матеріалів, продуктів і технологічних рішень у парадигмах Індустрії 4.0 та сталого розвитку.

З урахуванням великого міжгалузевго значення хімічної індустрії перспективи її довгострокового розвитку доцільно шукати, окрім іншого, у міжгалузевій синергії, націленій на створення нових видів діяльності та інноваційних виробництв.

Ще одна особливість стратегування галузі полягає в такому. Багатосекторальність і багатомітенклатурність хімічної промисловості, значні секторальні відмінності у техніко-технологічних, ресурсних, виробничих, ринкових, екологічних та інших параметрах унеможливають достатню конкретизацію єдиних галузевих тенденцій довгострокового розвитку. Отже, слід говорити про певний спектр секторальних тенденцій у загальній рамці трансформації вартісних ланцюгів за участю хімічного виробництва на засадах Індустрії 4.0 та сталого розвитку.

Виходячи із сучасного стану національної хімічної промисловості та її окремих сегментів, а також глобальних довгострокових трендів, можна окреслити декілька тенденцій, що мають потенціал реалізації в Україні:

триватиме розпочата раніше тенденція скорочення базових хімічних виробництв, але частина з них мають можливості поглиблення переробки і подовження вартісних ланцюгів, тож пріоритет надаватиметься розвитку малотоннажних виробництв диференційованої хімічної продукції з інноваційною складовою та потенціалом імпортозаміщення;

завдяки цифровим платформам розвиватимуться нові канали продажу й поглиблюватиметься взаємодія виробників спеціальних хімікатів зі споживачами, що сприятиме індивідуалізації виробництва, генеруванню додаткової вартості, прискореному впровадженню інновацій і зменшенню часу поставок;

дістане розвитку регіональний аспект галузевого виробництва, активізується формування регіональних інноваційних екосистем, застосування кластерних технологій і стратегій смарт-спеціалізації з акцентом на міжгалузеву інтеграцію (зацікавлені партнери хімічної галузі в різних продуктових ланцюгах зі стійким внутрішнім попитом, інвестиційними ресурсами та значними синергетичними ефектами – сільське господарство, харчова індустрія, фармацевтика, охорона здоров'я, оборонно-промисловий комплекс, машинобудування, енергетика, будівництво);

поглиблюватиметься тренд екологізації хімічного виробництва (який раніше не виходив за вузькі межі завдань упровадження ресурсозберігаючих технологій, скорочення кількості джерел забруднення, утилізації відходів тощо) у напрямі декарбонізації, збільшення виробництва хімічних продуктів на основі біотехнологій, підвищення інших екологічних і безпекових якостей як відповідь, з одного боку, на підвищення екологічної культури суспільства, а з іншого – жорсткіші міжнародні та європейські стандарти і фіскальні інструменти;

євроінтеграційний вектор розвитку України зумовлюватиме прискорене розроблення й імплементацію законодавчого та нормативно-правового забезпечення в контексті виконання вимог ЄС щодо технічного регулювання виробництва та обігу хімікатів.

Висновки. Хімічна промисловість України перебуває у довгостроковому низхідному тренді, обумовленому глибокою кризою традиційної моделі галузевого виробництва. Остання ґрунтується на виготовленні базових хімікатів із низькою доданою вартістю, експлуатації застарілого великотоннажного ресурсоемного обладнання та високій залежності від ринків сировини, енергії та товарної продукції. Інерційний сценарій розвитку цього сектору спричинений бажанням ключових гравців зберегти status quo, багаторічним застосуванням схем штучної збитковості й відсутністю проактивних інноваційно-інвестиційних стратегій. Попри це, відбувається помітний розвиток малого та середнього бізнесу в певних секторах споживчих і спеціальних хімікатів, диверсифікація та підвищення технологічного рівня виробництва.

Авторський концептуальний підхід до визначення факторів і тенденцій розвитку хімічної промисловості України базується на обґрунтуванні системоутворюючого фактора, аналізі ключових глобальних мегатрендів і їх впливу як довгострокових національних факторів, урахуванні внутрішнього та зовнішнього вимірів трансформацій, синергії трендів і міжгалузевої синергії, а також наявності специфічних секторальних

пріоритетів у рамках загальногалузових тенденцій.

Рушійною силою довгострокових трансформацій хімічного бізнесу є взаємопосилюючий вплив двох глобальних мегатрендів: розвитку технологій Chemicals 4.0 та реалізації імперативів ЦСР. Ключовими орієнтирами нової стадії розвитку хімічної галузі України мають стати цифровізація, кастомізація, циркулярність, кліматична нейтральність, ресурсоефективність та міжгалузева інтеграція. З урахуванням значного внеску хімічного виробництва в інноваційний розвиток інших секторів і ланцюгів доданої вартості в довгостроковій перспективі зазначені галузеві тренди зумовлюватиме збільшення частки новітніх матеріалів, продуктів і технологічних рішень у парадигмах четвертої промислової революції та сталого розвитку.

У 2022 р. унаслідок повномасштабної збройної агресії РФ проти України відбулося руйнування частини виробничих потужностей та інфраструктурних об'єктів національної хімічної промисловості, зупинка діяльності багатьох хімічних підприємств через підвищені техногенні ризики, розривання ланцюгів постачання, виробництва та збуту, скорочення попиту та інші макроекономічні чинники. Наслідки перших місяців війни вже свідчать про катастрофічні втрати у певних сегментах хімічної галузі та значну трансформацію її післявоєнного ландшафту.

Відновлення хімічної промисловості України має відбуватися вже на новій структурно-технологічній основі, з урахуванням ключових глобальних довгострокових факторів і трендів. Тож результати даної роботи доцільно розглядати як науково-аналітичну базу для подальших досліджень щодо структурного реформування галузі та розроблення концепції її післявоєнної розбудови.

Література

Амоша О. І., Шевцова Г. З., Швець Н. В. (2019). Передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва. *Економіка промисловості*. № 3.

- C. 5-33. DOI: 10.15407/econindustry2019.03.005
- Булатова О. В. (2015). Трансформація світового ринку в умовах глобальних зрушень: базові передумови для розвитку хімічної промисловості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 3. С. 46-50.
- Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України. Ред. С. О. Іщук. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2018. 91 с.
- Вишневецький В. П., Вієцька О. В., Вієцький О. А., Воргач О. А., Гаркушенко О. М., Дасів А. Ф., Заніздра М. Ю., Збаразька Л. О. та ін. (2019). Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення. В. П. Вишневецький (заг. ред.). Київ: ІЕП НАН України. 464 с.
- Деркач Т. (2020). Роль хімічної промисловості в економіці України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. № 1 (21). С. 49-63. DOI: 10.29038/2411-4014-2020-01-49-63.
- Іщук С. О., Созанський Л. Й. (2019). Виклики та перспективи розвитку хімічної промисловості України. *Економіка промисловості*. № 1. С. 65-81. DOI: 10.15407/econindustry2019.01.065
- Канюка І. В. (2017). Індустріальні парки в Україні: без ілюзій. *Хімічна промисловість України*. № 1. С. 3-11.
- Коваль Л. П. (2018). Кластеризація регіонів України за потенціалом розвитку хімічної промисловості. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 5. С. 37-43.
- Ковеня Т. В. (2022а). Хімічна промисловість та хімічний ринок України у 2021 році: факти, оцінка стану, тенденції, прогноз. Черкаський НДІТЕХІМ. 69 с.
- Ковеня Т. В. (2022б). Аналітична оцінка ситуації в хімічній промисловості України в 2022 р. Макроекономічний та секторальний зрізи. Черкаський НДІТЕХІМ. 29 с.
- Маслош О. (2017). Сучасні питання стратегічного розвитку лакофарбового виробництва в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. № 1. С. 101-105.
- Покровська Н. М. (2021). Актуальні тенденції інвестування хімічних підприємств України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. № 29. С. 167-175. DOI: 10.5281/zenodo.5718394
- Швець Н. В. (2017). Сучасні тенденції та особливості інноваційного розвитку світової хімічної індустрії. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 10. С. 144-149.
- Швець Н. В. (2020). Питання формування хімічного кластеру в контексті імплементації підходу смарт-спеціалізації у Дніпропетровській області. *Економічний вісник Донбасу*. № 3. С. 70-79. DOI: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-70-79
- Шевцова Г. З. (2017). Хімічна індустрія 4.0 як галузева концепція реалізації основ четвертої промислової революції. *Економічний вісник Донбасу*. № 2. С. 35-41.
- Шевцова Г. З. (2020). Сучасні тренди та пріоритети розвитку європейської хімічної індустрії: аналітичний огляд. *Вісник економічної науки України*. № 2. С. 36-45. DOI: 10.37405/1729-7206.2020.2(39).36-45
- Шевцова Г. З., Швець Н. В. (2017а). Дослідження сучасних чинників розвитку хімічного виробництва в контексті неіндустріалізації. *Економіка промисловості*. № 3. С. 39-57. DOI: 10.15407/econindustry2017.03.039
- Шевцова Г. З., Швець Н. В. (2017б). Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 103-109.
- Шовкун І. А. (2020). Залежність української економіки від промислового імпорту та передумови формування ефективної виробничої спеціалізації. *Економіка промисловості*. № 3. С. 5-28. DOI: 10.15407/econindustry2020.03.005
- Якубовський Н. Н., Солдак М. А. (2017). Вибір структурних акцентів активізації

- розвиття промисловості України. *Економіка промисловості*. № 2. С. 5-21.
- ACC (2022). *Guide to the Business of Chemistry*. 130 pp.
- Arbolino R., Boffardi R., Ioppolo G. (2020). An Insight into the Italian Chemical Sector: How to Make It Green and Efficient. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 264. 121674. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.121674
- Axon S., James D. (2018). The UN Sustainable Development Goals: How Can Sustainable Chemistry Contribute? A View from the Chemical Industry. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*. Vol. 13. P. 140-145. DOI: 10.1016/j.cogsc.2018.04.010
- Blum C., Bunke D., Hungsberg M., et al. (2017). The Concept of Sustainable Chemistry: Key Drivers for the Transition towards Sustainable Development. *Sustainable Chemistry and Pharmacy*. Vol. 5. P. 94-104. DOI: 10.1016/j.scp.2017.01.001
- Budde F., Ezekoye O., Hundertmark T., Prieto M., Simons T. (2017). Chemicals 2025: Will the Industry be Dancing to a Very Different Tune? *McKinsey & Company*. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/chemicals/our-insights/chemicals-2025-will-the-industry-be-dancing-to-a-very-different-tune> (Дата звернення: 30.05.2022).
- CEFIC (2019). *Molecule Managers – A Journey into the Future of Europe with the European Chemical Industry. Welcome to 2050!* 64 p.
- CEFIC (2020). *Landscape of the European Chemical Industry 2020*. 140 p.
- CEFIC (2022). *The European Chemical Industry. A Vital Part of Europe's Future. Facts & Figures 2022*. 24 pp.
- Deloitte (2017). *Chemistry 4.0 – Growth through innovation in a transforming world*. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/consumer-industrial-products/gx-chemistry%204.0-full-report.pdf> (Дата звернення: 10.04.2022).
- Deloitte (2020). *2021 Chemical Industry Outlook*. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/energy-resources/us-2021-chemical-industry-outlook.pdf> (Дата звернення: 31.05.2022).
- Du Plessis F. (2020). *Improving competitiveness of European chemical industry clusters*. CEFIC, European Chemical Site Promotion Platform. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/11988/attachments/1/translations/en/renditions/native> (Дата звернення: 20.05.2022).
- Falcone P. M., Hiete M. (2019). Exploring Green and Sustainable Chemistry in the Context of Sustainability Transition: The Role of Visions and Policy. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*. Vol. 19. P. 66-75. DOI: 10.1016/J.COAGSC.2019.08.002
- Falter W., Langer A., Wesche F., Wezel S. (2020). Decarbonization Strategies in Converging Chemical and Energy Markets. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 17(1). P. 19-40. DOI: 10.17879/22139481097
- Fernandez L. (2022). Forecast on Global Annual Chemical Industry Production Growth by Region 2020-2025. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/407861/forecast-for-annual-growth-in-chemical-industry-worldwide-by-region/> (Дата звернення: 30.05.2022).
- ICCA (2017). *Global Chemistry Industry Contributions to the Sustainable Development Goals*. URL: https://chemical.report/Resources/Whitepapers/5f047582-7715-4655-a0a0-c3d4e20e0210_Global-Chemical-Industry-Contributions-to-the-UN-Sustainable-Development-Goals.pdf (Дата звернення: 30.04.2022).
- ICCA (2019). *Long-Range Research Initiative. Global Research Strategy. Advancing Chemical Safety Assessment for the 21st Century*. URL: <https://icca-chem.org/wp-content/uploads/2020/05/LRI-Global-Research-Strategy-Advancing-Chemical-Safety-Assessment.pdf> (Дата звернення: 12.03.2022).
- Ishchuk S., Koval L. (2019). Development of Chemical Industry in Ukraine and the World: Comparative Estimation. *Journal of European Economy*. Vol. 18(2). P. 270-284. DOI: 10.35774/jee2019.02.270

- Kätelhön A., Meys R., Deutz S., et al. (2019). Climate Change Mitigation Potential of Carbon Capture and Utilization in the Chemical Industry. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 116(23). P. 11187-11194. DOI: 10.1073/pnas.1821029116
- Keller W., Bette N. (2020). Shaping Digital Sustainable Development in Chemical Companies. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 17(1). P. 9-18. DOI: 10.17879/22139568338
- Ketels C. (2007). *The Role of Clusters in the Chemical Industry*. Report (Prepared for the Annual Conference of the European Petrochemical Association). URL: https://irp-cdn.multiscreensite.com/bcb8bbe3/files/uploaded/doc_3770.pdf (Дата звернення: 10.04.2022).
- Kircher M. (2021). Reducing the Emissions Scope 1-3 in the Chemical Industry. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 18(1). P. 2-8. DOI: 10.17879/88069570495
- Klei A., Lorbeer Ch., Weihe U. (2021). *Adapting your Operating Model to the Next Normal: The Next Big Move in Chemicals*. McKinsey&Company. URL: <https://www.mckinsey.de/industries/chemicals/our-insights/adapting-your-operating-model-to-the-next-normal-the-next-big-move-in-chemicals> (Дата звернення: 20.03.2022).
- Knop J. (2016). Chemistry 4.0. Challenges and Solutions for the Digital Transformation. *Croatica Chemica Acta*. Vol. 89(4). P. 397-402. DOI: 10.5562/cca3132
- Martin H. (2020). The Scope of Regional Innovation Policy to Realize Transformative Change – a Case Study of the Chemicals Industry in Western Sweden. *European Planning Studies*. 28(12). P. 2409-2427. DOI: 10.1080/09654313.2020.1722616
- Matlin S.A., Mehta G., Hopf H., Krief A. (2015). The Role of Chemistry in Inventing a Sustainable Future. *Nature Chemistry*. Vol. 7 (12). P. 941-943. DOI: 10.1038/nchem.2389
- Meincke H., Nickel J.-P., Westerheide P. (2018). Chemistry 4.0 – Growth through Innovation in a Transforming World. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 15(1). P. 42-53. DOI: 10.17879/09179496834
- OECD (2020). *Benefits from Implementing a Chemical Management System*. URL: <https://www.oecd.org/chemicalsafety/benefits-from-implementing-a-chemical-management-system.pdf> (Дата звернення: 30.04.2022).
- Ou H., Zou T. (2015). The Application of Digital Factory in Domestic Chemical Industry. *The 27th Chinese Control and Decision Conference (2015 CCDC), Qingdao*. P. 4305-4308. DOI: 10.1109/CCDC.2015.7162686
- Paulus J. (2021). Is the EU Green Deal Channelling a Transition towards a Sustainable Chemical Industry? *Journal of Business Chemistry*. Vol. 18(3). P. 96-104. DOI: 10.17879/06039560232
- Peleman S. (2019). A Holistic Framework and Development Agenda for an Accelerated Transition towards a Sustainable Chemical Industry. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 16(3). P. 165-179. DOI: 10.17879/93159804669
- Pidorycheva I., Antoniuk B. (2022). Modern Development Trends and Prospects for Innovation in the Technology-Intensive Sectors of Ukraine's Industry. *Science and Innovation*. 18(1). P. 3-19. DOI: 10.15407/scine18.01.003
- Richnák P., Čambalíková A. (2021). Using Industry 4.0 Concept in Slovak Chemical Industry. *Industry 4.0*. Vol. VI(3). P. 106-109.
- Roland Berger (2015). *Chemicals 2035 – Gearing up for Growth*. Roland Berger GMBX. Munich. 16 pp.
- Roland Berger (2017). *Digital Readiness in Chemicals*. Roland Berger GMBX. Munich. 16 pp.
- Shevtsova H., Maslosh O. (2019). Chemical Production Modernization in the Formative Phase of Industry 4.0: Study of Trends and Problems of Investment Support. *Technology Audit and Production Reserves*. Vol. 1. No. 4 (45). P. 30-37. DOI: 10.15587/2312-8372.2019.157152
- Shevtsova H., Shvets N., Kasatkina M. (2020). How Leading Global Chemical Companies

- Contribute to Industry 4.0. *2020 61st International Scientific Conference on Information Technology and Management Science of Riga Technical University*. Riga, Latvia. P. 1-6. DOI: 10.1109/ITMS51158.2020.9259317
- Shevtsova H., Shvets N., Kramchaninova M., Pchelynska H. (2020). In Search of Smart Specialization to Ensure the Sustainable Development of the Post-Conflict Territory: the Case of the Luhansk Region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. Vol. 9. No. 2. P. 512-524. DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p512
- Spelman M., Gomez F., Weinelt B., et al. (2017). *Digital Transformation Initiative. Chemistry and Advanced Materials industry*. World Economic Forum. Assenture. 40 pp.
- Stavenhagen M. (2020). Combine or Combust? – Circular Economy, Digitalization and Collaboration Models for the New Chemical Industry 4.0. *Journal of Business Chemistry*. Vol. 17 (2). P. 70-82. DOI: 10.17879/91129604615
- Stork M., de Beer J., Lintmijer N., den Ouden B. (2018). *Chemistry for Climate: Acting on the Need for Speed. Roadmap for the Dutch Chemical Industry towards 2050*. VNCI, Berenschot, Ecofys. 52 p.
- UNEP (2019). *Global Chemicals Outlook II. From Legacies to Innovative Solutions: Implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development*. 700 p.
- UNEP (2020). *Green and Sustainable Chemistry: Framework Manual*. 106 p.
- Venkat S. (2019). Green Chemistry and Sustainability: Grand Challenge for Chemical Industry. *Our Heritage*. Vol. 68(12). P. 154-161.
- Venkata Mohan S., Katakajwala R. (2021). The Circular Chemistry Conceptual Framework: A Way forward to Sustainability in Industry 4.0. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*. Vol. 28. 100434. DOI: 10.1016/j.cogsc.2020.100434
- Yang J., Li L., Liang Y., et al. (2022). Sustainability performance of global chemical industry based on green total factor productivity. *Science of the Total Environment*. Vol. 830. 154787. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2022.154787

References

- Amosha, O. I., Shevtsova, H. Z., & Shvets, N. V. (2019). Prerequisites for smart specialization of Donetsk-Prydniprovsky macro-region based on chemical production development. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 3 (87), pp. 5-33. DOI: 10.15407/econindustry2019.03.005 [in Ukrainian].
- Bulatova, O. V. (2015). Transformation of the world market in the conditions of global shifts: basic preconditions for development of the chemical industry. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 3, pp. 46-50 [in Ukrainian].
- Ishchuk, S. O. (Ed.) (2018). *Challenges and prospects for the development of chemical industries in the regions of Ukraine*. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Vyshnevsky, V. P., Viietska, O. V., Viietskyi O. A. and etc. (2019). *Smart industry: direct formation, problems and solutions*. In V. P. Vyshnevsky (Ed.). Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Derkach, T. (2020). The role of the chemical industry in the economy of Ukraine. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 1, pp. 49-63. DOI: 10.29038/2411-4014-2020-01-49-63 [in Ukrainian].
- Ishchuk, S. O., & Sozansky, L. I. (2019). Challenges and prospects of the Ukrainian chemical industry. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 1 (85), pp. 65-81. DOI: 10.15407/econindustry 2019.01.065 [in Ukrainian].
- Kaniuka, I. V. (2017). Industrial parks in Ukraine: no illusions. *Khimichna promyslovishtva Ukrainy*, 1, pp. 3-11 [in Ukrainian].
- Koval, L. P. (2018). Clustering of regions of Ukraine according to the potential of chemical industry development. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 5, pp. 37-43 [in Ukrainian].
- Kovenia, T. V. (2022a). *Chemical industry and*

- chemical market of Ukraine in 2021: facts, state assessment, trends, forecast*. SE "Cherkasy NDITEKHIM" [in Ukrainian].
- Kovenia, T. V. (2022b). *Analytical assessment of the situation in the chemical industry of Ukraine in 2022. Macroeconomic and sectoral dimensions*. SE "Cherkasy NDITEKHIM" [in Ukrainian].
- Maslosh, O. (2017). Modern issues of the strategic development of paint and varnish production in Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (47), pp. 101-105 [in Ukrainian].
- Pokrovska, N. M. (2021). Current investment trends of chemical enterprises of Ukraine. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 29, pp. 167-175. DOI: 10.5281/zenodo.5718394 [in Ukrainian].
- Shvets, N. V. (2017). Current trends and features of innovative development of the world chemical industry. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. 10, pp. 144-149 [in Ukrainian].
- Shvets, N. V. (2020). Issues of chemical cluster formation in the context of the implementation of smart specialization approach in Dnipropetrovsk region. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 3 (61), pp. 70-79. DOI: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-70-79 [in Ukrainian].
- Shevtsova, H. Z. (2017). Chemicals 4.0 as a sectoral concept of implementation the foundations of the fourth industrial revolution. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. 2 (48), pp. 35-41 [in Ukrainian].
- Shevtsova, H. Z. (2020). Current trends and priorities of the European chemical industry's development: an analytical review. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (39), pp. 36-45. DOI: 10.37405/1729-7206.2020.2(39).36-45 [in Ukrainian].
- Shevtsova, H. Z., & Shvets, N. V. (2017a). Research of the current factors influencing the development of chemical manufacturing within the neo-industrial context. *Ekon. promisl.*, 3 (79), pp. 39-57. DOI: 10.15407/econindustry2017.03.039 [in Ukrainian].
- Shevtsova, H. Z., & Shvets, N. V. (2017b). Clustering of the chemical industry: European experience and lessons for Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, pp. 103-109 [in Ukrainian].
- Shovkun, I. A. (2020). Dependence of Ukrainian economy on industrial import and prerequisites of forming effective industrial specialization. *Ekon. promisl.*, 3 (91), pp. 5-28. DOI: doi.org/10.15407/econindustry2020.03.005 [in Ukrainian].
- Yakubovskiy, M. M., & Soldak, M. O. (2017). Choosing structural accents of Ukraine's industry development activization. *Ekon. promisl.*, 2, pp. 5-21 [in Russian].
- ACC (2022). *Guide to the Business of Chemistry*. 130 p.
- Arbolino, R., Boffardi, R., & Ioppolo, G. (2020). An insight into the Italian chemical sector: How to make it green and efficient. *Journal of Cleaner Production*. 264, 121674. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.121674
- Axon, S., & James, D. (2018). The UN Sustainable Development Goals: How can sustainable chemistry contribute? A view from the chemical industry. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*. 13, pp. 140-145. DOI: 10.1016/j.cogsc.2018.04.010
- Blum, C., Bunke, D., Hungsberg, M., et al. (2017). The concept of sustainable chemistry: Key drivers for the transition towards sustainable development. *Sustainable Chemistry and Pharmacy*. 5, pp. 94-104. DOI: 10.1016/j.scp.2017.01.001
- Budde, F., Ezekoye, O., Hundertmark, T. and etc. (2017). Chemicals 2025: Will the industry be dancing to a very different tune? *McKinsey&Company*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/industries/chemicals/our-insights/chemicals-2025-will-the-industry-be-dancing-to-a-very-different-tune>
- CEFIC (2019). *Molecule Managers – A Journey into the Future of Europe with the European Chemical Industry. Welcome to 2050!* 64 p.
- CEFIC (2020). *Landscape of the European Chemical Industry 2020*. 140 p.
- CEFIC (2022). *The European Chemical Industry. A Vital Part of Europe's Future. Facts & Figures 2022*. 24 p.

- Deloitte (2017). *Chemistry 4.0 – Growth through innovation in a transforming world*. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/consumer-industrial-products/gx-chemistry%204.0-full-report.pdf>
- Deloitte (2020). *2021 Chemical industry outlook*. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/energy-resources/us-2021-chemical-industry-outlook.pdf>
- Du Plessis, F. (2020). *Improving competitiveness of European chemical industry clusters*. CEFIC, European Chemical Site Promotion Platform. Retrieved from <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/11988/attachments/1/translations/en/renditions/native>
- Falcone, P.M., & Hiete, M. (2019). Exploring green and sustainable chemistry in the context of sustainability transition: The role of visions and policy. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 19, pp. 66-75. DOI: 10.1016/J.COCS.2019.08.002
- Falter, W., Langer, A., Wesche, F., & Wezel, S. (2020). Decarbonization strategies in converging chemical and energy markets. *Journal of Business Chemistry*, 17 (1), pp. 19-40. DOI: 10.17879/22139481097
- Fernandez, L. (2022). Forecast on global annual chemical industry production growth by region 2020-2025. *Statista*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/407861/forecast-for-annual-growth-in-chemical-industry-worldwide-by-region/>
- ICCA (2017). *Global Chemistry Industry Contributions to the Sustainable Development Goals*. Retrieved from: https://chemical.report/Resources/Whitepapers/5f047582-7715-4655-a0a0-c3d4e20e0210_Global-Chemical-Industry-Contributions-to-the-UN-Sustainable-Development-Goals.pdf
- ICCA (2019). *Long-Range Research Initiative. Global Research Strategy. Advancing Chemical Safety Assessment for the 21st Century*. Retrieved from: <https://icca-chem.org/wp-content/uploads/2020/05/LRI-Global-Research-Strategy-Advancing-Chemical-Safety-Assessment.pdf>
- Ishchuk, S., & Koval, L. (2019). Development of chemical industry in Ukraine and the world: comparative estimation. *Journal of European Economy*, 18 (2), pp. 270-284. DOI: 10.35774/jee2019.02.270
- Kätelhön, A., Meys, R., Deutz, S., et al. (2019). Climate change mitigation potential of carbon capture and utilization in the chemical industry. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116 (23), pp. 11187-11194. DOI: 10.1073/pnas.1821029116
- Keller, W., & Bette, N. (2020). Shaping digital sustainable development in chemical companies. *Journal of Business Chemistry*, 17 (1), pp. 9-18. DOI: 10.17879/22139568338
- Ketels, C. (2007). *The Role of Clusters in the Chemical Industry*. Report (Prepared for the Annual Conference of the European Petrochemical Association). Retrieved from: https://irp-cdn.multiscreensite.com/bcb8bbe3/files/uploaded/doc_3770.pdf
- Kircher, M. (2021). Reducing the emissions Scope 1-3 in the chemical industry. *Journal of Business Chemistry*, 18 (1), pp. 2-8. DOI: 10.17879/88069570495
- Klei, A., Lorbeer, Ch., & Weihe, U. (2021). *Adapting your operating model to the next normal: The next big move in chemicals*. McKinsey&Company. Retrieved from: <https://www.mckinsey.de/industries/chemicals/our-insights/adapting-your-operating-model-to-the-next-normal-the-next-big-move-in-chemicals>
- Knop, J. (2016). Chemistry 4.0. Challenges and Solutions for the Digital Transformation. *Croatica Chemica Acta*, 89 (4), pp. 397-402. DOI: 10.5562/cca3132
- Martin, H. (2020). The scope of regional innovation policy to realize transformative change – a case study of the chemicals industry in western Sweden. *European Planning Studies*, 28 (12), pp. 2409-2427. DOI: 10.1080/09654313.2020.1722616
- Matlin, S. A., Mehta, G., Hopf, H., & Krief, A. (2015). The role of chemistry in inventing a sustainable future. *Nature Chemistry*, 7 (12), pp. 941-943. DOI: 10.1038/nchem.2389
- Meincke, H., Nickel, J.-P., & Westerheide, P. (2018). Chemistry 4.0 – growth through innovation in a transforming world. *Journal*

- of *Business Chemistry*, 15 (1), pp. 42-53. DOI: 10.17879/09179496834
- OECD (2020). *Benefits from implementing a chemical management system*. Retrieved from <https://www.oecd.org/chemicalsafety/benefits-from-implementing-a-chemical-management-system.pdf>
- Ou, H. & Zou, T. (2015). The application of digital factory in domestic chemical industry. *The 27th Chinese Control and Decision Conference (2015 CCDC), Qingdao*. pp. 4305-4308. DOI: 10.1109/CCDC.2015.62686
- Paulus, J. (2021). Is the EU Green Deal channelling a transition towards a sustainable chemical industry? *Journal of Business Chemistry*, 18 (3), pp. 96-104. DOI: 10.17879/06039560232
- Peleman, S. (2019). A holistic framework and development agenda for an accelerated transition towards a sustainable chemical industry. *Journal of Business Chemistry*, 16 (3), pp. 165-179. DOI: 10.17879/93159804669
- Pidorycheva, I., & Antoniuk, B. (2022). Modern Development Trends and Prospects for Innovation in the Technology-Intensive Sectors of Ukraine's Industry. *Science and Innovation*, 18 (1), pp. 3-19. DOI: 10.15407/scine18.01.003
- Richnák, P., & Čambalíková, A. (2021). Using Industry 4.0 concept in Slovak chemical industry. *Industry 4.0*. VI (3), pp. 106-109.
- Roland Berger (2015). *Chemicals 2035 – Gearing up for Growth*. Roland Berger GMBX. Munich. 16 p.
- Roland Berger (2017). *Digital Readiness in Chemicals*. Roland Berger GMBX. Munich. 16 p.
- Shevtsova, H., & Maslosh, O. (2019). Chemical production modernization in the formative phase of Industry 4.0: study of trends and problems of investment support. *Technology audit and production reserves*, Vol. 1, No. 4 (45), pp. 30-37. DOI: 10.15587/2312-8372.2019.157152
- Shevtsova, H., Shvets, N., & Kasatkina, M. (2020). How Leading Global Chemical Companies Contribute to Industry 4.0. *2020 61st International Scientific Conference on Information Technology and Management Science of Riga Technical University*. Riga. Latvia. pp. 1-6. DOI: 10.1109/ITMS51158.2020.9259317
- Shevtsova, H., Shvets, N., Kramchaninova, M., & Pchelynska, H. (2020). In Search of Smart Specialization to Ensure the Sustainable Development of the Post-Conflict Territory: the Case of the Luhansk Region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), 2020, pp. 512-524. DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p512
- Spelman, M., Gomez, F., Weinelt, B., et al. (2017). *Digital Transformation Initiative. Chemistry and Advanced Materials industry*. World Economic Forum. Assenture. 40 p.
- Stavenhagen, M. (2020). Combine or combust? – Circular economy, digitalization and collaboration models for the new chemical Industry 4.0. *Journal of Business Chemistry*, 17 (2), pp. 70-82. DOI: 10.17879/91129604615
- Stork, M., de Beer, J., Lintmijer, N., & den Ouden, B. (2018). *Chemistry for Climate: Acting on the Need for Speed. Roadmap for the Dutch Chemical Industry towards 2050*. VNCI, Berenschot, Ecofys. 52 p.
- UNEP (2019). *Global Chemicals Outlook II. From Legacies to Innovative Solutions: Implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development*. 700 p.
- UNEP (2020). *Green and Sustainable Chemistry: Framework Manual*. 106 p.
- Venkat, S. (2019). Green Chemistry and Sustainability: Grand Challenge for Chemical Industry. *Our Heritage*, 68 (12), pp. 154-161.
- Venkata Mohan, S., & Katakajwala, R. (2021). The circular chemistry conceptual framework: A way forward to sustainability in industry 4.0. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 28, 100434. DOI: 10.1016/j.cogsc.2020.100434
- Yang, J., Li, L., Liang, Y., et al. (2022). Sustainability performance of global chemical industry based on green total factor productivity. *Science of the Total Environment*. 830, 154787. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2022.154787

Анна Зиевна Шевцова,

д-р экон. наук

Институт экономики промышленности НАН Украины

ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: shevtsova_hanna@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0003-3960-5296>

ДОЛГОСРОЧНЫЕ ФАКТОРЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ

Химическая индустрия является важным промышленным сектором глобальной экономики и одним из главных драйверов ее инновационного развития. Сегодня отрасль находится в поиске ответов на современные климатические, энергетические и технологические вызовы, формирует секторальные особенности цифрового перехода, имплементации парадигмы устойчивого развития.

Установлено, что национальный химический сектор пребывает в долгосрочном нисходящем тренде, обусловленном структурными дисбалансами и глубоким кризисом устоявшейся модели отраслевого производства. В то же время выявлено ряд новых позитивных тенденций и точек роста, способных стать основой долгосрочного развития украинского химического производства.

Предложен концептуальный подход к определению факторов и тенденций развития украинской химической промышленности, который базируется на: обосновании большого межотраслевого значения химического производства как системообразующего фактора; исследовании ключевых глобальных мегатрендов и их влияния как долгосрочных национальных факторов; учете внутреннего и внешнего аспектов трансформаций; анализе синергий трендов и межотраслевой синергии; выявлении специфических приоритетов по сегментам отрасли.

Обосновано, что движущей силой долгосрочных трансформаций химического бизнеса является взаимоусиливающее влияние двух глобальных мегатрендов – развития технологий четвертой промышленной революции и достижения целей устойчивого развития. Долгосрочные ориентиры развития химической отрасли Украины связаны с цифровизацией, кастомизацией, циркулярностью, климатической нейтральностью, ресурсоэффективностью и межотраслевой интеграцией.

На основе анализа современного состояния национальной химической промышленности и ее отдельных сегментов, а также определения детерминант долгосрочного развития рассмотрено несколько тенденций, которые имеют долгосрочный потенциал реализации в Украине: создание малотоннажных производств дифференцированной химической продукции с инновационной составляющей и потенциалом импортозамещения; углубление взаимодействия производителей химикатов с потребителями на основе использования цифровых платформ; развитие региональных инновационных экосистем, активизация кластерных инициатив и разработка стратегий смарт-специализации с акцентом на межотраслевую интеграцию; декарбонизация, увеличение продукции на основе биотехнологий, углубление других экологических компонентов, аспектов безопасности производства и потребления химикатов; реформирование системы технического регулирования производства и обращения химикатов в соответствии с требованиями Европейского Союза.

Ключевые слова: химическая промышленность, химическое производство, отрасль, фактор, тенденция, инновационное развитие, цифровизация, устойчивое развитие, Украина.

JEL: L52, L60, O14, O30

Hanna Z. Shevtsova,

Doctor of Economics

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: shevtsova_hanna@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0003-3960-5296>

LONG-TERM FACTORS AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN CHEMICAL INDUSTRY

The chemical industry is an important industrial sector of the global economy and one of the main drivers of its innovative development. Today, the industry is searching for answers to modern climate, energy and technological challenges, working out the sectoral features of the digital transition, implementation of the sustainability paradigm.

We demonstrate that the national chemical sector is in a long-term downward trend caused by structural imbalances and a deep crisis of the long-standing model of chemical manufacturing. At the same time, several new positive trends and growth points, which can become the basis of the long-term development of Ukrainian chemical production, are evolving.

The author's conceptual approach to determining factors and trends in the development of the Ukrainian chemical industry includes: (1) highlighting of the great cross-industry importance of chemical production as a system-forming factor, (2) researching of key global megatrends and their influence as long-term national factors, (3) considering of internal and external dimensions of transformations, (4) analyzing of trend synergy and cross-industry synergy, (5) identifying of specific priorities by industry segments.

The driving power for long-term transformations of the chemical business is the mutually reinforcing influence of two global megatrends – the development of technologies of the fourth industrial revolution and the achievement of sustainable development goals. The long-term guidelines for the development of the Ukrainian chemical industry are related to digitalization, customization, circularity, climate neutrality, resource efficiency and cross-sectoral integration.

In this work, based on the analysis of the current state of the national chemical industry and its different segments, as well as the identification of determinants of long-term development, we outline several trends that have a long-term potential for implementation in Ukraine. These include such trends as creating of small-tonnage production of differentiated chemicals with an innovative component and import substitution potential; deepening the interaction of chemical manufacturers with consumers using digital platforms; developing of regional innovation ecosystems, boosting cluster initiatives and designing of smart specialization strategies with an emphasis on cross-industry integration; decarbonization, increasing of bio-based products, deepening of other ecological and safety components of production and consumption of chemicals; reforming the system of technical regulation of production and circulation of chemicals in accordance with the requirements of the European Union.

Keywords: chemical industry, chemical manufacturing, factor, trend, innovative development, digitalization, sustainable development, Ukraine.

JEL: L52, L60, O14, O30

Формат цитування:

Шевцова Г. З. (2022). Довгострокові фактори і тенденції розвитку хімічної промисловості України. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 25-52. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.025>

Shevtsova, H. Z. (2022). Long-term factors and trends in the development of the Ukrainian chemical industry. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 25-52. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.025>

Надійшла до редакції 09.06.2022 р.

Олександр Сергійович Сердюк,*канд. екон. наук*

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: Serdyuk_O@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3049-3144>

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕРНАЛІЗАЦІЇ НЕГАТИВНИХ ЗОВНІШНІХ ЕФЕКТІВ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Встановлено, що ключовими чинниками, які знижують ефективність інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва в Україні, є: недоліки механізму оподаткування викидів забруднюючих речовин; недосконала система редистрибуції екологічного податку; високі трансакційні витрати інтерналізаційного процесу; конфлікт інтересів сторін. Разом із цим проблему інтерналізації ускладнює неефективне використання промислового устаткування.

Існуючий в Україні екологічний податок має обчислюватися з урахуванням ступеня шкідливості забруднюючих речовин, однак посилянь на методіку такого розрахунку немає. У відкритому доступі є лише фактичні ставки податку за окремими видами забруднюючих речовин. Наведено аргументи, які піддають сумніву об'єктивність цих ставок податку з точки зору цілей інтерналізації. Крім того, факт прописаної в законі можливості коригування ставки податку з боку Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України певною мірою нівелює значення інтерналізації.

Іншим чинником, що зменшує ефективність інтерналізації, є система редистрибуції екологічного податку. В Україні система розподілення коштів, зібраних із продуцентів забруднення, є деперсоніфікованою, а отже, безпосередні реципієнти негативного впливу забруднення у кращому разі отримують певні соціальні послуги, що реалізуються державою за рахунок екологічного податку. Така ситуація ставить під сумнів еквівалентність відшкодування збитків реципієнта.

Не менш важливим для ефективності інтерналізаційних процесів є трансакційні витрати. Як централізоване, так й індивідуальне вирішення суперечливих питань потребує витрат щодо переговорного процесу, пошуку інформації, оцінювання збитків, юридичних гарантій тощо. Відтак, ці витрати не створюють цінності, а лише перекладаються на сторін у вигляді додаткового негативного зовнішнього ефекту, який не можна інтерналізувати.

Конфлікт інтересів є першопричиною проблем інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, оскільки кожна зі сторін має природні стимули до збереження та примноження власності. Із цього випливає, що продуценти зовнішніх ефектів апіорі намагатимуться заперечити свій негативний вплив на довкілля, тоді як реципієнти – максимізувати власні збитки в очах суспільства.

Вищенаведені чинники обумовлюють напрями підвищення ефективності інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва в Україні шляхом: наближення величини податку до обсягу реальної шкоди, заподіяної продуцентом забруднення; реформування механізму редистрибуції податку з метою наближення бюджетних асигнувань до реальних втрат реципієнтів негативних зовнішніх ефектів; зниження трансакційних витрат інтерналізаційного процесу; усунення конфлікту інтересів.

Ключові слова: інтерналізація, негативні зовнішні ефекти, екстерналії, промисловість, екологічний податок, забруднення повітря.

JEL: D78; H23; Q28

© О. С. Сердюк, 2022

Сьогодні в Україні не існує формально визначених заходів інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва. Натомість реалізуються державні заходи, спрямовані на захист довілля, фізичної власності, інтересів підприємців тощо, які частково служать цій меті. Попри певний позитивний вплив цих заходів на суспільство, вони все ж таки не забезпечують достатнього захисту інтересів окремих суб'єктів господарювання, оскільки не враховують особливостей прихованих причинно-наслідкових зв'язків (продуцент – реципієнт зовнішніх ефектів), потенційних конфліктів інтересів та інформаційної асиметрії. Відтак, наслідком їх реалізації є слабка інтерналізація негативних зовнішніх ефектів. Тобто має місце велика різниця між втратами/здобутками продуцентів і реципієнтів негативних зовнішніх ефектів, які обумовлені використанням суспільного, спільного або спірного ресурсу.

Наявність фактичної різниці між втратами та здобутками є основним критерієм ефективності інтерналізаційних процесів. Слід виявити чинники, які визначають поточну різницю, щоб у подальшому нівелювати їх для досягнення паритету втрат/здобутків сторін інтерналізації.

Основні положення теорії зовнішніх ефектів або екстерналій сформовано у класичних роботах (Pigou, 1920; Coase, 1960). Дослідженню теорії екстерналій присвячено відому наукову працю (Baumol, Oates, 1975). Економічні аспекти процесів зовнішніх ефектів є предметом дослідження зарубіжних науковців у різних установах, а саме в Department of Economics, Graz University, Austria (Wendner, 2008), UCLA's Economics Department, USA (Demsetz, 1996), Reims University (REGARDS) and CES, France (Berta, 2014; 2016), Department of Economics, University of Colorado Denver, USA (Medema, 2014).

Питання ідентифікації негативних зовнішніх ефектів, спричинених екологією, та позитивних зовнішніх ефектів, обумовлених освітою, охороною здоров'я та іннова-

ціями у виробництво, висвітлено також у роботах вітчизняних учених. Зокрема, у контексті подолання негативних зовнішніх ефектів дослідження спрямовані на: аналіз інституціональних основ формування концепції власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу (Харічков, Мартієнко, 2006); комплексний аналіз і оптимізацію повних витрат на виробництво і споживання у процесі державного регулювання з урахуванням витрат переливання, природних ресурсів і втрачених вигід унаслідок зниження обсягу та якості людського, природного і виробничого потенціалу (Тархов, 2006); визначення функцій інновацій і систематизацію ефектів інноваційної діяльності (Завгородня, 2005); урахування екстернальних ефектів підприємств при еколого-економічному обґрунтуванні регіонального розвитку (Мельник, Дегтярьова, 2010). Слід відзначити публікації щодо розроблення інструментарію екологізації економіки та фіскального управління екстерналіями, пов'язаними зі спеціальним природокористуванням (Гаркушенко, 2016; Синякевич, 2003; Міщенко, 2016; Веклич, 2003).

Ситуація у світі та Україні швидко змінюється, у тому числі під впливом цифрових технологій Четвертої промислової революції, що обумовлює появу не тільки нових можливостей, але і ризиків, зокрема в екологічній сфері. Аналіз досліджень інтерналізації негативних зовнішніх ефектів дозволяє стверджувати, що для України в таких умовах ця проблема є відносно новою і залишаються невирішеними питання теоретичного та прикладного характеру. Зокрема, виникає потреба в розробленні напрямів удосконалення інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва з використанням потенціалу цифрових платформ.

Метою статті є виявлення чинників, які знижують ефективність інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва в Україні, та розроблення пропозицій щодо їх нівелювання в умовах цифровізації.

Чинники промислового виробництва, що обумовлюють появу негативних зовнішніх ефектів

Фізичні чинники промислового виробництва, що спричиняють появу негативних зовнішніх ефектів, умовно можна розділити на два види: відчутні та приховані. Перші являють собою супутні елементи промислового виробництва, вплив яких на довкілля є очевидним для широкого загалу¹, такі як, наприклад, тверді відходи виробництва, вібрації, шуми тощо. Другі – це супутні елементи промислового виробництва, ступінь впливу яких на довкілля не можна вивести з попереднього емпіричного досвіду, оскільки для суспільства вони мають абстрактний характер. У контексті промисловості до таких елементів належать газоподібні відходи виробництва, переміщення яких у просторі важко простежити, а ступінь завданої ними шкоди довкіллю неможливо кількісно оцінити.

Специфіка елементів, через які промисловість впливає на довкілля, обумовлює доцільність застосування тієї чи іншої інституціональної форми захисту суспільства від негативних впливів, зокрема через податки, штрафи за порушення норм тощо. І хоча формально в Україні зазначені інструменти служать для стримування шкідливої діяльності промисловців, де-факто вони сприяють інтерналізації негативних зовнішніх ефектів. Із практичної точки зору подібне стримування шкідливої діяльності та сам процес інтерналізації можна інтерпретувати як синоніми. Однак із формальної точки зору слід розділяти ці поняття, оскільки в жодному з офіційних документів в Україні інтерналізацію негативних зовнішніх ефектів не визначено як мету. Звідси походить нехтування питаннями забезпечення паритету втрат, зазнаних суспільством унаслідок негативного впливу на нього

супутніх елементів промислового виробництва та обсягу відшкодування, виплаченого продуцентами цих елементів.

Попри формальну відсутність відповідної мети, застосовувані в Україні інституціональні форми захисту суспільства від негативних впливів промисловості де-факто частково служать цілям інтерналізації негативних зовнішніх ефектів. Це обумовлено особливостями інструментів стримування шкідливої діяльності у формі податків, штрафів, судових позовів тощо. Такі інструменти створюють певні стимули для зменшення або припинення продукування шкідливих елементів (зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферу, переробка твердих відходів виробництва, усунення шумів і вібрацій тощо). Тобто під загрозою завдання додаткових фінансових втрат продуценти негативного впливу будуть схильні до певних трансформацій власного виробництва (технологічних або організаційних), наслідком чого має стати усунення джерела цих втрат у вигляді надлишкових шкідливих елементів виробництва². Разом із цим такі інструменти певною мірою забезпечують переливання коштів від продуцентів негативного впливу до суспільства. Ідеться про оподаткування наявних шкідливих елементів виробництва, а також про відшкодування у судовому порядку збитків, завданих окремим юридичним або фізичним особам унаслідок негативного впливу на них даних елементів. За рахунок цього відбувається часткова, а іноді надлишкова інтерналізація негативних зовнішніх ефектів. Тобто продуценти негативного впливу недоплачують або переплачують за шкоду, заподіяну суспільству.

Висновок про очевидну відсутність паритету втрат/здобутків продуцентів та суспільства (реципієнтів) впливає з апіорного уявлення про складність причинно-

¹ Як і сам процес впливу, так і його наслідки можна побачити (частково), відчуті та оцінити.

² Надлишкові шкідливі елементи виробництва – це фізичні супутники виробництва, усунення яких у натуральному або кількісному вимірі не погіршить фінансового стану підприємства за поточної кон'юнктури.

наслідкових зав'язків та високу вартість процесу кількісної оцінки завданої шкоди¹. Через це не можна сподіватися, що реципієнти негативного впливу отримуватимуть відшкодування в розмірі, еквівалентному їхнім фактичним втратам. Проблема ускладнюється застосуванням диференційованих підходів до процесу стягнення та розподілу коштів. Однак така диференціація зумовлена радше особливостями впливу супутніх елементів промислового виробництва на довкілля, ніж прорахунками творців формальних інститутів.

Переваги та недоліки горизонтальної інтерналізації негативних зовнішніх ефектів

Як зазначено вище, специфіка супутніх елементів промислового виробництва, які завдають шкоди довкіллю, визначає форму захисту суспільства від їхнього негативного впливу. Оскільки попередньо встановлено, що такий захист де-факто передбачає перекладання на продуцентів негативного впливу суспільних втрат, що стали наслідком його діяльності, називатимемо даний процес інтерналізацією зовнішніх ефектів, розуміючи при цьому, що з точки зору теорії така інтерналізація є частковою або надлишковою. Отже, в таких умовах інтерналізація зовнішніх ефектів, які виникають унаслідок негативного впливу на довкілля «відчутних» супутніх елементів промислового виробництва, може здійснюватися горизонтально (рис. 1 а).

В основу розробленої моделі покладено принцип, запропонований Р. Коузом, що передбачає індивідуальні домовленості між продуцентом і безпосереднім реципієнтом негативного впливу щодо задоволення інтересів останнього. І хоча на практиці такі домовленості є рідкістю, сама інституціональна система горизонтальної інтерналізації

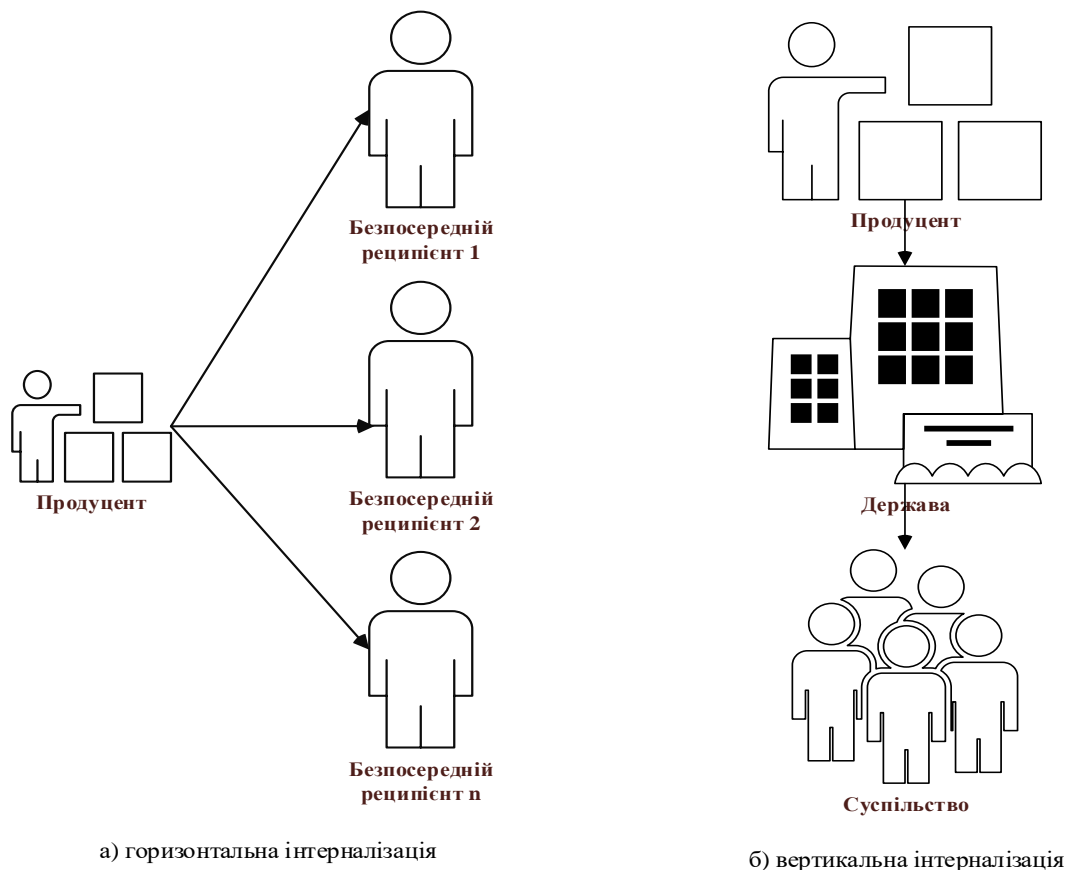
побудована таким чином, щоб спрямувати сторони саме на шлях індивідуального консенсусу. Наприклад, власник житла, яке руйнується внаслідок вібрацій, створюваних прилеглим промисловим підприємством, має єдиний шлях для захисту своїх інтересів. Він висуває офіційні претензії власникові підприємства, і в разі їх незадоволення звертається з позовом до суду. Відтак, лише особиста воля власника промислового підприємства або тиск на нього з боку держави (за рішенням суду) можуть інтерналізувати негативний зовнішній ефект для власника житла.

Ключовою перевагою горизонтальної інтерналізації зовнішніх ефектів є прямий зв'язок між продуцентом і реципієнтом негативного впливу, що знижує асиметрію інформації. За таких умов сторони більш об'єктивно (порівняно з централізованим контролем) оцінюють ситуацію, що сприяє досягненню між ними домовленостей. Така модель взаємодії виключає з ланцюжка комунікацій зайві ланки², що знижує транзакційні витрати інтерналізації.

Незважаючи на те що застосовувана в Україні модель горизонтальної інтерналізації зовнішніх ефектів відповідає баченню Р. Коуза щодо принципу комунікації між сторонами процесу інтерналізації, загальна її ефективність є низькою через відсутність ключових передумов. Згідно з теоремою Р. Коуза зовнішні ефекти будуть успішно інтерналізовані, коли існуватиме чітке визначення прав власності, а транзакційні витрати переговорного процесу будуть близькими до нуля. В Україні де-юре права власності на об'єкти нерухомого майна та супутні елементи промислового виробництва більш-менш чітко визначені. Однак механізм захисту цих прав може викривлятися внаслідок впливу на нього неформальних інститутів. Тобто особи, уповноважені

¹ Через фізичні властивості деяких елементів кількісне оцінювання завданої ними шкоди довкіллю є неможливим.

² За винятком судів, коли в цьому виникає потреба.

Рисунок 1 – Модель горизонтальної та вертикальної інтерналізації зовнішніх ефектів

Джерело: складено автором.

захищати права власності (юристи, нотаріуси, судді, прокурори та ін.), у своїх діях можуть керуватися власними інтересами, які виходять за рамки правового поля (формальних інститутів). Іншими словами, вони ладні порушувати закон, що негативно впливає на захист прав власності. За своєю сутністю таке явище тотожне нечіткому визначенню прав власності¹, яке Р. Коуз визнавав як перешкоду на шляху до інтерналізації зовнішніх ефектів.

Іншою, більш суттєвою з точки зору практичної можливості її вирішення, є проблема трансакційних витрат переговорного процесу. Відомо, що переговори потребують часу, у деяких випадках – грошей

(наприклад на оплату послуг юристів), а подеколи – зусиль, спрямованих на пошук додаткових гарантій². Усе це є трансакційними витратами переговорного процесу, які певною мірою стримують сторони від спроб інтерналізувати зовнішні ефекти в індивідуальному порядку. Тобто, оцінивши майбутні трансакційні витрати переговорів, постраждала сторона може вважати для себе більш вигідним змиритися з власними втратами або одразу, минаючи спроби домовитися з продуцентом негативного впливу, звернутися до суду. У свою чергу, продуцент, усвідомивши, що переговори обійдуться для нього занадто «дорого», може одразу відкинути всілякі ініціативи з боку

¹ Із різницею, що нечітке визначення прав власності – це недолік формальних інститутів, тоді як слабкий захист прав власності – це здебільшого недовіра формальних інститутів.

² У деяких випадках одній із сторін вигідніше порушити договір і зазнати від цього санкцій (штрафів, відсудження майна тощо), ніж виконувати свої зобов'язання за договором.

реципієнта щодо спроб досягти консенсусу. Більше того, самі собою трансакційні витрати переговорів є зовнішнім ефектом процесу інтерналізації зовнішніх ефектів. Тобто досягнення консенсусу ціною витратних переговорів інтерналізує один зовнішній ефект, створюючи натомість два інших¹.

Зміст проблеми трансакційних витрат переговорного процесу не вичерпується лише безпосередніми втратами сторін (часу, грошей). На зниження ефективності інтерналізації зовнішніх ефектів, що реалізується через індивідуальні домовленості, також впливає асиметрія інформації, яку інституціоналісти зараховують до трансакційних витрат переговорів. Сутність цього явища полягає в тому, що сторони недостатньо мірою ознайомлені з причинно-наслідковим зв'язком між фактичним негативним впливом та його наслідками. Це спонукає їх до висування в процесі переговорів хибних із точки зору інтерналізації вимог і пропозицій. Інституціоналісти наголошують, що на ефективність інтерналізації впливає асиметрія інформації в частині індивідуальних уподобань (Фуруботн, 2005). Тобто від початку жодна із сторін не має уявлення про «функцію корисності» одна одної, а отже, вони не знають, до якої міри можна торгуватися, щоб задовольнити власні інтереси максимально. Однак, із позиції теорії зовнішніх ефектів, орієнтація на такого роду домовленості є хибною, оскільки вона забезпечує не фактичну, а ринкову інтерналізацію. Тобто реципієнт негативного впливу не отримує відшкодування в розмірі, що фактично відповідає грошовому еквіваленту завданих йому збитків, а отримує лише плату за відмову від претензій. Така

плата може бути як суттєво нижчою за фактичні збитки, так і значно перевищувати їх. Нереалістичним виглядає припущення, що функція корисності сторін із точністю відповідатиме фактичним обставинам².

Попри наявність теоретичного підґрунтя, що визначає ефективність горизонтальної інтерналізації зовнішніх ефектів³, очевидними стають певні недоліки впливу ринку на індивідуальні домовленості. Якщо припустити ситуацію, що зазначені реципієнтом втрати були визначені з цілковитою точністю (що мало ймовірно), при цьому обидві сторони схильні вести перемовини щодо інтерналізації зовнішнього ефекту, то може скластися враження, що справа залишається лише за суто юридичним оформленням домовленості про відшкодування збитків у встановленому розмірі. Однак на практиці у гру вступають ринкові сили попиту та пропозиції. Маючи фактичні втрати як орієнтир, реципієнт висуватиме попит на відшкодування, тоді як продуцент висуватиме свою пропозицію щодо розміру цього відшкодування. Обидві сторони усвідомлюють, що відмова від подальших переговорів загрожує їм додатковими трансакційними втратами (зумовлених судовими провадженнями), а отже, вони будуть схильні досягти тієї точки рівноваги, де розмір попиту на відшкодування відповідатиме його пропозиції. З огляду на різницю у стартових позиціях (різні функції корисності, юридичну грамотність тощо), мало ймовірно, що точка рівноваги відповідатиме обсягу фактичних збитків.

Незважаючи на те що ринкові механізми інтерналізації зовнішніх ефектів не відповідають повною мірою вимогам даного

¹ У вигляді трансакційних витрат переговорного процесу, яких зазнали продуцент і реципієнт.

² Наприклад, для продуцента негативного впливу з наявним капіталом в 1 млн USD та реципієнта з капіталом 10 тис. USD функція корисності щодо втрат і здобутків від інтерналізації априорі буде різною. Відтак, втрати продуцента в розмірі 1 тис. USD (якщо їх можливо встановити з точністю) розглядатимуться продуцентом як незначні, а отже, він буде ладен поступитися більшою сумою, тільки б уникнути тривалих переговорів і судових проваджень, оскільки його час і зусилля є дорогими. У свою чергу, реципієнт, усвідомлюючи це, буде схильний висувати претензії на більшу суму, ніж склали його фактичні втрати.

³ Горизонтальна інтерналізація зовнішніх ефектів – авторський термін, що передбачає сукупність форм індивідуальних домовленостей між продуцентами та реципієнтами впливу.

процесу з точки зору теорії¹, вони все ж таки залишаються достатньо дієвими інструментами збереження паритету індивідуальних умов господарювання. З урахуванням відсутності більш ефективних альтернатив саме на ці інструменти слід орієнтуватися при розробленні політики інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, зумовлених впливом на довкілля «відчутних» елементів промислового виробництва.

Напрями підвищення ефективності горизонтальної інтерналізації негативних зовнішніх ефектів

Для підвищення ефективності механізмів інтерналізації, що передбачають індивідуальні домовленості між продуцентами та реципієнтами зовнішніх ефектів, слід сконцентрувати увагу на поліпшення чинників, визначених у теоремі Р. Коуза. Ідеться про права власності та трансакційні витрати переговорного процесу, які в сукупності формують передумови для роботи ринкового механізму інтерналізації.

Як зазначено вище, в Україні потенційні проблеми прав власності походять не стільки від юридичних аспектів їхнього розмежування, скільки від механізмів імплементації формальних норм і правил, які безпосередньо забезпечують захист прав власності. Оскільки інтерпретація цих норм і правил перебуває в компетенції окремих осіб, результат захисту прав власності не позбавлений впливу суб'єктивного чинника. Оскільки суб'єктивізм є невід'ємною складовою всіх без винятку інституцій², слід зауважити, що саме суб'єктивізм, який спирається на неформальні норми та правила (неформальні інститути), становить загрозу ефективному

захисту прав власності. Тобто коли особа, яка була вповноважена державою інтерпретувати положення про захист прав власності, у своїх діях керується власними переконаннями, що походять від неформальних правил і норм (які вона через певні причини поділяє), вона іде супроти цільового призначення формальних інститутів. Відтак, питання права власності де-факто переходить із компетенції держави до сфери впливу неформальних інститутів. За таких умов не може й бути мови про якусь більш-менш ефективну інтерналізацію зовнішніх ефектів, оскільки сама природа неформальних інститутів передбачає гру в інтересах осіб, які їх поділяють³.

З огляду на наявність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між неформальними інститутами та механізмами імплементації формальних норм і правил (інституціями), проблему ефективного захисту прав власності в державі можна вирішити шляхом реалізації політики інституціональної конвергенції, заходів, що спонукатимуть членів суспільства до відмови від неформальних норм і правил на користь формальних інститутів. Такі заходи мають включати дії, спрямовані на підвищення корисності формальних інститутів в очах суспільства. У нагоді стануть наукові положення теорії ігор і поведінкової економіки.

Що стосується іншого чинника, який впливає на ефективність горизонтальної інтерналізації зовнішніх ефектів, а саме трансакційних витрат переговорного процесу, негативний вплив на нього інституціональної дивергенції також є очевидним. Явище інституціональної дивергенції може спричинити безліч ситуацій, за яких транс-

¹ Перенесення на продуцента негативних зовнішніх ефектів втрат у розмірі, що відповідає фактичній вартості завданої ним шкоди.

² У рамках даної роботи інститути – це, з одного боку, правила та норми, які визначають порядок відносин у суспільстві, а з іншого – організації, які забезпечують реалізацію цих правил і норм; інституції – це механізми імплементації встановлених правил і норм. Наприклад, правила та норми, які зобов'язують організацію подати податкову декларацію, є інститутом, тоді як організаційні та технічні підходи до складання цієї декларації в організації є інституцією.

³ Існування неформальних інститутів апіорі передбачає наявність декількох антагоністично налаштованих груп у державі. В іншому разі (за відсутності антагоністично налаштованих груп) неформальні інститути трансформувалися б у формальні.

акційні витрати переговорного процесу зростатимуть. Наприклад, продуцент негативного впливу у процесі переговорів може натякати, що в разі відмови реципієнта від поступок він може задіяти в своїх інтересах певні формальні або неформальні організації, які чинитимуть тиск на реципієнта, що по суті є апелюванням до неформальних інститутів. І хоча такий натяк може бути блефом, сам факт усвідомлення реципієнтом вірогідності такого розвитку подій є свідченням наявності інституціональної дивергенції в суспільстві. Відтак, реципієнт або піде на поступки, що нівелює ефект від інтерналізації, або буде змушений «підвищувати ставки» зі свого боку, залучаючи подібні організації, підвищуючи таким чином трансакційні витрати переговорного процесу.

Попри очевидну вірогідність впливу неформальних інститутів на переговорну позицію сторін інтерналізації, шлях до зниження трансакційних витрат переговорного процесу не вичерпується самою лише політикою інституціональної конвергенції. У даному контексті не слід недооцінювати значимість суто технічних аспектів переговорного процесу, а саме каналів комунікації та інформації. Перші впливають на організаційні та процедурні витрати часу, тоді як другі визначають обсяг зусиль, витрачений на об'єктивізацію бачення реального стану речей. Зазначені чинники є інструментом впливу на трансакційні витрати переговорного процесу.

Особливості впливу каналів комунікації та інформації на трансакційні витрати переговорного процесу обумовлюють доцільність застосування по відношенню до них

певних коригуючих заходів. У випадку комунікаційних каналів такі заходи мають бути спрямовані на спрощення доступу до переговорних майданчиків, тоді як інформаційні канали мають забезпечувати швидкий доступ до об'єктивної інформації. У сучасних умовах для таких цілей можуть бути використані різного роду цифрові платформи, які через свої технологічні можливості здатні забезпечувати як низьковитратні канали комунікації, так і швидкий доступ до відповідної інформації. І хоча технологічні можливості наразі все ще не здатні забезпечити абсолютну об'єктивність інформації та зниження витрат комунікації, вони в цілому підвищують її достовірність¹.

Переваги та недоліки вертикальної інтерналізації негативних зовнішніх ефектів

Незважаючи на відносну дієвість горизонтальної інтерналізації у відношенні зовнішніх ефектів, які виникають унаслідок впливу на довкілля «відчутних» супутніх елементів промислового виробництва, у контексті «прихованих» елементів така модель є недостатньо ефективною. Причиною цього є фізичні властивості цих елементів, які обумовлюють неочевидність причинно-наслідкових зв'язків. Тобто неспроможність реципієнта негативного впливу, з одного боку, ідентифікувати джерело походження елементів², а з іншого – встановити ступінь шкоди, яку вони завдають його господарству, позбавляє реципієнта підстав для висування офіційних претензій потенційному продуценту. Відтак, зникають передумови для інтерналізації зовнішніх ефектів через індивідуальні домовленості.

¹ Цифрові платформи можуть також сприяти поширенню дезінформації. Однак, з огляду на велику кількість залучених учасників, ефект від дезінформації, як правило, нівелюється.

² Наявність у межах індивідуального простору шкідливих речовин, які виступають супутніми елементами промислового виробництва, не є безумовним свідченням того, що саме прилегле підприємство випродукувало ці речовини. Наприклад, висока концентрація діоксиду сірки у повітрі (SO₂) не підтверджує її абсолютного походження від прилеглого металургійного підприємства. Будь-яка понаднормова частина цієї концентрації могла бути принесена вітром із більш віддалених промислових підприємств. На основі емпіричного досвіду можна дійти висновку, що лівова частка цієї понаднормової концентрації SO₂ походить саме від прилеглого підприємства. Однак якою саме є ця частка в кількісному вимірі, встановити неможливо.

У зв'язку з неможливістю окреслення індивідуального простору, на який поширюється вплив «прихованих» супутніх елементів виробництва, як і визначення локальної сфери відповідальності продуцентів цих елементів, проблема негативного впливу газоподібних відходів промислового виробництва (які є «прихованими» супутніми елементами виробництва) на довкілля почала розглядатися як соціальне явище. За відсутності дієвих інструментів захисту інтересів громадян на індивідуальному рівні єдиним більш-менш ефективним шляхом збереження їхнього добробуту стала деперсоніфікація відносин «продуцент – реципієнт негативного впливу», що передбачає відмову від особистих претензій на користь суспільних. Відтак, виникла модель вертикальної інтерналізації зовнішніх ефектів (рис. 1 б). Принцип її дії полягає в тому, що держава, як формальний представник суспільних інтересів, стягує з продуцентів газоподібних відходів виробництва кошти, які гіпотетично мають покрити збитки, завдані суспільству внаслідок негативного впливу відходів на довкілля. Однак на практиці обсяг таких стягнень має абстрактний зв'язок із реальними збитками. Фактичні стягнення з продуцентів перебувають поза межами реальних наслідків впливу відходів на довкілля. Причиною цьому є певні фізичні обмеження та високі витрати на оцінювання збитків¹.

У Методиці визначення розміру плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України (Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, 1993), яка була розроблена на основі радянської «Методики визначення економічної ефективності здійснення природоохоронних заходів та оцінки економічної шкоди, заподіяної народному господарству забрудненням

довкілля» (Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий..., 1986), зазначено, що «базові нормативи плати за викиди в атмосферу *i*-ї забруднюючої речовини стаціонарними джерелами забруднення (Нбі) встановлюються на підставі їх гранично допустимої концентрації, відносної агресивності та оцінки економічного збитку від шкідливої дії викидів і затверджуються Міністерством охорони навколишнього природного середовища України за погодженням із Міністерством економіки України та Міністерством фінансів України». При цьому сама методика не містить жодної інформації або посилань на те, як саме визначається гранично допустима концентрація, відносна агресивність та здійснюється оцінка економічного збитку від шкідливої діяльності. Навіть якщо припустити, що результати розрахунку вищенаведених показників за «прихованою методикою» є абсолютно об'єктивними², то факт необхідності їхнього погодження з Міністерством економіки України та Міністерством фінансів України, перш ніж інституціоналізувати на їхній основі механізм стягнення платежів із продуцентів забруднення, є свідченням відхилення від вектора інтерналізації зовнішніх ефектів. Тобто чинник граничної допустимості концентрації забруднюючих речовин, їхньої відносної агресивності та шкоди, яку вони завдають довкіллю, може нівелюватися зовнішніми інститутами, діяльність яких спрямована на дещо відмінні від інтерналізації цілі. Так, Міністерство економіки України та Міністерство фінансів України, погоджуючи «базові нормативи плати за викиди в атмосферу забруднюючої речовини», апріорі орієнтуватимуться на загальний господарський ефект від таких тарифів, а не на відповідність платежів розміру фактичних збит-

¹ У деяких випадках неможливо достеменно встановити джерело походження того чи іншого елемента в повітрі. Однак навіть якщо абстрагуватися від фізичних обмежень, зосереджуючи увагу на дослідженні глибини причинно-наслідкових зв'язків шляхом реалізації високовартісних експериментів, результат усе одно матиме обмежену об'єктивність. До того ж вартість самої оцінки нівелює будь-який позитивний ефект від інтерналізації.

² Це з наукової точки зору є малоімовірним.

ків, завданих суспільству. Як результат, такий підхід до стягнення платежів із продуцентів забруднення є недостатньо ефективним із точки зору інтерналізації зовнішніх ефектів.

Приклад встановлення в Україні нормативів плати за викиди забруднюючих речовин в атмосферу наведено лише для того, щоб продемонструвати інституціональну колізію, яка склалась у сфері захисту суспільства від негативних впливів. З одного боку, платежі встановлюються відповідно до оцінки ступеня впливу забруднюючих речовин на довкілля¹, а з іншого – державні інститути можуть повністю нівелювати значення цієї оцінки. При цьому під великим питанням залишається об'єктивність самої оцінки, оскільки методика її виконання не наведено в жодному із загальнодоступних документів. Причина для сумнівів підкріплюється ще і тим фактом, що з наукової точки зору об'єктивна кількісна оцінка впливу газоподібних забруднюючих речовин на довкілля є надзвичайно складним, а в деяких випадках – нездійсненним завданням. Щодо зовнішніх ефектів, то їхня інтерналізація не є формальною метою заходів, спрямованих на захист суспільства від негативного впливу забруднення, а лише є їхнім слабким побічним наслідком. Відповідно попереднє зауваження щодо неефективності вітчизняних інститутів у справі інтерналізації зовнішніх ефектів слід розглядати виключно в контексті фактичного стану

речей у справі перекладання втрат суспільства на продуцентів забруднення.

Попри відсутність формальної націленості існуючих в Україні інститутів (захисту суспільства від негативних впливів забруднення) на інтерналізацію негативних зовнішніх ефектів, їх можна сприймати як певний практичний доробок, що може стати в нагоді при розробленні дієвої моделі інтерналізації. Зокрема, це стосується централізованого стягнення коштів із продуцентів забруднення, яке з урахуванням неочевидності причинно-наслідкових зв'язків² є єдиним раціональним рішенням. За відсутності фізичної можливості створення умов, за яких реципієнти та продуценти негативного впливу могли б інтерналізувати зовнішній ефект (шляхом домовленостей) в індивідуальному порядку, залишається варіант делегування функцій захисту інтересів постраждалих сторін – державі як верховній, формально незаангажованій організації.

Оскільки інститути в Україні від самого початку націлені на захист суспільства в широкому розумінні, вони ігнорують важливі з точки зору інтерналізації³ аспекти централізованого стягнення і розподілення коштів. Зокрема, це стосується оподаткування викидів в атмосферу забруднюючих речовин і механізму розподілення серед постраждалих осіб зібраних таким чином коштів. Як зазначено вище, методика визначення ставки податку на викиди в атмосферу забруднюючих речовин дискредитує себе непослідовністю результатів⁴, а самі

¹ Виходячи з положення, відповідно до якого «базові нормативи плати за викиди в атмосферу *i*-ї забруднюючої речовини стаціонарними джерелами забруднення (Нбі) встановлюються на підставі їх гранично допустимої концентрації, відносної агресивності та оцінки економічного збитку від шкідливої дії викидів».

² Неможливо достеменно встановити, на кого саме негативним чином впливає той або інший продуцент забруднення та якою мірою.

³ З точки зору теорії кінцеву мету інтерналізації можна розглядати з двох фундаментально різних позицій: деперсоніфікований захист інтересів суспільства та захист інтересів суспільства шляхом задоволення індивідуальних потреб (у відшкодуванні збитків). Оскільки господарство в Україні діє на ринкових засадах, як мету інтерналізації слід розглядати саме задоволення індивідуальних потреб у частині відшкодування збитків, зазнаних унаслідок негативного впливу забруднюючих речовин на довкілля.

⁴ Згідно з логікою зростання номінальної ставки податку має відповідати рівню інфляції. Однак попередній аналіз свідчить, що протягом 1999-2018 рр. ставка податку зросла у 30 разів, тоді як гривня знецінилася лише у 8,5 раза. При цьому допускається, що причиною такого непропорційного зростання могло стати коригування показників з боку Міністерства економіки та Міністерства фінансів.

результати при цьому нівелюються з огляду на фактор можливого впливу на них Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України. Однак із точки зору суспільного добробуту, наявність інституціональних шляхів коригування інтерналізаційних процесів в інтересах національного господарства є необхідною умовою, оскільки за певних обставин економічні здобутки підприємців (продуцентів негативного впливу) нераціонально приносять в жертву інтерналізації. Питання лише в тому, наскільки доречно та збалансовано цей інструмент застосовується. Оскільки частка промисловості у ВВП України перевищує показники непромислових виробничих секторів, а рівень викидів забруднюючих речовин на одиницю промислового ВВП у декілька разів вищий за європейський, можна припустити, що інструмент зовнішнього (з боку міністерств) коригування ставки податку, якщо і застосовується, то більше в інтересах промисловців, ніж загального добробуту.

Напрями підвищення ефективності вертикальної інтерналізації негативних зовнішніх ефектів

У теорії потреба в інтерналізації зовнішніх ефектів є апіорною умовою збереження суспільного добробуту, оскільки дослідники цього напрямку безпосередньо отожднюють суспільний добробут із здатністю економічної системи підтримувати паритет індивідуальних втрат/зисків. Інтерналізація зовнішніх ефектів у даному випадку є одним з інструментів підтримки такого балансу. Однак на практиці може відбутися ситуація, коли сама інтерналізація може порушити паритет індивідуальних втрат/вигід. Змоделюємо таку ситуацію: у невеличкій місцевості функціонує велике промислове підприємство, на якому задіяно 1000 працівників і 10 дрібних фермерських господарств. Унаслідок викидів підприємством забруднюючих речовин у повітря

фермерські господарства щорічно втрачають 10% врожаю. Інтерналізація в даному випадку має на меті компенсувати фермерським господарствам їхні втрати за рахунок стягнення коштів із власника промислового підприємства, однак той, розуміючи, що такі додаткові витрати зроблять виробництво нерентабельним, згортає діяльність підприємства. У результаті 1000 осіб втрачають роботу, місцевий бюджет залишається без додаткових податкових надходжень, знижується купівельна спроможність населення, що зрештою негативним чином позначається на діяльності самих фермерських господарств. Отже, інтерналізація не лише не виправляє попередні певні «перекося» паритету індивідуальних втрат/вигід, а ще посилює їх, оскільки втрати і промислового підприємця, і місцевого населення є очевидними. Фермерські господарства також напевно чи компенсують власні втрати¹ за рахунок зростання врожайності на 10%.

Отже, виходячи з потенціалу загроз, які несе із собою інтерналізація зовнішніх ефектів для суспільного добробуту, постає діалектичне питання про те, яким саме має бути підхід до захисту індивідуального підприємницького простору, щоб він у цілому не зашкодив суспільству. Іншими словами, як саме інтерналізувати зовнішній ефект, не зменшивши при цьому безпосереднього позитивного впливу продуцента на господарство.

Оскільки потенційні загрози для господарства виникають через негативний вплив заходів щодо інтерналізації на рентабельність виробництва, доцільним є послаблення цього впливу при максимальному збереженні індивідуального балансу втрат/вигід. Тобто слід знизити податковий тиск на продуцента зовнішніх ефектів, не зменшуючи при цьому ступінь компенсації втрат для реципієнтів. Зробити це можна шляхом стимулювання продуцентів зовнішніх ефектів до зниження викидів забруд-

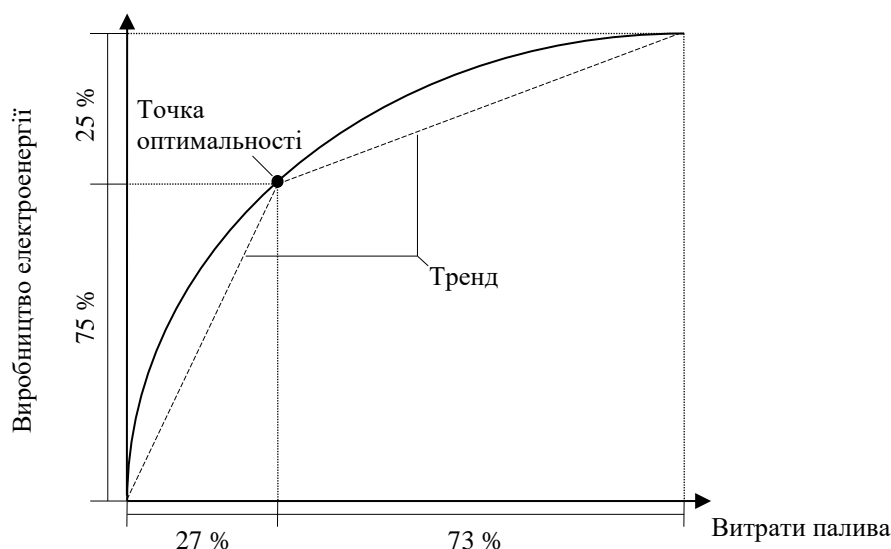
¹ Це зумовлено зменшенням попиту на продукцію через зниження купівельної спроможності місцевого населення; зниженням якості комунальних послуг (постачання електроенергії, води, ремонт доріг тощо) унаслідок скорочення податкових надходжень до місцевого бюджету тощо.

нюючих речовин. За таких умов продуценти сплачуватимуть менше інтерналізаційного податку (екологічного податку), у той час як реципієнти зазнаватимуть меншого негативного впливу, через що зберігатиметься попередній індивідуальний баланс втрат/здобутків.

Досягти зменшення викидів забруднюючих речовин, не знижуючи при цьому рентабельність виробництва, можна технологічним або організаційним шляхом. Перший передбачає модернізацію виробничого устаткування або встановлення очисного обладнання (фільтри, уловлювачі тощо), другий орієнтований на оптимізацію режиму роботи виробничих фондів підприємства. Ідея другого підходу полягає в тому, що будь-яке устаткування має певний

режим роботи, за якого воно продукує максимальну кількість корисної дії при мінімальних витратах ресурсу, що підтверджується теорією виробничих функцій. Розглянемо умовний приклад енергоблоку теплової електростанції, який виробляє електричну енергію, споживаючи вугілля. При певному рівні завантаження¹ він виробляє найбільшу кількість електроенергії в перерахунку на одиницю спаленого вугілля. У такому режимі роботи корисна дія енергоблоку є максимальною, оскільки кожна використана одиниця ресурсу має максимальну віддачу.

Точка оптимальності на виробничій функції перебуває в місці, де переломлюються очевидні лінійні тренди (рис. 2).

Рисунок 2 – Оптимальні витрати ресурсу з точки зору теорії виробничих функцій (умовний приклад)

Джерело: складено автором.

Екстраполюючи виробничу функцію на лінійну залежність, можна побачити, що після досягнення певного рівня навантаження лінійний тренд (що бере початок від 0) починає поступово втрачати свою актуальність, розчиняючись у підсумку у крайній точці осі X. Натомість від місця, де попередній тренд почав втрачати актуальність, у

напрямку крайньої точки осі X починає вимальовуватись інший лінійний тренд, який пояснює залежність правої частини функції. Саме в місці, де починає втрачати актуальність один тренд і починає вимальовуватись інший, знаходиться точка оптимальності. На практиці це пояснюється законом спадної віддачі, коли після досягнення певного

¹ Обсяг завантаження відносно проекційної потужності.

рівня виробництва починає зменшуватися користь від подальшого залучення кожної окремої одиниці ресурсу. У випадку енергоблоків це зниження виробництва електроенергії на кожну одиницю палива, використаного понад оптимальну норму.

Візуалізувати точку оптимальності можна також шляхом співставлення двох дзеркальних функцій (рис. 3). З одного боку, стандартної функції, що характеризує залежність обсягів виробництва від кількості використаного палива (AP), а з іншого –

дзеркальної функції, що представляє залежність обсягів невикористаного (зекономленого) палива від кількості виробленої електроенергії (LB). Іншими словами, одна функція характеризує витрати палива, інша – його економію. У місці перетину двох ліній розташована точка оптимальності (E). Відповідно, за умови виробництва електроенергії в обсязі, що відповідає точці оптимальності, на одиницю палива вироблятиметься найбільша кількість електроенергії.

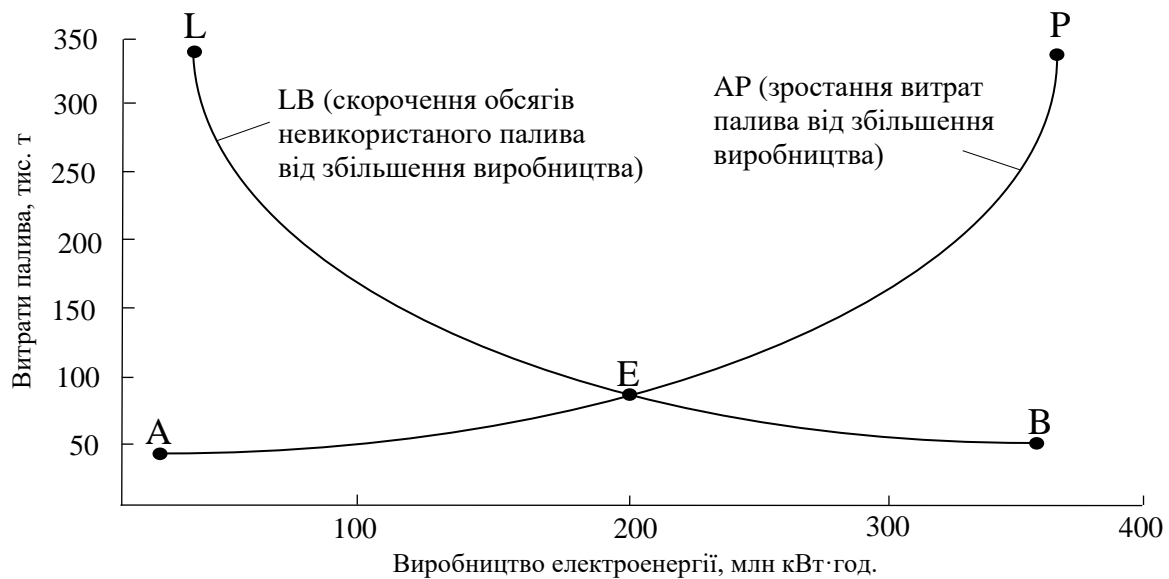

Рисунок 3 – Точка оптимальності на графіку дзеркальних функцій

Джерело: складено автором.

У контексті зовнішніх ефектів аспект раціонального використання палива є надзвичайно важливим з огляду на наявність безпосередньої залежності між обсягами викидів забруднюючих речовин в атмосферу та кількістю спожитого палива. Тобто за замовчуванням (без урахування чинника очищення, фільтрації тощо) саме паливо є джерелом забруднення. Підвищення обсягів натурального виробництва на одиницю використаного палива не лише позитивним чином вплине на рентабельність діяльності підприємства, але і де-факто послабить інтерналізаційний тиск на нього, оскільки нова кон'юнктура створюватиме сприят-

ливі для цього умови. Якщо перехід до ефективного режиму роботи устаткування передбачатиме фактичне зменшення обсягів виробництва, то підприємець, окрім локальної рентабельності, матиме вигоду від зниження викидів забруднюючих речовин. Чим менше він продукуватиме забруднюючих речовин, тим менше з нього стягуватиметься інтерналізаційного податку. В іншому разі, коли наслідком переходу до ефективного режиму роботи устаткування стане зростання загальних обсягів виробництва, підвищена рентабельність, помножена на масштаб виробництва, робитиме

підприємця менш вразливим до інтерналізаційних заходів.

Отже, перехід до ефективного режиму експлуатації устаткування послабить негативний вплив інтерналізації на господарство. Однак в Україні формальні інститути не можуть забезпечити прямого виконання цих вимог, оскільки вони орієнтовані на ринок. Держава не може директивно примусити підприємця до переведення його устаткування в ефективний режим роботи. Щоб його спонукати до цього, слід застосувати ринкові інструменти тиску. У нагоді можуть стати інтерналізаційні механізми як важелі впливу. В Україні умовні інтерналізаційні заходи, застосовувані по відношенню до продуцентів забруднення, спрямовані в першу чергу на запобігання широкомасштабним негативним впливам. Існує податок на викиди забруднюючих речовин (регульований Міністерством економіки України та Міністерством економіки України) та певні обмеження, які стримують підприємців від надмірних викидів забруднюючих речовин. Однак при цьому ступінь захисту суспільства від негативного впливу цих речовин і фактична відповідальність підприємців є неспівставними. Щоб стимулювати продуцентів забруднення до переведення устаткування в ефективний режим роботи, необхідно на інституціональному рівні підвищити ступінь їхньої відповідальності, в ідеалі дорівнявши її до фактичних втрат суспільства. При цьому щоб посилена відповідальність безальтернативно не зруйнувала рентабельності виробництва, доцільно застосовувати її до тих підприємців, які відмовляються переводити устаткування в ефективний режим роботи. Підприємець має обирати: або він переводить устаткування в ефективний режим роботи, або повною мірою відповідатиме за забруднення повітря.

Інструментом підвищення відповідальності за забруднення повітря має стати новий механізм нарахування інтерналізаційного податку, який буде максимально орієнтований на фактичні втрати суспіль-

ства. При цьому слід ще раз наголосити, що з огляду на глибину причинно-наслідкових зав'язків неможливо абсолютно точно встановити фактичні втрати реципієнтів негативного впливу, як і реальну причетність до цих втрат продуцентів забруднення. Попри це, сучасні цифрові технології дають змогу, абстрагуючись від конкретних причинно-наслідкових зав'язків, виявити певні закономірності в діяльності економічної системи, на основі яких можна встановити та біль-менш точно оцінити зв'язок між суб'єктами господарювання. Ідеться про технології глибокого навчання даних (англ. Deep learning).

Маючи в розпорядженні великий масив даних щодо обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу та показників господарської діяльності потенційних реципієнтів негативного впливу, можна встановити ступінь впливу кожної окремої речовини на господарську діяльність того чи іншого сектору. Не слід недооцінювати значення методів глибокого навчання даних, зводячи їх у ранг звичайних статистичних методів. Останні надають лише одноразовий, обмежений певним методом висновок, тоді як методи глибокого навчання даних необмежено формують і перевіряють різні гіпотези, на основі яких роблять тимчасові висновки, які зрештою перевіряються на інших даних. Чим більше даних буде проаналізовано і більше перевірок пройдуть проміжні результати, тим об'єктивнішими будуть висновки.

Наявність об'єктивного показника ступеня впливу забруднюючих речовин на окремі види господарської діяльності дасть змогу нараховувати інтерналізаційний податок у розмірі, наближеному до фактичних втрат реципієнтів негативного впливу. Із застосуванням такого податку до підприємців, які відмовляються переводити устаткування в ефективний режим роботи, підвищуватиметься ступінь їхньої відповідальності за забруднення довкілля. Цей фактор має стимулювати розвиток екологічного виробництва, тим більше якщо врахувати певні

економічні переваги такого розвитку для самих продуцентів забруднення¹.

Незважаючи на те що наведений механізм нарахування інтерналізаційного податку сприятиме наближенню сумарних виплат продуцентів негативного впливу до фактичних втрат реципієнтів, при існуючій вертикальній моделі інтерналізації зовнішніх ефектів залишаються незахищеними індивідуальні інтереси реципієнтів. Тобто система редистрибуції зібраного податку не передбачає безпосереднього відшкодування збитків сторонам, які зазнали втрат унаслідок негативного впливу забруднення на їхні господарства. Натомість вигоди інтерналізації рівномірно поширюються на всіх членів суспільства. Так, наприклад, у м. Новгородівка Донецької області коштом екологічного податку планують побудувати сміттєпереробний завод. Вигоди від цього заводу для окремих господарств (реципієнтів негативного впливу) є мінімальними, натомість виграє громада в цілому.

З метою створення рівних умов для конкуренції, мінімізації ризиків, пов'язаних із непередбачуваними наслідками негативного впливу забруднення, важливо забезпечити захист індивідуальних інтересів суб'єктів господарювання навіть в умовах такої складної моделі, як вертикальна інтерналізація зовнішніх ефектів. Складність моделі полягає в тому, що вона не передбачає персоніфікацію прав реципієнтів, а отже, позбавляє підстав до будь-яких індивідуальних вимог. У частині редистрибуції податку це проявляється у відсутності формальних правил, які б давали змогу реципієнту висувати претензію на частку зібраного екологічного податку. Причина такого деперсоніфікованого підходу частково полягає у високих трансакційних витратах централізованої редистрибуції податку серед безпосередніх реципієнтів негативного впливу². Високий ступінь асиметрії інфор-

мації властивий складним ієрархічним системам, робить занадто витратною оцінку індивідуальних збитків реципієнтів. Щоб знизити трансакційні витрати, доцільно делегувати функції редистрибуції податку на нижчі щаблі ієрархії. На практиці це означає передачу функцій редистрибуції, місцевим органам самоврядування.

На місцевому рівні асиметрія інформації апріорі є нижчою, а отже, місцеві органи самоврядування можуть більш об'єктивно оцінювати наслідки негативного впливу забруднюючих речовин на окремі господарства. Слід розробити фіскальну політику таким чином, щоб кошти, зібрані з продуцентів забруднення, які діють у громаді, розподілялися в її межах. За рахунок цього максимізуватиметься інтерналізаційний ефект на індивідуальному рівні, оскільки зменшення масштабів розпорощення коштів підвищуватиме ступінь відповідності компенсації реальним втратам. Чим менше продуцентів і реципієнтів негативного впливу буде включено до локальної системи редистрибуції податку, тим об'єктивнішим буде перерозподіл. Однак навіть за умови застосування відносно об'єктивної методики нарахування податку такий підхід не забезпечуватиме абсолютної інтерналізації зовнішніх ефектів, оскільки він створює фактор стороннього впливу³, який дещо викривляє паритет втрат/здобутків у громаді. Попри це, з огляду на чинники зниження асиметрії інформації та зменшення розпорощення коштів, він залишається ліпшою альтернативною застосовуваною сьогодні централізованою вертикальною моделі інтерналізації зовнішніх ефектів.

Попри фундаментальне значення механізмів збору та редистрибуції податку, ефективність вертикальної інтерналізації зовнішніх ефектів значною мірою залежить від організаційних чинників, а саме від того, наскільки дорогою є підтримка ієрархії від-

¹ Зменшення питомих витрат палива фактично знижуватиме собівартість виробництва одиниці продукції, а отже, підвищуватиметься загальна рентабельність виробництва.

² Іншою причиною може стати свідомо соціальна спрямованість політики.

³ Негативний вплив на господарство забруднення, продукуюваного в сусідній громаді.

носин. Традиційно, процеси збору та редистрибуції податків обслуговує бюрократичний апарат, який здійснює збір інформації, нарахування податку, контроль за його сплатою, координацію перерозподілу зібраних коштів тощо. Чим більш широкою є мережа відносин, тим більшою є потреба в державних працівниках¹, а отже, більш дорогою стає інтерналізація. Фактично за таких умов інтерналізація сама породжує новий негативний зовнішній ефект у вигляді безповоротних витрат суспільства, спрямованих на обслуговування інтерналізаційних процесів², оскільки потенційні вигоди від її реалізації перебувають виключно у площині відносин «продуцент – реципієнт». Суспільство де-факто фінансує централізовані заходи щодо відшкодування зазначених витрат, при цьому таке відшкодування не враховує самих витрат на ці заходи. Іншими словами, мають місце трансакційні витрати інтерналізаційного процесу, які в цьому випадку є достатньо великими, щоб піддати сумніву доцільність використання вертикальної моделі інтерналізації зовнішніх ефектів.

Децентралізація процесу збору та редистрибуції податку певною мірою знижує трансакційні витрати інтерналізації, оскільки зменшення асиметрії інформації³ разом із зменшенням масштабів адміністративного охоплення сприяє скороченню витрат адміністративного ресурсу. Попри це, для традиційної моделі збору та редистрибуції податку, незалежно від її масштабів, залишається актуальним принцип зростання вартості обслуговування системи через розширення мережі зав'язків⁴. Адміністративний ресурс залишається квінтесенцією такої моделі⁵. Через це трансакційні витрати традиційної вертикальної моделі інтерналізації зовнішніх ефектів мають мінливий характер

і залежать безпосередньо від розміру мережі зав'язків.

Таким чином, для суттєвого зменшення трансакційних витрат інтерналізаційного процесу слід обмежити витрати адміністративного ресурсу і нівелювати значення розміру мережі зав'язків. Зробити це можна шляхом цифровізації процесів нарахування, сплати та редистрибуції інтерналізаційного податку. Разом із цим слід цифровізувати допоміжні інтерналізаційні заходи, такі як розрахунок виробничих функцій для підприємств, що продукують забруднення, вимірювання обсягів викидів забруднюючих речовин у повітря, звітність щодо результатів діяльності тощо. Концепцію такої цифровізації наведено на рис. 4.

Інформація щодо результатів діяльності продуцентів забруднення та інших господарств, які теоретично потерпають від цього забруднення, надходитиме до Державної служби статистики України, де вона буде оцифровуватись і далі надсилатись до хмарного сховища даних. Туди ж надходитиме інформація з електронних пристроїв вимірювання обсягів викидів забруднюючих речовин кожним промисловим підприємством. До хмарного сховища даних прив'язуватимуться акаунти продуцентів і реципієнтів негативного впливу. Після обробки даних алгоритмами машинного навчання перші отримуватимуть інформацію про ефективний режим роботи їхнього устаткування та розміру альтернативного екологічного податку, який вони мають сплатити в разі відмови переходу на ефективний режим. Якщо вони прийматимуть цей режим, то в подальшому на акаунт їм приходиме інформація про податкові нарахування за старою системою. Тут же вони матимуть змогу перевірити інформацію про зміни в режимі роботи устаткування, яка оновлю-

¹ Щоб вистачило ресурсу для обробки інформації.

² Бюджетні видатки на утримання бюрократичного апарату.

³ Сприяє прискоренню обробки інформації.

⁴ Долучення до мережі відносин кожного наступного продуцента або реципієнта негативного впливу підвищує витрати адміністративного ресурсу на обслуговування системи.

⁵ Система не може існувати автономно, без витрат адміністративного ресурсу.

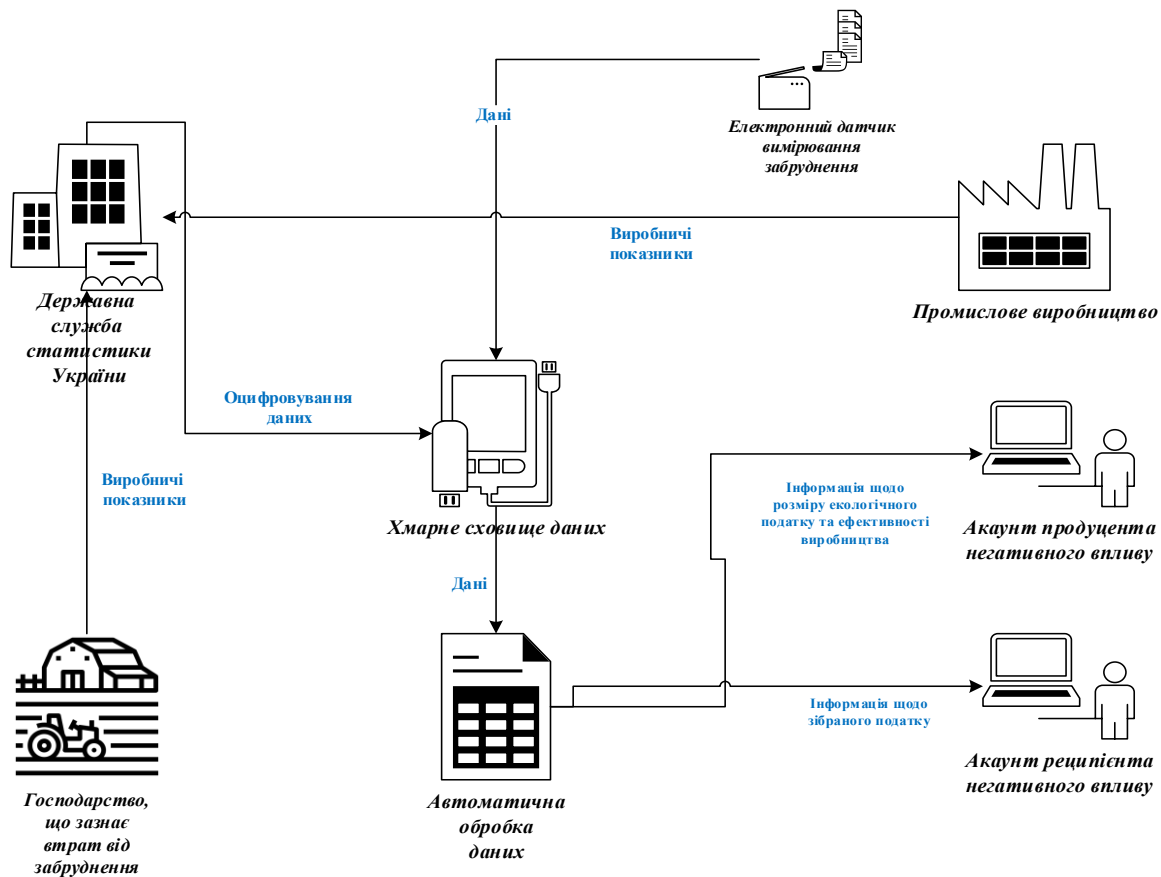

Рисунок 4 – Концепція цифровізації заходів щодо інтерналізації зовнішніх ефектів

Джерело: складено автором.

ватиметься в міру підвищення ступеня навчання алгоритму. У разі відмови від переходу на ефективний режим роботи устаткування продуценти отримуватимуть на акаунт інформацію про податкові нарахування за новою системою, яка враховує ступінь негативного впливу окремих елементів забруднення на господарство. На акаунт реципієнтів негативного впливу надходитиме інформація про обсяги зібраного в рамках громади екологічного податку та секторальна кореляція виробничих результатів з обсягами забруднень. На основі даної інформації він зможе подати на розгляд місцевих органів влади електронну заяву щодо трансферту на його користь певної частки зібраного в громаді екологічного податку.

Висновки. З точки зору практичних можливостей в Україні застосовується цілком раціональне організаційне розмежування форм захисту суспільства від негативного впливу промислового виробництва.

Там, де можна безпосередньо побачити, відчувати, а отже, довести негативний вплив супутніх елементів промислового виробництва на власне господарство, застосовується горизонтальна модель захисту. Тобто проблема вирішується в індивідуальному порядку, за потреби із залученням судових органів влади. В іншому разі, коли в широкому розумінні негативний вплив є очевидним, однак на індивідуальному рівні не відчутним, єдиною альтернативою залишається вертикальний захист, у рамках якого ключові функції виконують де-юре незаангажовані державні органи.

Попри раціональність вищенаведеного розмежування з точки зору практичної спроможності встановлення причинно-наслідкових зав'язків, моделі (більшою мірою вертикальна) мають недостатньо ефективну операційну структуру. Окремі заходи, які реалізуються для захисту суспільства від негативного впливу супутніх елементів

промислового виробництва, чинять слабкий або навіть протилежний ефект на кінцевий результат. В умовах горизонтального захисту це заходи комунікації між продуцентом і реципієнтом негативного впливу, які зумовлюють трансакційні витрати переговорного процесу. У контексті вертикальної моделі це нарахування та редистрибуція податку, а також комунікація всередині ієрархії.

Оскільки в рамках обох моделей захист суспільства розглядається через призму інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, вищенаведені чинники слід оптимізувати таким чином, щоб вони відповідали меті інтерналізації. При цьому слід врахувати чинник впливу інтерналізаційних процесів на господарство. У результаті дослідження визначено основні аспекти підвищення ефективності інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва:

створення цифрових майданчиків для комунікації сторін інтерналізаційного процесу;

автоматизація розрахунків виробничих функцій;

розроблення алгоритмів нарахування інтерналізаційного податку, що передбачає врахування впливу окремих забруднюючих речовин на господарську діяльність потенційних реципієнтів зовнішніх ефектів;

розроблення децентралізованого механізму збору та редистрибуція інтерналізаційного податку;

створення стимулів, які забезпечуватимуть реалізацію інтерналізаційних заходів.

Відповідно до вищенаведених аспектів концепція інтерналізації матиме такий вигляд: у випадку очевидності причинно-наслідкових зв'язків і фізичної спроможності здійснення об'єктивної оцінки наслідків негативного впливу супутніх елементів промислового виробництва на прилеглі господарства застосовуватиметься горизонтальна модель інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, у рамках якої цифрові майданчики комунікації сприятимуть скороченню трансакційних витрат інтерналізаційного процесу; якщо причинно-наслідкові зв'язки мають лише теоретичну основу,

через що унеможлиблюється безпосереднє оцінювання наслідків негативного впливу супутніх елементів промислового виробництва на прилеглі господарства, то застосовуватиметься вертикальна модель інтерналізації негативних зовнішніх ефектів. При цьому механізми стягнення та редистрибуція інтерналізаційного податку в рамках вертикальної моделі матимуть диференційований характер. Продуценти негативного впливу, які відмовлятимуться переводити устаткування в ефективний режим роботи, сплачуватимуть інтерналізаційний податок, який максимально відповідатиме обсягу збитків, завданих прилеглим господарствам. Решта продуцентів оподатковуватимуться за старою схемою.

Вищенаведена концепція передбачає подальші дослідження, спрямовані на вирішення науково-практичних питань, зокрема розроблення алгоритму визначення ефективного режиму промислового устаткування і пошуку дієвих методів глибинного аналізу даних для встановлення ступеня негативного впливу окремих елементів забруднення на окремі сектори господарства.

Література

- Веклич О. О. (2003). Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / Рада національної безпеки і оборони України, Український ін-т досліджень навколишнього середовища і ресурсів. Київ. 88 с.
- Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды (1986). Москва: Экономика. 96 с.
- Гаркушенко О. М. (2016). Особливості екологічного регулювання економіки в країнах BRICS та ЄАЕС: загрози та можливості для України. *Економіка промисловості*. № 1 (73). С. 53-72. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2016.01.062>
- Завгородня О. (2005). Функціональний аспект інноваційної динаміки. *Економічна теорія*. № 4. С. 18-29.

- Мельник Л. Г., Дегтярьова І. Б. (2010). Урахування екстернальних ефектів підприємств при еколого-економічному обґрунтуванні регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. № 3. С. 29-36.
- Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (1993). Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001285-93#Text> (Дата звернення: 25.05.2022).
- Міщенко В. (2016). Зміцнення бази екологічного оподаткування в Україні: методологія та практика. *Економіка України*. № 3. С. 75-87.
- Синякевич І. М. (2003). Інструменти екополітики: теорія і практика. Львів: ЗУКЦ, 188 с.
- Тархов П. В. (2006). Институциональное обеспечение качества человеческого капитала как залог устойчивого развития экономики. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Сер. екон. Вип. 103-1. С. 130-136.
- Фуруботн Э. Институты и экономическая теория / пер. с англ. под ред. В. С. Катякало и Н.П. Дроздовой. СПб.: Издательский Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2005. 702 с.
- Харічков С., Мартієнко А. (2006). Методологічні основи інституціональної теорії у формуванні концепції власності на природні ресурси. *Економічна теорія*. № 2. С. 65-73.
- Berta N. (2016). On the definition of externality as a missing market. *The European Journal of the History of Economic Thought*. Vol. 24 (1), Feb/2017, by Taylor & Francis. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01277990/document> (Дата звернення: 21.05.2022).
- Berta N., Bertrand E. (2014). Market internalization of externalities: What is failing? *Journal of History of Economic Thought*. No. 36 (3), pp. 332-357.
- Baumol W. J., Oates W. E. (1975). *The Theory of Environmental Policy: Externalities, Public Outlays, and the Quality of Life*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.
- Coase R. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. Vol. 3, No. 1, pp. 1-44.
- Demsetz H. (1996). The core disagreement between Pigou, the profession, and Coase in the analyses of the externality question. *European Journal of Political Economy*. No. 12. pp. 565-579.
- Medema S. G. (2014). The curious treatment of the Coase theorem in the environmental economics literature, 1960-1979. *Review of Environmental Economics and Policy*. No. 8 (1), pp. 39-57.
- Pigou Arthur C. (1920). *The Economics of Welfare* (London:Macmillan). URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf (Дата звернення: 25.05.2022).
- Wendner R. (2008). Consumption Externalities and Pigouvian Ranking – A Generalized Cobb-Douglas Example. *MPRA Paper*. No. 8540. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/8540/1/MPRA_paper_8540.pdf (Дата звернення: 30.05.2022).

References

- Veklych, O. O. (2003). Economic mechanism of environmental regulation in Ukraine. National Security and Defense Council of Ukraine, Ukrainian Institute of Environmental and Resource Studies. Kyiv [in Ukrainian].
- Temporary standard methodology for determining the economic efficiency of the implementation of environmental measures and assessing the economic damage caused to the national economy by environmental pollution (1986). Moscow: Economics [in Russian].
- Garkushenko, O. M. (2016). Peculiarities of environmental regulation of economy in countries of BRICS and EEU: threats and opportunities for Ukraine. *Econ. promisl.*, 1 (73), pp. 53-72. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2016.01.062> [in Ukrainian].
- Zavhorodnia, O. (2005). Functional aspect of innovation dynamics. *Economic theory*, 4, pp. 18-29 [in Ukrainian].
- Melnyk, L. H., & Dehtiarova, I. B. (2010). Taking into account the external effects of enterprises in the ecological and economic

- justification of regional development. *Regional economy*, 3, pp. 29-36 [in Ukrainian].
- Ministry of Environmental Protection of Ukraine (1993). Methods for determining the amount of payment and collection of payments for environmental pollution of Ukraine. Ministry of Environmental Protection of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001285-93#Text> [in Ukrainian].
- Mishchenko, V. (2016). Strengthening the base of environmental taxation in Ukraine: methodology and practice. *Economy of Ukraine*, 3, pp. 75-87 [in Ukrainian].
- Syniakevych, I. M. (2003). *Tools of ecopolitics: theory and practice*. Lviv, ZUKTS [in Ukrainian].
- Tarkhov, P. V. (2006). Institutional provision of the quality of human capital as a guarantee of sustainable economic development. *Scientific works of Donetsk National Technical University. Economic series*, 103-1, pp. 130-136 [in Russian].
- Furubotn E. (2005). *Institutions and economic theory*. (V.S. Katkalo & N.P. Drozdova, Trans.). St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University [in Russian].
- Kharichkov, S., & Martiienko, A. (2006). Methodological bases of institutional theory in the formation of the concept of ownership of natural resources. *Economic theory*, 2, pp. 65-73 [in Ukrainian].
- Berta, N. (2016). On the definition of externality as a missing market. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 24(1), Feb/2017, by Taylor & Francis. Retrieved from <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01277990/document>
- Berta, N., & Bertrand, E. (2014). Market internalization of externalities: What is failing? *Journal of History of Economic Thought*, 36 (3), pp. 332-357.
- Baumol, W. J., & Oates, W.E. (1975). *The Theory of Environmental Policy: Externalities, Public Outlays, and the Quality of Life*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.
- Coase, R. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3 (1), pp. 1-44.
- Demsetz, H. (1996). The core disagreement between Pigou, the profession, and Coase in the analyses of the externality question. *European Journal of Political Economy*, 12, pp. 565-579.
- Medema, S. G. (2014). The curious treatment of the Coase theorem in the environmental economics literature, 1960-1979. *Review of Environmental Economics and Policy*, 8 (1), pp. 39-57.
- Pigou, A. C. (1920). *The Economics of Welfare* (London: Macmillan). Retrieved from http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf
- Wendner, R. (2008). Consumption Externalities and Pigouvian Ranking – A Generalized Cobb-Douglas Example. *MPRA Paper*, No. 8540. Retrieved from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/8540/1/MPRA_paper_8540.pdf

Александр Сергеевич Сердюк,

канд. экон. наук

Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: Serdyuk_O@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3049-3144>

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНТЕРНАЛИЗАЦИИ НЕГАТИВНЫХ ВНЕШНИХ ЭФФЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Установлено, что ключевыми факторами, снижающими эффективность интернализации негативных внешних эффектов промышленного производства в Украине, являются недостатки механизма налогообложения выбросов загрязняющих веществ; несовершенная система редистрибуции экологического налога; высокие трансакционные издержки интернализационного процесса; конфликт интересов сторон. Вместе с тем проблему интернализации усложняет неэффективное использование промышленного оборудования.

Существующий в Украине экологический налог должен рассчитываться с учетом степени вредности загрязняющих веществ, однако ссылок на методику такого расчета нет. В открытом доступе есть только фактические ставки налога по отдельным видам загрязняющих веществ. Приведены аргументы, подвергающие сомнению объективность этих ставок налога с точки зрения целей интернализации. Кроме того, факт прописанной в законе возможности корректировки ставки налога со стороны Министерства экономики Украины и Министерства финансов Украины в определенной степени нивелирует значение интернализации.

Другим фактором, уменьшающим эффективность интернализации, является система редистрибуции экологического налога. В Украине система распределения средств, собранных из продуцентов загрязнения, является деперсонифицированной. Следовательно, непосредственные реципиенты негативного влияния загрязнения в лучшем случае получают определенные социальные услуги, реализуемые государством за счет экологического налога. Такая ситуация подвергает сомнению эквивалентность возмещения ущерба реципиенту.

Не менее важным для эффективности интернализационных процессов является фактор транзакционных затрат. Известно, что как централизованное, так и индивидуальное решение противоречивых вопросов требует затрат по переговорному процессу, поиску информации, оценке убытков, юридических гарантий и т.п. Сами по себе эти затраты не создают ценности, а лишь переводятся на сторон в виде дополнительного негативного внешнего эффекта, который нельзя интернализировать.

Конфликт интересов является причиной проблем интернализации негативных внешних эффектов, поскольку каждая из сторон имеет естественные стимулы к сохранению и приумножению собственности. Продуценты внешних эффектов априори постараются отрицать свое негативное влияние на окружающую среду, тогда как реципиенты – максимизировать собственный ущерб в глазах общества.

Вышеприведенные факторы обуславливают направления повышения эффективности интернализации негативных внешних эффектов промышленного производства в Украине путем: приближения величины налога к объему реального ущерба, причиненного продуцентом загрязнения; реформирования механизма редистрибуции налога с целью приближения бюджетных ассигнований к реальным потерям реципиентов отрицательных внешних эффектов; снижения транзакционных издержек интернализационного процесса; устранения конфликта интересов.

Ключевые слова: интернализация, отрицательные внешние эффекты, экстерналии, промышленность, экологический налог, загрязнение воздуха.

JEL: D78; H23; Q28

Olexander S. Serdiuk,

PhD in Economics

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: Serdyuk_O@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3049-3144>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF INTERNALIZATION OF NEGATIVE EXTERNAL EFFECTS OF INDUSTRIAL PRODUCTION

It was established that the key factors that reduce the efficiency of internalization of negative external effects of industrial production in Ukraine are: shortcomings of the mechanism of taxation of emissions of polluting substances; an imperfect system of environmental tax redistribution; high transaction costs of the internalization process; conflict of interests of the parties. In addition, the problem of internalization is complicated by the factor of inefficient use of industrial equipment.

The environmental tax existing in Ukraine should be calculated taking into account the degree of harmfulness of pollutants, but at the same time, it does not contain references to the methodology of such calculation. Only the actual tax rates for individual types of pollutants can be seen in public access. The study provides arguments that question the objectivity of these tax rates from the point of view of internalization goals. In addition, the very fact of the possibility of adjusting the tax rate by the Ministry of Economy of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine, prescribed in the law, to some extent reduces the importance of internalization itself.

Another factor that reduces the efficiency of internalization is the system of environmental tax redistribution. In Ukraine, the system of distribution of funds collected from producers of pollution is depersonalized, and therefore the direct recipients of the negative impact of pollution, at best, receive certain social services implemented by the state at the expense of the environmental tax. Such a situation calls into question the equivalence of the recipient's damages.

No less important for the efficiency of internalization processes is the factor of transaction costs. It is known that both centralized and individual resolution of controversial issues requires the costs of the negotiation process, information search, damage assessment, legal guarantees, etc. Therefore, by themselves, these costs do not create value, but are only transferred to the parties in the form of an additional negative external effect that cannot be internalized.

The conflict of interests is the root cause of the problems of internalizing negative external effects, because each of the parties has natural incentives to preserve and increase property. It follows that the producers of external effects will a priori try to deny their negative impact on the environment, while the recipients will try to maximize their own losses in the eyes of society.

The above-mentioned factors determine the direction of increasing the efficiency of internalization of negative external effects of industrial production in Ukraine due to: approximation of the amount of the tax to the amount of real damage caused by the producer of pollution; reformatting of the tax redistribution mechanism in order to bring budget allocations closer to the real losses of recipients of negative external effects; reduction of transaction costs of the internalization process; elimination of conflict of interest.

Keywords: internalization, negative external effects, externalities, industry, environmental tax, air pollution.

JEL: D78; H23; Q28

Формат цитування:

Сердюк О. С. (2022). Напрями підвищення ефективності інтерналізації негативних зовнішніх ефектів промислового виробництва. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 53-74. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.053>

Serdiuk, O. S. (2022). Directions for improving the efficiency of internalization of negative external effects of industrial production. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 53-74. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.053>

Надійшла до редакції 15.06.2022 р.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 331:336.22:338.245+349.2+346.5(477) doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>

Ольга Федорівна Новікова,

д-р екон. наук, професор

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: novikovaof9@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>;

Ярослав Васильович Остафійчук,

д-р екон. наук, старший науковий співробітник

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

бул. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна

E-mail: ost_ya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>;

Ірина Миколаївна Новак,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

бул. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна

E-mail: novak20@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4579-2470>

ЗМІНИ ТРУДОВОГО ТА ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Повномасштабна воєнна агресія проти України призвела до масового порушення ланцюжків створення вартості, скорочення робочих місць, зростання безробіття та еміграції робочої сили. Законодавчі ініціативи щодо протидії соціально-економічним наслідкам війни мають недостатню ефективність.

Встановлено, що зміни трудового законодавства в Україні, засновані на ідеології неолібералізму, переважно відображають інтереси роботодавців та істотно обмежують права працівників. Це посилює ризики руйнування усталених інститутів соціально-трудоких відносин, втрати від якого за аналогією із сирійським конфліктом можуть перевищити втрати від руйнування фізичного капіталу. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, особливу увагу приділено нормам щодо призупинення дії трудового договору. Наголошено на необхідності пошуку нового формату взаємодії між державою та інститутами сфери праці, відповідної адаптації соціально-трудоких відносин із використанням можливостей цифровізації.

Проаналізовано вплив змін податкового законодавства на зайнятість населення. Встановлено, що політика підтримки економіки, ключовим інструментом якої є податкові пільги, недостатньо сприяє збереженню зайнятості. На основі дослідження міжнародного досвіду протидії економічним шокам запропоновано бачення політики підтримки економіки, яка має поєднувати заходи щодо збереження робочих місць, пільги для суб'єктів економічної діяльності та підтримку ліквідності. Розглянуто міжнародний досвід реалізації схем збереження робочих місць, які в країнах ЄС стали одним з основних інструментів підтримки бізнесу під час пандемії COVID-19. Обґрунтовано актуальність дослідження можливостей їх використання в Україні із залученням коштів ЄС. Сформульовано відповідні пропозиції для органів влади.

© О. Ф. Новікова, Я. В. Остафійчук, І. М. Новак, 2022

Ключові слова: соціально-трудова сфера, воєнний стан, трудове та податкове законодавство, зайнятість.

JEL: J53, H56, F29, H31

Повномасштабна воєнна агресія проти України істотно ускладнила, а в деяких випадках унеможливила діяльність підприємств, установ та організацій, порушила усталені практики трудових відносин. У фахових дискусіях висловлюється припущення про те, що вітчизняна економіка здатна витримати спричинену війною кризу та відносно швидко відновитися після припинення бойових дій за умови, якщо бізнесу вдасться зберегти виробничі зв'язки та запобігти масовому звільненню своїх працівників. В іншому разі втрата трудового капіталу через масштабну еміграцію, руйнування соціальних мереж і суспільна дезорієнтація матимуть довгострокові негативні наслідки. Основною метою державної політики в такій ситуації має бути створення економічних преференцій для того, щоб пережити шок і якнайкраще зберегти свій потенціал.

Для забезпечення стійкості економіки було терміново підготовлено та прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на надання пільг і преференцій суб'єктам господарювання та організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Висловлюються неоднозначні оцінки щодо їх ефективності. Щонайменше констатується наявність недоліків і протиріч у змісті правових положень. У деяких публікаціях піддається критиці сама ідеологія цих документів – сприяння бізнесу шляхом максимальної лібералізації трудових відносин і обмеження прав найманих працівників. Визначення завдань і напрямів удосконалення правового інструментарію регулювання соціально-трудової сфери є актуальною проблемою як для сьогодення, так і з точки зору створення передумов для реалізації Плану відновлення України, представленого у швейцарському місті Лугано (Міжнародна конференція з питань відновлення України, 2022).

Існує широкий спектр публікацій, присвячених дослідженню проблем розвит-

ку соціально-трудової сфери в Україні. У працях (Цимбал ред., 2021; Колот, Герасименко, 2020; Колот, Герасименко, 2021; Азьмук, 2019; Новікова, Амоша, Шамілева та ін., 2020) сформовано уявлення про природу трансформацій світу праці під впливом глобальних чинників і трендів сьогодення, виокремлено пов'язані з цим ризики та загрози, запропоновано наукове бачення засад майбутньої ризикоорієнтованої політики на ринку праці в умовах нової соціо-економічної реальності. На думку А. Колота, «соціально-трудова сфера вже в найближчій перспективі маємо розглядати як уособлення зовсім інших парадигм і відповідних відносин» (Колот, Герасименко, 2020, с. 6), а отже, кардинально мають змінитися цілі та інструментарій державної політики в цій сфері «як реакція на виклики, що формуються та відтворюються в нестійких, нелінійних, різновекторних, важко прогнозованих умовах розвитку» (Колот, Герасименко, 2021, с. 427). Автори монографії (Цимбал ред., 2021, с. 120) стверджують, що будь-які зовнішні виклики та пов'язані з ними ризики одночасно генерують нові можливості (шанси) розвитку. Саме з точки зору протидії ризикам і максимального використання шансів слід аналізувати ефективність правових, адміністративно-організаційних, економічних, інформаційних та інших заходів державної політики.

Воєнна агресія – це потужний виклик для соціально-трудової сфери. Вітчизняна економічна наука не стикалася зі схожими за масштабами та синергією ризиків проблемами. У даному контексті інтерес становлять наявні дослідження соціально-економічних наслідків воєн в інших країнах, насамперед у Сирії (The World Bank Group, 2017; UN OCHA, 2019; IFA, 2019; ESCWA & St Andrews, 2016). Так, масштаби та тривалість сирійського конфлікту дають загальне уявлення про те, які ризики можуть постати перед Україною в разі реалізації сценарію «війна на вимотування». Важливим є

висновок доповіді Світового банку «Плата за війну: економічні та соціальні наслідки конфлікту в Сирії» (The World Bank Group, 2017) про те, що руйнування інститутів, які є структурними елементами як економіки, так і суспільства, справили більший негативний вплив на економіку, ніж руйнування матеріальної інфраструктури. Тривала війна перешкоджає взаємодії людей, знижує їх стимули до продуктивної діяльності, руйнує трудові відносини. Моделювання показало, що за перші шість років конфлікту сукупні втрати ВВП унаслідок дії цих чинників у 20 разів перевищили втрати від руйнування фізичного капіталу. З позиції проблематики даного дослідження ці висновки можна інтерпретувати таким чином: зміни нормативно-правового поля, які погіршують взаємодію між партнерами у трудовій сфері за рахунок однієї зі сторін і руйнують інститут соціального діалогу, маючи короткострокові вигоди, зрештою ризикують призвести до значних негативних наслідків, нівелюючи ці вигоди та масштабуючи соціально-економічні втрати.

Огляд літератури свідчить про те, що існує брак напрацьованих пропозицій щодо стимулювання економіки та регулювання соціально-трудова відносин в умовах війни і післявоєнного відновлення в Україні. Я. Шуштершич пропонує взяти за основу заходи, які застосовувалися країнами ЄС під час пандемії COVID-19, та розглядати уроки, які можна винести з цього досвіду для боротьби із соціально-економічними наслідками війни в Україні (Шуштершич, 2022). Автор зауважує, що таку аналогію не слід сприймати занадто буквально. Адже вірус не зруйнував інфраструктуру та будівлі, і його вплив на логістику та життя людей був значно меншим. Проте в частині збереження робочих місць застосування успішних європейських практик в Україні може бути ефективним. Пандемія спричинила кризу на всіх рівнях суспільства, у тому числі у сфері праці. І якщо під час першої хвилі захворюваності економічна політика урядів мала безсистемний характер, то в подальшому було розроблено інструментарій підтримки бізнесу та зайнятості, який

показав ефективність. У публікаціях (Шуштершич, 2022; Шуштершич, Кобаль, Востнер, 2022; OECD, 2020; Центр Разумкова, 2021) розглянуто світовий досвід реалізації відповідних політик. Одним з основних інструментів, що використовувалися країнами, є схеми збереження робочих місць (*job retention*) (Центр Разумкова, 2021, с. 18). На думку дослідників, вони дозволяють зберегти контракти співробітників із роботодавцем, навіть якщо їх робота призупинена, і тим самим запобігти руйнуванню трудового потенціалу та соціального капіталу суспільства. Такий підхід корелює з вищенаведеними висновками про наслідки сирійського конфлікту, зокрема щодо ролі соціальних інститутів у забезпеченні стійкості економіки, що необхідно враховувати при експертизі змін відповідного законодавства в Україні.

Мета статті – оцінити зміни трудового та податкового законодавства, яке впливає на соціально-трудова відносини, в умовах воєнного стану, визначити перспективи його вдосконалення.

У Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX (далі – Закон № 2136) визначено особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором із фізичними особами, у період дії правового режиму воєнного стану. Ним передбачено спрощення процедур регулювання трудових відносин, для чого визначено особливості укладання та розірвання трудового договору, переведення та зміни умов праці, встановлення й обліку часу роботи та часу відпочинку, організації кадрового діловодства й архівного зберігання кадрових документів у роботодавця, залучення до роботи деяких категорій працівників, а також встановлено обмеження конституційних (на вільний вибір праці та страйк для захисту власних інтересів) і трудових (на оплату праці, відпустку, відпочинок) прав працівників та діяльності

профспілок. Зокрема, на час дії режиму воєнного стану:

істотно полегшено процедуру звільнення – із будь-яким новоприйнятим працівником можна укласти строковий трудовий договір і встановлювати йому випробувальний термін, роботодавець не зобов'язаний забезпечувати роботою працівника безстроково (ст. 2), з ініціативи роботодавця працівника можна звільнити під час тимчасової непрацездатності та/або відпустки (крім відпустки по вагітності та пологах, а також по догляду за дитиною до 3-х років), при цьому не потрібне отримання згоди профспілки (за винятком звільнення працівників, обраних до профспілкових органів) (ст. 5);

роботодавець може швидко змінити істотні умови праці, перевести працівника без його згоди на іншу роботу (ст. 3), встановити збільшену норму тривалості робочого часу та зменшити тривалість щотижневого безперервного відпочинку (ст. 6);

роботодавець має право призупинити дію трудового договору з працівником;

обмежено категорії працівників, яких забороняється залучати до роботи в нічний час (ст. 8), а саме працювати вночі (за їх згодою) можуть неповнолітні, а також мами, у яких дитині більше одного року;

знято практично всі обмеження на залучення жінок (за їх згодою) до важких робіт, робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці та підземних робіт (ст. 9, ч. 1);

працівники, які мають дітей, можуть залучатися, за їхньою згодою, до нічних і надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові та неробочі дні, направлятися у відрядження (ст. 9, ч. 2);

роботодавець має право за власною ініціативою зупинити дію окремих положень колективного договору тощо.

На думку експертів у сфері трудового права (Гузь, 2022), переважна більшість запроваджених Законом № 2136 правил регулювання трудових відносин діятимуть в інтересах роботодавця й істотно обмежу-

ватимуть права працівника, що матиме наслідком формування дисбалансу прав та обов'язків сторін трудових відносин. Так, працівник отримав лише право розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві (у зв'язку з веденням бойових дій у районах, де розташоване підприємство, установа, організація, та існування загрози для його життя і здоров'я). Цим правом не зможуть скористатися працівники, примусово залучені до суспільно корисних робіт, а також до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

У випадку призупинення дії трудового договору (ст. 13) працівник фактично не працює, не отримує допомогу в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та за ним не зберігається середній заробіток. Період призупинення дії трудового договору не зараховується до стажу роботи, що, згідно із ст. 9 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР не дає права працівнику на щорічну основну відпустку (Кадровик-01, 2022а).

Вочевидь, на початку війни запровадження таких змін було вимушеним і значною мірою виправданим кроком. Проте на практиці вони створюють широкі можливості для зловживань з боку роботодавців стосовно збільшення тривалості робочого дня, затримок виплати заробітної плати тощо за відсутності об'єктивної необхідності в цих заходах.

Україні надали статус кандидата у члени ЄС. Ця подія визначає напрям і темп роботи у сфері європейської інтеграції на майбутнє та робить євроінтеграцією одним із найбільш нагальних завдань у післявоєнному відновленні країни. Серед іншого, необхідно забезпечити відповідність вітчизняного трудового законодавства європейським стандартам і вимогам. Частина положень Закону № 2136 суперечить міжнародним зобов'язанням України. Зокрема, надання можливості використовувати працю жінок на підземних роботах, за оцінками

(Гузь, 2022), помітно не покращить трудовресурсний потенціал, проте може мати наслідком порушення конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду (Верховна рада України, 1961), яка забороняє підземні роботи для всіх жінок.

Удосконалення трудового законодавства має впливати з необхідності якнайшвидшого усунення існуючих недоліків і протиріч, пов'язаних із тимчасовим спрощенням процедур регулювання трудових відносин, обмеженням прав працівників і профспілок. Передусім це стосується норми про призупинення дії трудового договору (ст. 13 Закону № 2136). Згідно з нею дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з воєнною агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи, а про призупинення дії трудового договору роботодавець і працівник за можливості мають повідомити один одного в будь-який доступний спосіб.

В офіційному коментарі Мінекономіки України (Міністерство економіки України, 2022) зазначається, що головною умовою для призупинення дії трудового договору є абсолютна неможливість надання роботодавцем і виконання працівником відповідної роботи, при цьому ініціатором призупинення можуть бути як роботодавець, так і працівник. Водночас серед експертів існує протилежна точка зору, згідно з якою призупинення дії трудового договору може бути застосоване не за будь-яких умов, а лише якщо можливість надання та виконання роботи є виключеною (унеможливленою) у зв'язку з воєнною агресією проти України (Федоришин, 2022). З огляду на це, у ст. 13 Закону № 2136 необхідно визначити, що підстави призупинення дії трудового договору мають бути чітко обґрунтованими та встановленими причинно-наслідковий зв'язок між фактом воєнної агресії проти України і неможливістю однієї чи обох сторін трудового договору виконувати визначені ним обов'язки.

Окремі фахівці з кадрових питань вважають, що Закон № 2136 не вимагає згоди іншої сторони на призупинення дії трудового договору. Достатньо одній стороні, наприклад роботодавцю, прийняти таке рішення та повідомити працівника. Відповідь працівника про те, що він не згоден із цим, підтверджує факт ознайомлення з рішенням роботодавця, а відтак, роботодавець дотримувався норм законодавства (Кадровик-01, 2022b). Натомість юристи стверджують, що в дефініції терміна «призупинення» законодавець не встановлював права для будь-якої сторони в односторонньому порядку призупинити трудовий договір. Необхідна активна поведінка обох сторін договору, вчинення двосторонніх дій як з боку роботодавця (припинення надання завдань до виконання), так і з боку працівника (припинення їх виконання). Тобто ст. 13 Закону № 2136 слід тлумачити таким чином, що роботодавець може повідомити працівника про призупинення дії трудового договору, а працівник повідомляє про свою згоду або незгоду щодо настання таких наслідків. У цьому разі ненадання згоди працівником виключає можливість застосування ст. 13 Закону № 2136. При цьому вживання в ч. 2 ст. 3 Закону слів «за можливості» не слід розуміти як відсутність необхідності отримання відповіді від працівника на повідомлення про призупинення дії трудового договору, а у випадку судових спорів роботодавцю потрібно буде доводити, через які поважні причини він не міг зв'язатися з працівником для отримання від нього відповіді. Таким чином, висловлення незгоди працівника на призупинення дії трудового договору означає, що відносини з призупинення не настали, оскільки роботодавець не може вчинити таких дій в односторонньому порядку без поважних причин (Федоришин, 2022).

Законом № 2136 (ч. 3 ст. 13) унормовано відшкодування заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового договору за рахунок держави-агресора. В офіційному коментарі Мінекономіки України

(Міністерство економіки України, 2022) зазначається, що під час призупинення дії трудового договору єдиний соціальний внесок (ЄСВ) не сплачується, оскільки виплата заробітної плати роботодавцем не здійснюється та відсутня база для його нарахування. Міністерство вважає, що відшкодування несплаченого ЄСВ має здійснюватися за рахунок держави-агресора, однак дане питання Законом № 2136 не врегульовано. На практиці це означає обмеження доступу працівника до допомоги в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування через зменшення страхового стажу при призначенні пенсії за віком і виплаті допомоги з тимчасової непрацездатності, ймовірність настання якої значно збільшується у зв'язку з воєнними діями. Працівник, дію трудового договору з яким призупинено, вважається зайнятим, і він не може отримати статус безробітного та допомогу по безробіттю. Така ситуація є порушенням конституційного права на соціальний захист, яке не обмежено на період дії воєнного стану, а також зобов'язань, взятих Україною при ратифікації конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення.

З економічної точки зору призупинення дії трудового договору без розірвання трудових відносин є легалізацією прихованого безробіття, яке гальмуватиме структурні трансформації, критично важливі для України на етапі післявоєнного відновлення економіки. Відтак правова «інституціоналізація» прихованого безробіття під час війни матиме негативні соціально-економічні наслідки. Одним із варіантів їх усунення є переведення прихованого безробіття у відкрити форму зі спрощенням процедури звільнення працівників. У такому разі зростатиме безробіття, а коли закінчиться війна, роботодавці будуть вимушені шукати нових працівників на заміну професійним командам, які формувались багато років. Як зазначено вище, досвід Сирії свідчить про масштабні та тривалі руйнівні наслідки для економіки такого сценарію.

Доцільним є поширення на ситуацію призупинення дії трудового договору у зв'язку з воєнною агресією проти України прийнятих в 2020 р. норм законодавства щодо виплати допомоги по частковому безробіттю на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Для цього необхідно:

внести зміни до ч. 3 ст. 13 Закону № 2136 щодо відшкодування за рахунок держави-агресора ЄСВ та витрат Фонду соціального страхування на випадок безробіття, пов'язаних із виплатою допомоги по частковому безробіттю у випадку призупинення дії трудового договору;

Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2022 р. № 5067-VI доповнити ст. 47-2, якою унормувати надання допомоги по частковому безробіттю у випадку призупинення дії трудового договору в зв'язку з воєнною агресією проти України;

внести зміни до абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV, згідно з якими до страхового стажу при обчисленні пенсії буде включатися період отримання допомоги по частковому безробіттю на період призупинення дії трудового договору у зв'язку з воєнною агресією проти України.

Як свідчить аналіз численних повідомлень, оприлюднених у ЗМІ урядовцями та законодавцями, існують ризики, що норми Закону № 2136 у тій чи іншій формі будуть імплементовані в трудове законодавство після завершення правового режиму воєнного стану. За оцінками експертів МОП, в останні роки в Україні політична підтримка й увага, що приділяється таким інституціям і процесам у соціально-трудої сфері, як соціальний діалог і колективно-договірне регулювання, значно ослабла (МОП, 2020, с. 10). Керуючись неоліберальними ідеями, представники влади «так званий «трудоий кодекс» вважають пережитком, а регулю-

вання відносин між роботодавцем і працівником – жорсткою зарегульованістю» (Дзеркало тижня, 2022).

Аргументи щодо необхідності повної лібералізації трудових відносин для потреб післявоєнної відбудови України не мають об'єктивного підґрунтя. А. Колот звертає увагу на те, що неоліберальні економічні теорії при всьому їх розмаїтті єдині в пропаганді вільного ринку й мінімального втручання в нього з боку держави попри очевидні його «провали», і передусім щодо здійснення структурних зрушень, генерування інновацій та знань, подолання нерівності, вирішення проблем зайнятості тощо (Колот, Герасименко, 2021, с. 337). На думку В. Новікова, твердження про те, що ліберальна політика служить засобом швидкого зростання, є відверто ідеологічним, а не емпіричним (Новіков, 2022). На підтвердження наводяться результати дослідження феномену швидкого зростання економіки після Другої світової війни, виконаного Комісією зі зростання та розвитку Світового банку на чолі з Нобелівським лауреатом М. Спенсом. Серед загальних рис економік, які найбільш швидко розвивалися у ХХ ст., Комісія не виявила ліберальної політики. Перехід від державного управління економікою до ліберальної політики був не передумовою, а наслідком швидкого зростання. Динамічне зростання долає бідність, а подолання бідності дає можливість для лібералізації. Гасло про зменшення та навіть відмову від державного втручання в економіку означає відмову від шансу на швидку відбудову України. Треба боротися не з державним регулюванням як таким, а з його «латиноамериканським» варіантом (Новіков, 2022).

А. Колот стверджує, що «більшість дискусій щодо переваг «вільного ринку» на сьогодні позбавлені сенсу. Нам потрібно вибудувати новий формат відносин між державою та інститутами економіки й мережевого суспільства. А це має бути зовсім інша філософія взаємозв'язків і взаємодії держави, ринку та бізнесу. Штамп, якими

дотепер керувалися (і лівого, і правого кштибу; і консервативні, і ліберальні), у новій економіці сьогодні вже є анахронізмом» (Колот, Герасименко, 2021, с. 338). Попри всі складнощі, небезпеки, різноманітні виклики, спричинені нинішньою воєнною реальністю, інститут гідної праці не втрачає, а більше того, підвищує свою значущість. Нехтування його цінностями несе ризики зростання нерівності в оплаті праці, скорочення видатків на соціальний захист працівників, а в кінцевому вимірі – стигматизації та дискримінації вразливих груп населення на ринку праці, посилення соціальної нерівності та соціального напруження в суспільстві.

Ці виклики мають спонукати основні зацікавлені сторони до пошуку нових форм взаємодії та адаптації соціально-трудова відносин, використовуючи можливості, що з'являються в результаті стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Саме на таких засадах має бути вибудована нова ідеологія розвитку вітчизняної соціально-трудова сфери та здійснюватися відповідні законодавчі зміни в умовах воєнного часу та повоєнної відбудови. Серед іншого, вони мають якнайшвидше вирішити декілька завдань: створення умов для безпечної, захищеної від загроз праці; забезпечення продуктивної зайнятості на основі задіяння узгоджених між соціальними партнерами регламентів, що містять організаційні, управлінські, адаптаційні, безпекові рішення в царині трудової діяльності; використання можливостей цифровізації зайнятості, легалізація та формалізація її нових форм. Ситуація, коли в умовах війни проблеми економіки вирішуватимуться тільки за рахунок однієї зі сторін соціально-економічної взаємодії на ринку праці, є неприпустима не тільки з морально-ціннісної точки зору, а й тому, що це становить загрозу соціальному миру в суспільстві, а звідси і стійкості економіки.

В умовах воєнного стану було прийнято низку законодавчих змін, орієнтованих на запровадження пільг і преференцій для

підтримки життєздатності бізнесу, які за своєю ідеєю мали б сприяти збереженню робочих місць і запобігати втраті зв'язків між працівником і роботодавцем. Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» (далі – Закон № 2120) передбачає тимчасове зниження податків і соціальних внесків, зокрема:

збільшено граничний обсяг доходу для використання єдиного податку до 10 млрд, знято обмеження щодо кількості найманих працівників і видів діяльності (крім підакцизних товарів і грального бізнесу), за рахунок чого великий бізнес, за деякими винятками, може скористатися спрощеним режимом оподаткування, який фактично замінює податок на прибуток підприємств на єдиний податок 2% від обігу;

розширено список фізичних осіб-підприємців (ФОП), які звільнюються від сплати єдиного внеску: ФОП, які є платниками єдиного податку першої та другої груп, мають право не сплачувати його; ФОП, які належать до другої та третьої груп, мають право за власним рішенням не сплачувати єдиний внесок за мобілізованих найманих працівників;

звільнено від сплати податку на землю власників землі, розташованої на територіях, де тривають бої;

встановлено додаткові особливості щодо форс-мажорних обставин під час воєнного стану;

внесено окремі зміни щодо сплати ПДВ та ін.

Також внесено низку поправок до земельного законодавства, спрямованих на вдосконалення питань, пов'язаних зі спрощенням набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану, їх раціональним використанням для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки.

Однак податки є лише частиною операційних витрат, тому пільги можуть тільки частково запобігти закриттю підприємств і звільненню працівників. При цьому вони можуть призвести до поглиблення бюджетного дефіциту. Досвід Сирії свідчить, що в умовах тривалих воєнних дій концентрація виключно на наданні пільг і державних субсидій призводить до значного скорочення бюджетних надходжень та вимушеного згорання преференцій для бізнесу з подальшим зростанням безробіття і поглибленням гуманітарної кризи. Так, міністр фінансів України в інтерв'ю «The Economist» заявив, що якщо війна затягнеться, то влада може вжити «болючих заходів» для утримання економіки України на плаву, таких як різке підвищення податків, скорочення видатків, націоналізація (The Economist, 2022).

Наведені закони практично не містять жодних запобіжників, що навіть відносно успішний бізнес на відносно безпечних територіях, отримавши податкові пільги, не звільнить найманих працівників або ж не погіршуватиме умови їхньої праці для збереження звичного рівня рентабельності. Існуюча модель підтримки економіки потребує суттєвого вдосконалення, зокрема податкові пільги для суб'єктів господарювання мають поєднуватися з широкомасштабними заходами щодо збереження робочих місць.

Виклики, які в умовах війни постали перед економікою та соціально-трудовою сферою, актуалізують проблему аналізу можливостей запозичення й адаптації позитивних світових практик, насамперед тих, які запобігають масовим звільненням; спрямовані на залучення до вирішення проблем ширшого кола зацікавлених сторін; надають можливості в умовах зростаючого бюджетного дефіциту залучати зовнішні фінансові ресурси. Показовим тут є досвід країн ЄС щодо підтримки бізнесу під час пандемії COVID-19. Країни ЄС у своїй практиці застосовували такі заходи:

схеми збереження робочих місць – субсидія в розмірі зарплати з нарахуваннями роботодавцям, які продовжували виплачу-

вати зарплату працівникам, незважаючи на те, що ті не могли працювати. Така допомога може бути доповнена частковою субсидією на зарплату працівникам, яких перевели на скорочений робочий день;

базовий дохід для самозайнятих осіб – самозайняті мали право на отримання щомісячної грошової допомоги в розмірі чистої мінімальної зарплати, водночас вони були звільнені від сплати обов'язкових соціальних внесків;

підтримка ліквідності – як правило, надавалося право на мораторій на погашення кредитів у комерційних банках, також могли функціонувати схеми державних гарантій для нових кредитів;

податки та соціальні внески – ставки податків і внесків переважно не були знижені, натомість були заморожені щомісячні авансові внески з податку на прибуток підприємств, а соціальні внески працедавців скасовані на певний період;

відшкодування витрат – інколи були запроваджені субсидії для відшкодування фіксованих витрат;

підтримка попиту – громадяни отримали ваучери, які вони могли використати для отримання тих чи інших послуг (Шуштершич, 2022).

Схеми збереження робочих місць були основним каналом підтримки бізнесу. Багато підприємств не могли працювати через локдаун, а інші зіткнулися зі зменшенням доходів у зв'язку з порушенням ланцюгів поставок і зниженням попиту. Зазвичай вони адаптувалися до нових умов, звільняючи значну кількість своїх працівників. Щоб запобігти цьому, наприклад, уряд Словенії пропонував повністю відшкодувати витрати на заробітну плату працівників, яких відправляли в тимчасову відпустку замість звільнення. За законом такі працівники могли отримувати 80% звичайної заробітної плати на період тимчасової відпустки. Працівникам, яким скоротили робочий день, уряд виплачував різницю до розміру 80% від їхньої повної заробітної плати. Таким чином, ця схема забезпечувала дохід і

збереження робочого місця для найманих працівників, а також можливість для підприємств якнайшвидше відновити нормальну роботу завдяки наявному персоналу й тим самим уникнути дорогого процесу звільнення та повторного найму. На думку Я. Шуштершича, стосовно України збереження робочих місць, наскільки це можливо, також сприятиме поверненню внутрішньо переміщених осіб і біженців до постійного місця проживання, щойно дозволять умови (Шуштершич, 2022).

Заходи щодо збереження робочих місць потребують більших бюджетних видатків, ніж тимчасові податкові пільги. Однак у довгостроковій перспективі недоотримання бюджету через пільги можуть перевищити їх вартість. У ЄС була створена спеціальна фінансова програма для надання позик державам-членам з метою фінансування їхніх заходів щодо збереження робочих місць – Європейський інструмент тимчасової підтримки для зменшення ризиків безробіття в надзвичайних ситуаціях (*The European instrument for temporary support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency – SURE*). Згідно зі звітом Єврокомісії (European Commission, 2022) реалізація SURE мала помітні соціально-економічні результати, а саме:

у 2020 р. допомогою було охоплено близько 31 млн осіб (приблизно 22,3 млн найманих працівників і 8,7 млн самозайнятих) і 2,5 млн компаній, що становить відповідно 30 та 25% від загальної їхньої кількості в країнах-бенефіціарах. Під час нерівномірного відновлення в 2021 р. підтримку отримало 3 млн осіб і понад 400 тис. компаній у 13 країнах;

за оцінками, заходи в рамках SURE допомогли запобігти безробіттю понад 1,5 млн осіб. Зростання безробіття в 2020 р. у країнах-бенефіціарах було помірним, незважаючи на значне падіння економічного виробництва, та суттєво нижчим, ніж попередньо прогнозувалося;

спостерігається відносно швидке відновлення зайнятості та економіки. У 2021 р.

рівень безробіття в ЄС зменшився до рекордно низьких 6,4%. Очікувалося (до війни в Україні, яка посилила економічну невизначеність у ЄС), що в 2022 р. відновлення більш ніж компенсує втрату ВВП, завдану під час пандемії COVID-19, значно перевищуючи темпи відновлення, які спостерігалися після світової фінансової кризи, коли ВВП залишався нижче свого докризового рівня протягом 2 років. Це свідчить про те, що підтримка доступності робочої сили за допомогою схем компенсації скороченої зайнятості та подібних заходів допомогла швидко одужанню, незважаючи на складну епідеміологічну ситуацію;

як додатковий фактор, SURE допоміг підвищити загальну довіру в ЄС, що підтверджує опитування Євробарометра в грудні 2021 р.: 82% європейців вважають, що позики SURE були хорошою ідеєю.

З огляду на поточну ситуацію в Україні, заслуговує на увагу думка про можливість її включення як бенефіціара SURE з наданням позик чи грантів уряду для запровадження системи збереження робочих місць (Шуштерчич, Кобаль, Востнер, 2022). За даними звіту Єврокомісії, у рамках SURE доступними залишаються понад 5 млрд євро. Відсутність статистичних даних не дозволяє достеменно оцінити відповідні потреби України. Згідно з приблизними оцінками, річна вартість програми для нашої країни може становити близько 4,5-5 млрд євро (Шуштерчич, Кобаль, Востнер, 2022), що дорівнює залишку нерозподілених коштів SURE станом на кінець 2021 р.

Наразі не можна об'єктивно стверджувати, яка комбінація розглянутих заходів і який інструментарій їх реалізації є оптимальними для України, виходячи з таких критеріїв: потенціал збереження робочих місць, охоплення, вартість, зацікавленість основних стейкхолдерів та ін. Ці питання є актуальними та потребують додаткового дослідження.

Висновки. Зміни трудового законодавства України в умовах правового режиму воєнного стану переважно відображають інтереси роботодавців та істотно обмежують

права працівників. Ситуація, за якої проблеми економіки вирішуються тільки за рахунок одного з учасників ринку праці, є неприйнятною з морально-ціннісної точки зору, становить загрозу соціальному миру в суспільстві, а отже, стійкості економіки. Аргументи щодо необхідності максимальної лібералізації трудових відносин для потреб воєнного часу та післявоєнного відновлення не мають об'єктивного підґрунтя. Удосконалення трудового законодавства має ґрунтуватися на необхідності якнайшвидшого усунення таких недоліків.

Державна політика підтримки економіки, ключовим інструментом якої є податкові пільги для бізнесу, недостатньо сприяє збереженню зайнятості населення, пов'язана зі значними бюджетними ризиками та ризиками втрати трудового потенціалу. З урахуванням зарубіжного досвіду протидії економічним шокам нова модель підтримки має поєднувати: заходи щодо збереження робочих місць та доходу для найманих працівників і фізичних осіб-підприємців; пільги для суб'єктів економічної діяльності; підтримку ліквідності, зокрема мораторій на погашення кредитів і гарантії для нових цільових кредитів. Визначення пропорцій між ними, конкретних інструментів і сфер їх застосування є актуальним завданням для поглибленого дослідження. Пільговий режим оподаткування насамперед має застосовуватися для окремих типів компаній (наприклад, у стратегічно важливих сферах, релокованого бізнесу та ін.) та/або окремих типів видатків (наприклад, зниження бази оподаткування на прибуток на суму інвестицій на заміну обладнання і споруд, зруйнованих під час бойових дій).

Для реалізації заходів щодо збереження робочих місць доцільно розглянути можливість залучення коштів ЄС, зокрема в рамках фінансового інструменту SURE або іншого подібного інструменту. Для цього Мінекономіки потрібно: здійснити розрахунки фінансових потреб для реалізації схем збереження робочих місць в Україні з розбивкою за напрямками заходів відповідно до регламенту SURE; ініціювати проведення

уповноваженими органами перемовин з Єврокомісією щодо можливості включення України як бенефіціара SURE та надання позик (в ідеальному варіанті – грантів) уряду для запровадження системи збереження робочих місць; розробити пропозиції щодо відповідних законодавчих змін з оптимізацією податкових пільг згідно з новою концепцією підтримки економіки у воєнний і післявоєнний періоди.

Література

- Азьмук Н. А. (2019). Трансформація зайнятості при переході до цифрової економіки: глобальні виклики та стратегії адаптації. Київ: Знання. 335 с.
- Верховна Рада України (1961). Конвенція про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду № 45: Конвенція МОП ратифікована 31.01.1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_134#Text (Дата звернення: 08.07.2022).
- Гузь С. (2022). Украина ограничивает профсоюзы в условиях войны. *Open Democracy*. URL: <https://www.opendemocracy.net/ru/ukraina-ogranichivayet-profsoyuzyv-usloviyakh-voynyu/> (Дата звернення 20.07.2022).
- Дзеркало тижня (2022). Рада дозволила бізнесменам самим встановлювати умови найму працівників: трудовий кодекс тепер остаточно пустий папірець. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/rada-dozvolila-biznesmenam-samim-vstanovljuvatiumovi-najmu-pratsivnikiv-trudovij-kodeks-teper-ostatochno-pustij-papirec.html> (Дата звернення: 20.07.2022).
- Кадровик-01 (2022а). Чи враховувати період призупинення трудового договору до стажу для щорічної основної відпустки? URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7743-chi-vrahovuvati-perod-prizupinennya-trudovogo-dogovoru-do-staju-dlya-shchorochno-osnovno> (Дата звернення: 20.07.2022).
- Кадровик-01 (2022б). Призупинення трудового договору без згоди працівника: чи правомірно? URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7641-prizupinennya-trudovogo-dogovoru-bez-zgodi-pratsivnika-chi-pravomirno> (Дата звернення: 20.07.2022).
- Колот А., Герасименко О. (2020). Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. 32 с.
- Колот А. М., Герасименко О. О. (2021). Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 487 с.
- Людський розвиток в Україні (2021). Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці: ред. О.І. Цимбал. Київ: Академперіодика. 210 с.
- Міжнародна конференція з питань відновлення України (2022). Проєкт Плану відновлення України: презентація (Лугано, Швейцарія, 4-5 лип. 2022 р.). Лугано. 40 с. URL: <https://ua.urb2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> (Дата звернення: 18.07.2022).
- Міністерство економіки України (2022). Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=%20KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikh%20VidnosinVUmovakhVonnogoStanu> (Дата звернення: 08.07.2022).
- МОП (2020). На шляху до ефективного, впливового та інклюзивного соціального діалогу в Україні. Зелена книга. Київ. 35 с. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_747457.pdf (Дата звернення: 03.07.2022).
- Новіков В. (2022). Ментальний хаос конференції в Лугано. На які помилки економічної політики варто звернути увагу в процесі реалізації плану відновлення України? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/03/667111/>

- <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689465/> (Дата звернення: 22.07.2022).
- Новікова О. Ф., Амоша О. І., Шамілева Л. Л. та ін. (2020). Соціальні та трудові чинники сталого економічного зростання: можливості й механізми активізації. Київ: ІЕП НАН України. 464 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/mono_2017-2019-1.pdf (Дата звернення: 11.07.2022).
- Федоришин О. (2022). Призупинення трудових відносин у воєнний час. *Ліга. Блоги*. URL: <https://blog.liga.net/user/ofedoryshyn/article/45060> (Дата звернення: 20.07.2022).
- Центр Разумкова (2021). Соціально-економічні наслідки коронакризи. Київ: Центр Разумкова. 236 с.
- Шуштерчич Я., Кобаль Ю., Востнер П. (2022). Як ЄС може допомогти українській економіці вижити в умовах війни. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/yak-yes-mozhe-dopomogty-ukrayinskij-ekonomitsi-vyzhyty-v-umovah-vijny> (Дата звернення: 20.07.2022).
- Шуштершич Я. (2022). Як допомогти економіці пережити зовнішніх шок. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/yak-dopomogty-ekonomitsi-perezhyty-zovnishnij-shok> (Дата звернення: 20.07.2022).
- ESCWA & St Andrews (2016). Syria at War: Five Years Later: Technical Report. ESCWA & St Andrews. 67 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/323587630_Syria_At_War_Five_Years_Later_ESCWA_St_Andrews (Дата звернення: 18.07.2022).
- European Commission (2022). Report on the European instrument for Temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE) following the COVID-19 outbreak pursuant to Article 14 of Council Regulation (EU) 2020/672. 27 p. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/com_2022_128_1_en.pdf (Дата звернення: 20.07.2022).
- IFA (2019). Reconstructing Syria: Risks and Side Effects. IFA. 34 p. URL: https://www.adoptrevolution.org/wp-content/uploads/2019/01/Adopt_1812_Layout_EN_final_N.pdf (Дата звернення: 05.07.2022).
- OECD (2020). Job retention schemes during the COVID-19 lockdown and beyond. 26 p. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135415-6bardplc5q&title=Job-retention-schemes-during-the-COVID-19-lockdown-and-beyond (Дата звернення: 14.07.2022).
- The Economist (2022). It will be hard for Ukraine's economy to sustain a long war. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/europe/it-will-be-hard-for-ukraines-economy-to-sustain-a-long-war/21809222> (Дата звернення: 20.07.2022).
- The World Bank Group (2017). The toll of war: The economic and social consequences of the conflict in Syria. Washington: The World Bank Group. 121 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27541> (Дата звернення: 03.07.2022).
- UN OCHA (2019). Syria Humanitarian Response Plan 2019. 112 p. URL: https://reliefweb.int/attachments/3feca243-48c9-3ffa-b179-6415f9fc17ad/2019_hrp_syria.pdf (Дата звернення: 20.07.2022).

References

- Azmuk, N. A. (2019). *Transforming employment in the transition to the digital economy: global challenges and adaptation strategies*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Verkhovna rada Ukrainy (1961). Convention concerning the Employment of Women on Underground Work in Mines of all Kinds No. 45. *Verkhovna rada Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_134#Text [in Ukrainian].
- Huz, S. (2022, March). Ukraine's government dismantles labour rights during the war. *Open Democracy*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/ru/ukrainian-ogranichivayet-profsoyuzy-v-usloviyakh-voyny/> [in Russian].
- Dzerkalo tyzhnia (2022, July). Rada allowed businessmen to set the conditions for hiring

- employees themselves: the labor code is now a blank piece of paper. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/rada-dozvolila-biznesmenam-samim-vstanovljuvati-umovi-najmu-pratsiv-nikiv-trudovij-kodeks-teper-ostatochno-pustij-papirets.html> [in Ukrainian].
- Kadrovik-01 (2022a, April). Should the period of suspension of the employment contract be taken into account before seniority for the annual basic leave? Retrieved from <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7743-chi-vrahovuvati-perod-prizupinennya-trudovogo-dogovoru-do-staju-dlya-shchorch-no-osnovno> [in Ukrainian].
- Kadrovik-01 (2022b, April). Suspension of the employment contract without the employee's consent: is it legal? (2022). Retrieved from <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7641-prizupinennya-trudovogo-dogovoru-bez-zgodi-pratsvnika-chi-pravomrno> [in Ukrainian].
- Kolot, A., & Herasymenko, O. (2020). The sphere of work in the conditions of the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine. Kyiv: Representation of the Friedrich Ebert Foundation in Ukraine [in Ukrainian].
- Kolot, A. M., & Herasymenko, O. O. (2021). *Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development*. Kyiv: National Economic University named after Vadym Hetman [in Ukrainian].
- Tsymbal, O. I. (Ed.). (2021). Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
- Ukraine Recovery Conference (2022, July). Project of the Recovery Plan of Ukraine: presentation. Lugano. Retrieved from <https://ua.urc2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> [in Ukrainian].
- Ministry of Economy of Ukraine (2022). Commentary of the Ministry of Economy to the Law of Ukraine dated March 15 No. 2136-IX «On the organization of labor relations under martial law». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=%20KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikh%20VidnosinVUmovakhVonnogoStanu> [in Ukrainian].
- ILO (2020). Towards an effective, influential and inclusive social dialogue in Ukraine. Green Paper. Kyiv. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_747457.pdf [in Ukrainian].
- Novikov, V. (2022, July). Mental chaos of the conference in Lugano. What errors of economic policy should we pay attention to in the process of implementing the recovery plan for Ukraine? *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689465/> [in Ukrainian].
- Novikova, O. F., Amosha, O. I., & Shamileva, L. L. et al. (2020). Social and labor factors of sustainable economic growth: possibilities and mechanisms of activation. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/mono_2017-2019-1.pdf [in Ukrainian].
- Fedoryshyn, O. (2022, May). Suspension of labor relations in wartime. *Liha. Blohy*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/ofedoryshyn/article/45060> [in Ukrainian].
- Razumkov Center (2021). Socio-economic consequences of the corona crisis. Kyiv. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Socialno-Ekonomichni_naslidy_koronakryzy.pdf [in Ukrainian].
- Shushterchych, Ya., Kobal, Yu., & Vostner, P. (2022, May). How the EU can support the Ukrainian economy to survive through the war. *Vox Ukraina*. Retrieved from <https://voxukraine.org/yak-yes-mozhe-dopomogty-ukrayinskij-ekonomitsi-vyzhyty-v-umovah-vijny> [in Ukrainian].
- Shushtershych, Ya. (2022, May). Helping the Economy Survive Through an External Shock. *Vox Ukraina*. Retrieved from <https://voxukraine.org/yak-dopomogty-eko>

- nomitsi-perezhyty-zovnishnij-shok [in Ukrainian].
- ESCWA & St Andrews (2016). Syria at War: Five Years Later :Technical Report. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/323587630_Syria_At_War_Five_Years_Later_ESCWA_St_Andrews
- European Commission (2022). Report on the European instrument for Temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE) following the COVID-19 outbreak pursuant to Article 14 of Council Regulation (EU) 2020/672. Brussels. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/com_2022_128_1_en.pdf
- IFA (2019). Reconstructing Syria: Risks and Side Effects. Retrieved from https://www.adoptrevolution.org/wp-content/uploads/2019/01/Adopt_1812_Layout_EN_final_N.pdf
- OECD (2020). Job retention schemes during the COVID-19 lockdown and beyond. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135415-6bardplc5q&title=Job-retention-schemes-during-the-COVID-19-lockdown-and-beyond
- The Economist (2022, May). It will be hard for Ukraine's economy to sustain a long war. *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/europe/it-will-be-hard-for-ukraines-economy-to-sustain-a-long-war/21809222>
- The World Bank Group (2017). The toll of war: The economic and social consequences of the conflict in Syria. Washington. 121 p. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27541>
- UN OCHA (2019). Syria Humanitarian Response Plan 2019. Retrieved from https://reliefweb.int/attachments/3feca243-48c9-3ffa-b179-6415f9fc17ad/2019_hrp_syria.pdf

Ольга Федоровна Новикова,

д-р экон. наук, профессор

Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: novikovaof9@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8263-10544>;

Ярослав Васильевич Остафийчук,

д-р экон. наук, с.н.с.

Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины
бул. Тараса Шевченко, 60, г. Киев, 01032, Украина

E-mail: ost_ya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>;

Ирина Николаевна Новак,

канд. экон. наук, с.н.с.

Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины
бул. Тараса Шевченко, 60, г. Киев, 01032, Украина

E-mail: novak20@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4579-2470>

ИЗМЕНЕНИЯ ТРУДОВОГО И НАЛОГОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Полномасштабная военная агрессия против Украины привела к массовому нарушению цепочек создания стоимости, сокращению рабочих мест, росту безработицы и эмиграции рабочей силы. Законодательные инициативы по противодействию социально-экономическим последствиям войны имеют недостаточную эффективность.

Установлено, что изменения трудового законодательства в Украине, основанные на идеологии неолиберализма, преимущественно отражают интересы работодателей и существенно ограничивают права работников. Это усугубляет риски разрушения установившихся институтов социально-трудовых отношений, потери от которого по аналогии с сирийским конфликтом могут превысить потери от разрушения физического капитала. Предложены направления усовершенствования законодательства, особое внимание уделено нормам о приостановлении действия трудового договора. Отмечена необходимость поиска нового формата взаимодействия между государством и институтами сферы труда, соответствующей адаптации социально-трудовых отношений с использованием возможностей цифровизации.

Проанализировано влияние изменений налогового законодательства на занятость населения. Установлено, что политика поддержки экономики, ключевым инструментом которой являются налоговые льготы, недостаточно способствует сохранению занятости. На основе исследования международного опыта противодействия экономическим шокам предложено видение политики поддержки экономики, которая должна объединять меры по сохранению рабочих мест, льготы для субъектов экономической деятельности, поддержку ликвидности. Рассмотрен международный опыт реализации схем сохранения рабочих мест, которые в странах ЕС выступают одним из основных инструментов поддержки бизнеса во время пандемии COVID-19. Обоснована актуальность исследования возможностей их использования в Украине с привлечением средств ЕС. Сформулированы предложения для органов власти.

Ключевые слова: социально-трудовая сфера, военное положение, трудовое и налоговое законодательство, занятость.

JEL: J53, H56, F29, H31

Olga F. Novikova,

Doctor of economy Sciences, Professor.
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: novikovaof9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>;

Yaroslav V. Ostafychuk,

Doctor of economy Sciences, Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Blvd. Tarasa Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
E-mail: ost_ya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>;

Iryna M. Novak,

PhD in economy Sciences, Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Blvd. Tarasa Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
E-mail: novak20@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4579-2470>

CHANGES IN THE LABOR AND TAX LEGISLATION OF UKRAINE UNDER MILITARY CONDITIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

The full-scale military aggression against Ukraine led to a massive disruption of value chains, a reduction of jobs, rising unemployment and labor emigration. Legislative initiatives to counteract the socio-economic consequences of the war are insufficiently effective.

It was found that changes in labor legislation in Ukraine are based on the ideology of neoliberalism, mainly reflect the interests of employers and significantly limit the rights of employees. This increases the risks of the destruction of established institutions of social and labor relations, the losses from which, by analogy with the Syrian conflict, may exceed the losses from the destruction of physical capital. Directions for improving the legislation are proposed, special attention is paid to the rules on the suspension of the employment contract. It is emphasized the need to find a new format of interaction between the state and institutions of the labor sphere, appropriate adaptation of social and labor relations, using the possibilities of digitalization.

The impact of changes in tax legislation on employment is analyzed. It was established that the policy of supporting the economy, the key instrument of which is tax benefits, does not sufficiently contribute to the preservation of employment. Based on the study of the international experience of combating economic shocks, a vision of a policy to support the economy is proposed, which should combine measures to preserve jobs, benefits for subjects of economic activity, and liquidity support. The international experience of implementing job preservation schemes, which in EU countries have become one of the main tools for business support during the COVID-19 pandemic, is considered. Conclusions about the relevance of researching the possibilities of their use in Ukraine with the involvement of EU funds were made. Appropriate proposals for authorities have been formulated.

Keywords: social and labour sphere, martial law, labour and tax law, employment.

JEL: J53, H56, F29, H31

Формат цитування:

Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В., Новак І. М. (2022). Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry 2022.02.075>

Novikova, O. F., Ostafychuk, Ya. V., & Novak, I. M. Changes in the labor and tax legislation of Ukraine under military conditions: problems and prospects for improvement. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry 2022.02.075>

Надійшла до редакції 25.07.2022 р.

Оксана Володимирівна Панькова,*канд. соц. наук, доцент*

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: pankovaiep@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;**Олександр Юрійович Касперович,***молодший науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: a_kasp@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ПЛАТФОРМНИХ ЗАЙНЯТИХ І ПРІОРИТЕТИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На основі аналізу та узагальнення результатів експертного опитування, у підготовці та проведенні якого автори взяли безпосередню участь, досліджено проблеми та можливості створення системи соціального і правового захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості з урахуванням умов воєнного стану та потреб післявоєнного відновлення України.

Визначено основні причини, що перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних зайнятих. Ключовими серед них є такі: правова невизначеність статусу суб'єктів трудових платформ (як платформних працівників, так і самих трудових платформ); низькі можливості колективного представництва інтересів зайнятих на платформах; небажання працівників офіційно реєструватися та декларувати свої доходи тощо. Визначено сукупність чинників соціального, інформаційно-комунікативного, організаційно-управлінського та технічного характеру, що виникають у процесі взаємодії суб'єктів платформної економіки і посилюють соціальну та правову незахищеність платформних зайнятих. Одержані результати проінтерпретовано в контексті введення воєнного стану в Україні.

Встановлено, що базовою передумовою формування дієвої системи соціального та правового захисту платформних зайнятих є створення законодавчо регламентованої системи взаємодії суб'єктів платформного сегменту зайнятості. Це потребує відповідного нормативно-правового, організаційно-управлінського забезпечення, формалізації та виходу з «тіні» відносин на трудових платформах, створення механізмів сталого представництва інтересів суб'єктів платформної економіки. Обґрунтовано якісні характеристики дієвої системи забезпечення правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах, пріоритетність ключових заходів для забезпечення ефективності процесу їхнього соціального захисту.

Розроблено схему концептуалізації процесу формування регуляторної політики, зорієнтовану на можливості забезпечення соціальної та правової захищеності зайнятих на платформах працівників. Авторська розробка узгоджується з основними настановами Директиви про поліпшення умов роботи працівників цифрових платформ для європейських країн. Обґрунтовано пріоритетні напрями регуляторної політики щодо пом'якшення впливу воєнного стану на ринок праці та перспектив подальшого післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: платформна економіка, воєнний стан і післявоєнне відновлення, трудові платформи, платформна зайнятість, соціально-трудова відносина, соціальний та правовий захист.

JEL: E24, E26, E27, J21, J23

© О. В. Панькова, О. Ю. Касперович, 2022

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., катастрофічно вплинула на соціальне та економічне життя українського суспільства, розвиток глобальної економіки. Наслідки масштабних воєнних дій створюють величезну гуманітарну кризу, посилюють міжнародні продовольчі небезпеки, перш за все для економік та країн, що розвиваються. Згідно з дослідженням Світової організації торгівлі (СОТ) імітаційної моделі глобальної економіки (WTO, 2022) криза цього року може загальмувати зростання світового ВВП на 0,7-1,3%; скоротити майже вдвічі рівень зростання світової торгівлі (падіння з 4,7%, прогнозованого СОТ у жовтні 2021 р., до 2,4-3% у 2022 р).

Російсько-український збройний конфлікт радикально змінив усі попередні плани та пріоритети щодо забезпечення соціально-економічного розвитку нашої країни – багато напрямів хоч і не втратили своєї актуальності, але їх реалізацію відсунуто на невизначене майбутнє, певні пріоритети, частково чи повністю, скасовано. Руйнівного впливу зазнала також і соціально-трудова сфера, про що свідчать аналітичні дослідження Міжнародної організації праці (МОП) (ILO, 2022). Тому Україна потребує переосмислення магістральних трендів розвитку соціально-економічної системи (у тому числі трудової сфери), розроблення чіткого бачення того, які з них втрачають свою актуальність, а які стають пріоритетними в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного відновлення країни і національної економіки.

На думку вітчизняних фахівців, в умовах воєнного стану відбулася мобілізація економіки України, насамперед, за рахунок самоорганізації складових національної децентралізованої економічної моделі, потужності загальнонаціональних системоутворюючих мереж і масової підтримки світової спільноти (Жаліло, 2022). Серед складових національної децентралізованої економічної моделі особливу роль відіграє цифровізація економіки й управління, що забез-

печує поєднання децентралізованих процесів у цілісну систему. Так, стійкість електронної платіжної системи дозволила уникнути колапсу розрахунків, врятувала мільйони переселенців від гуманітарної кризи, зберегла споживчий попит. Електронний документообіг, включно з електронним оформленням надання соціальних послуг, дозволив швидко перебудувати системи управління й соціальної підтримки, а також стає в нагоді при релокації підприємств. Досвід дистанційної роботи і телекомунікацій за часів карантину уможливив збереження зайнятості та скоординованості дій без перебільшення сотень тисяч людей (Жаліло, 2022). Збереження можливості працювати віддалено масштабує неофісні форми організації праці, і для працівників віддалена робота під час збройного протистояння надає шанс підтримувати зайнятість за місцем працевлаштування, для роботодавців – це спроба відновити призупинену діяльність чи продовжувати функціонування підприємств із дотриманням вимог безпечного перебування на територіях, де не ведуться активні бойові дії (Колот, Герасименко, 2022, с. 69). Отже, в умовах воєнної агресії одним із ключових трендів стійкості соціально-економічної системи є цифровізація економіки, поширення дистанційної, цифрової (платформної) зайнятості.

Цифровізація економіки та швидке поширення дистанційної, цифрової (платформної) зайнятості стали ключовими трендами сучасності, що генерує принципово новий «порядок денний» як в світовому, так і в національному суспільно-політичному та науковому дискурсі щодо майбутнього світу праці. Цифровізація економіки передбачає використання принципово нових моделей організації бізнесу та економічних відносин, появу нових суб'єктів – цифрових платформ, платформних зайнятих, що здійснюють діяльність на основі цифрових технологій. Такі моделі дозволяють значно розширити цільову аудиторію. При цьому цифрові дані стають фактором виробництва. Основним завданням цифрових трудових

платформ виступає створення технологічної бази для комунікації великої кількості користувачів, реалізації попиту та пропозицій надання он-лайн-послуг, розроблення і застосування програмних продуктів тощо.

Фактично, в сегменті платформної зайнятості формується принципово новий тип соціально-трудових відносин (СТВ), який втрачає велику кількість ключових ознак, притаманних традиційним СТВ. Ці процеси не пов'язані з умовами воєнного стану. Основними ознаками нової системи СТВ у цифровій економіці є такі: на зміну стійкості, довгостроковості, формальності традиційних соціально-трудових відносин і трудовим колективам (як важливим складовим традиційної економіки) приходять нестабільні, ситуативні, короткострокові, неформальні відносини та тимчасові (часто – віртуальні) трудові колективи (команди, робочі групи), які виникають у платформній економіці. Платформи дозволили багатьом раніше виключеним із ринку праці людям знайти роботу. Відносини, що виникають на цифрових платформах, є менш стабільними, тому що можуть припинитися після виконання конкретного завдання і не гарантують постійного доходу. Тому актуалізується проблема забезпечення соціального та правового захисту працівників платформного сегменту зайнятості. І проблема ця пов'язана, насамперед, із радикальною невідповідністю традиційних систем і механізмів соціального та правового захисту найманих робітників із соціально-трудовими відносинами, що виникають у платформній економіці. Природа традиційної системи СТВ, на підґрунті якої побудовані існуюча нормативно-правова, інституційна система соціального захисту, відповідна регуляторна політика, – це тривалі формалізовані законодавчо визначені відносини між праців-

ником і роботодавцем, колективне представництво інтересів, регламентована й усталена система взаємодії сторін соціального діалогу (працівник – роботодавець – держава) на різних рівнях управління, наявність трудових колективів, адміністрацій, профспілок тощо.

Стійкість національної економіки та сфери праці в умовах воєнного стану потребує термінового та всеосяжного залучення потенціалу сучасних цифрових і комунікативних технологій, поширення в Україні дистанційних форм роботи, переходу на нові моделі організації праці в інтернет-просторі, розвитку зайнятості на цифрових трудових платформах¹. Це дозволяє зберегти можливості працювати, отримувати доходи (можливо нестабільні, тимчасові) для життєзабезпечення, що є певним виходом в умовах воєнного стану для зайнятого населення – як для вимушених переселенців, які виїхали за межі країни, так і для тих, хто залишився в Україні. Руйнівний вплив широкомасштабної збройної агресії на ринок праці, призупинення діяльності підприємств і трудових колективів актуалізують якнайширше використання дистанційних форм роботи, що є важливим і для працівників, і для роботодавців, і для економіки країни.

При цьому в умовах воєнного стану традиційна система СТВ підлягає законодавчим змінам (Верховна Рада України, 2022а) вбік скорочення соціальних і трудових прав як працівників, так і роботодавців, до того ж ця система повністю руйнується на територіях, де безпосередньо ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих територіях тощо. Дистанційна, цифрова (платформна) зайнятість у нових умовах є виправданою, оскільки дозволяє працювати і тим, хто виїхав в інші, більш безпечні регіони

---

¹ Цифрові трудові платформи стали повноцінними елементами інфраструктури сучасних національних і глобальних ринків праці, вони забезпечують як вільний доступ до вакансій глобального, національного, локального рівня суб'єктам ринку праці (Азьмук, 2019, с. 67); підвищують рівень конкуренції та створюють умови для цифрової взаємодії між замовниками та виконавцями послуг, концентрують цифровий трудовий капітал і фактично перебувають поза зоною моніторингу й законодавчого регулювання національними інститутами в економічній сфері.

країни, і тим, хто виїхав за межі України, і тим, хто перебуває на територіях збройного протистояння. Незважаючи на те що режим воєнного стану фундаментально змінює умови функціонування трудової сфери та коригує пріоритети, він не змінює сутності та специфіки функціонування платформного сегменту зайнятості – перспектив і можливостей, проблем і загроз, які при цьому виникають (хоча конкретні прояви, гострота, масштаб цих загроз і проблем можуть суттєво змінюватися в умовах збройної агресії).

У зв'язку з цим загострюється проблема регламентації соціального та правового захисту працівників платформного сегменту зайнятості, потреба в оновленні існуючих (традиційних) систем та інститутів соціального захисту працюючих через розроблення механізмів гармонійного узгодження традиційних форм СТВ із новітніми, мережевими, цифровими (що виникають перш за все в платформному сегменті зайнятості). Зрозуміло, що проблема соціальної та правової захищеності зайнятих на платформах працівників потребує якнайшвидшого розв'язання. До того ж, цифрові платформи можуть виступити дієвим інструментом розвитку цифрової економіки країни в умовах воєнного стану та її післявоєнного відновлення.

У науковому та прикладному вимірах проблематика цифровізації економіки, платформної зайнятості та можливостей, що виникають у царині новітніх трендів сучасності в трудовій сфері, досліджується як за кордоном, так і в Україні. Кількість досліджень, присвячених впливу платформної економіки та платформної зайнятості на світ праці, як і спектр досліджуваних питань, постійно зростає. На цих питаннях фокусуються провідні профільні міжнародні організації та структури ЄС, приділяючи цим питанням усе більшу увагу (ILO, 2021; ILO, 2021a; Eurofound, 2018; CEPS 2018; Chaibi, 2020). Досить показовим є той факт, що Міжнародна організація праці (МОП) свій щорічний «флагманський» звіт

(Flagship Report) за 2021 р. присвятила ролі цифрових трудових платформ у процесах трансформації світу праці (ILO, 2021a). У цих роботах значна увага приділяється також питанням забезпечення соціального та правового захисту платформних працівників. Сьогодні з'являються аналітичні міжнародні дослідження щодо впливу збройного конфлікту в Україні, які мають загальний оціночний характер і не торкаються безпосередньо питань платформної зайнятості (ILO, 2022).

В Україні кількість вітчизняних досліджень, присвячених цифровому сегменту ринку праці та платформній зайнятості, їхньому впливу на економіку України, проблемам і викликам, які вони генерують, також постійно зростає. Коло питань, що досліджуються в цьому контексті, є надзвичайно широким та багатоаспектним: від соціально-філософського аналізу наслідків цифровізації для світу праці, національної економіки (мега- та макрорівні) до суто прикладних аспектів функціонування цифрових трудових платформ і зайнятих на них. Зокрема, значущими є напрацювання А. Колота (Колот, 2021; Колот, Герасименко, 2020; Колот, Герасименко, 2021), де розроблено перспективний концепт «Праця 4.0», який певною мірою є проекцією концепції «Індустрія 4.0» для сфери праці та зайнятості та дозволяє визначити й операціоналізувати велику кількість ознак, що характеризують процеси, які відбуваються в соціально-трудої сфері під впливом цифрових трансформацій. Зазначений авторський колектив оперативно відреагував на події в Україні та проаналізував у контексті власної концепції ситуацію, пов'язану з режимом воєнного стану в Україні (Колот, Герасименко, 2022).

Взагалі контекст становлення Індустрії 4.0, неоіндустріалізації, розвитку смарт-промисловості та пов'язаних із цим проблем і перспектив формує певний дослідницький простір, у якому вивчаються процеси цифрових трансформацій економіки та суспільства, у тому числі розвитку плат-

формної економіки (Вишневецький, Гаркушенко, Князєв, 2020). Поступово саме поняття «платформа» стає певним інтегруючим дослідницьким концептом, що в умовах цифровізації багатьох процесів соціально-економічного життя стає інструментом перспективних дослідницьких пошуків у різних сферах, наприклад у дослідженні перспектив цифрової платформізації процесів стратегічного управління економікою (Вишневецький, 2021).

Також досить активно досліджуються питання, які безпосередньо сфокусовані на процесах формування та функціонування платформного сегменту зайнятості в Україні, зокрема розвитку трудових платформ і стратегій адаптації до цих процесів (Азьмук 2019; Азьмук, 2019а; Азьмук, 2020), динаміці та специфіці розвитку цифрової зайнятості в Україні (Aleksynska, 2021), процесах глибинних трансформацій системи соціально-трудових відносин, що виникають на платформах, різних аспектах нормативно-правового врегулювання діяльності трудових платформ і багатьох інших питаннях (Кохан, 2021; Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021; Панькова, Касперович, 2021; Погорелова, 2020; Сахарук, 2020; Царьов, 2020; Zaloznova, Pankova, Ostafiichuk, 2020). Дослідження впливу широкомасштабної збройної агресії проти України на її соціально-трудова сфера ще тільки розпочалися, але вже з'явилася низка публікацій, присвячених цій тематиці (Залознова, Азьмук, 2022; DOU, 2022a; DOU, 2022b; Соціологічна група «Рейтинг», 2022), і їх кількість постійно зростає.

Однак, незважаючи на значну кількість глибоких і змістовних досліджень щодо проблем та можливостей платформної економіки в цілому та платформного сегменту зайнятості зокрема, питання забезпечення соціального та правового захисту зайнятих на платформах та розроблення відповідної дієвої регуляторної політики все ще досліджені недостатньо. Однією з причин є обмеженість емпіричної бази, особливо в аспекті становлення нової системи соціально-трудових відносин у платформній економіці, наслідків впливу «платформізації» зайнятості на якість трудового життя, соціальну та правову захищеність тощо. Певною відповіддю на цей запит стають результати тематичного експертного опитування, у підготовці та проведенні якого автори взяли безпосередню участь¹.

Мета статті полягає в узагальненні результатів експертного опитування щодо проблем та можливостей забезпечення соціальної та правової захищеності працюючих у платформному сегменті зайнятості, а також в обґрунтуванні змісту та пріоритетності напрямів відповідної регуляторної політики України в цій сфері в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Ця стаття продовжує розпочате авторами дослідження впливу трансформаційних змін у сфері соціально-трудових відносин, які відбуваються у зв'язку з поширенням платформної економіки (Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021; Панькова, Касперович, 2021), насамперед, щодо забезпечення соціальної та правової захищеності зайнятих у платформному сег-

---

¹ Експертне опитування проведено в рамках реалізації проєкту ІЕП НАН України щодо проблем становлення нової якості трудового життя в умовах цифрових трансформацій у серпні-жовтні 2021 р. Було опитано 110 висококваліфікованих фахівців із проблем цифровізації економіки, платформної зайнятості, ІТ-сектору. Незважаючи на те що дослідження проводилось у довоєнний час, його результати зберігають актуальність і в умовах воєнного стану. Причиною є той факт, що виявлені закономірності та проблеми пов'язані, насамперед, із специфікою функціонування платформного сегменту зайнятості, тож на сутнісному рівні всі визначені проблеми та загрози зберігають актуальність і в умовах воєнного стану. Наслідки повномасштабного вторгнення РФ стали тим чинником, який суттєво загострив проблему розвитку цифрової економіки, платформної та дистанційної зайнятості в Україні. Інтерпретацію результатів дослідження змінено відповідно до умов воєнного стану, що знайшло відображення у пропозиціях щодо напрямів регуляторної політики, висновках і перспективах їх реалізації.

менті. Визначені напрями подальших досліджень цих питань (зокрема можливості розроблення та впровадження мережових форм представництва колективних інтересів платформних працівників, пошук механізмів легалізації їхньої діяльності, напрями модернізації існуючих інститутів соціального діалогу та соціального захисту) (Панькова, Касперович, 2021, с. 36) дістали подальшого розвитку та конкретизації на основі узагальнення результатів зазначеного експертного опитування.

Значну увагу приділено саме питанням функціонування та розвитку платформного сегменту зайнятості, виявленню загроз і ризиків, які він генерує щодо забезпечення належного рівня соціальної та правової захищеності платформних працівників, пошуку найбільш перспективних напрямів їх подолання. Принципово новим і цінним є той факт, що одержані результати дослідження дозволяють розкрити ситуацію з платформною зайнятістю в Україні та обґрунтувати й уточнити цільові орієнтири формування дієвої регуляторної політики в новітніх умовах, визначені в публікації (Панькова, Касперович, 2021, с. 29-32). Трагічні реалії сьогодення, пов'язані з масштабною збройною агресією проти України, вносять фундаментальні корективи в початковий задум дослідження та радикально змінюють його контекст. І сам дослідницький задум, і проведене експертне опитування, і перші публікації за його результатами було здійснено в мирний час, до початку повномасштабного збройного конфлікту на території України. У зв'язку з цим жодних питань про особливості функціонування та розвитку платформного сегменту зайнятості в умовах воєнного стану експертам не було поставлено. Проте, як зазначено вище, експертне опитування жодним чином не втратило своєї актуальності в новітніх умовах, хоча його результати потребують глибокого переосмислення відповідно до принципово нового контексту. Результати дослідження щодо визначення пріоритетів і

можливостей формування регуляторної політики у сфері соціальної та правової захищеності зайнятих у платформному сегменті будуть проінтерпретовані відповідно до умов воєнного стану в Україні та потреб післявоєнного відновлення.

1. Проблеми забезпечення соціальної та правової захищеності працюючих у цифровому сегменті зайнятості в контексті наслідків воєнного вторгнення РФ в Україну

Вплив повномасштабної збройної агресії на сферу зайнятості України є руйнівним. Так, за оцінками МОП, у наявній ситуації активної фази бойових дій конфлікту (порівняно з довоєнною ситуацією) втрачено 4,8 млн робочих місць, тобто 30% усіх робочих місць, що існували в країні до збройного конфлікту (ILO, 2022). Згідно з результатами дев'ятого загальнонаціонального опитування Соціологічної групи «Рейтинг» станом на кінець квітня 2022 р. серед тих, хто мав роботу до збройного конфлікту, продовжують працювати 59% (у березні таких було менше – 46%). Порівняно з березнем зросла кількість тих, хто працює у звичному режимі (з 23 до 32%); 24% працюють частково або віддалено, а 3% почали працювати на новій роботі. При цьому 39% з тих, хто мав роботу до початку збройної агресії, досі не мають роботи (у березні таких було 53%, на початку квітня – 41%). Звертає на себе увагу велика кількість працюючих частково або дистанційно – 24% (Соціологічна група «Рейтинг», 2022), що є позитивним фактом збереження робочих місць в умовах збройної агресії та залучення можливостей сучасних технологій на потреби національної економіки.

Найбільш складною є ситуація із працевлаштуванням внутрішньо переміщених осіб (ВПО), яка, на думку дослідників, є загрозливою для економічної стабільності держави. Згідно з опитуванням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» серед ВПО у західних областях України, 43% втратили роботу з початком збройної агресії

проти України, а 17% продовжують працювати (Фонд «Демократичні ініціативи», 2022а, с. 19). Принципово важливим є той факт, що роботу зберегли переважно ті респонденти, які змогли працювати віддалено (у режимі повної або часткової зайнятості). Часом нормальна робота неможлива, якщо підприємство, де респонденти працювали, не може продовжувати діяльність через інші фактори, пов'язані із збройним конфліктом (Фонд «Демократичні ініціативи», 2022b, с. 9). Дослідники також зазначають, що величезні міграційні потоки, викликані активними бойовими діями та впровадженням режиму воєнного стану в Україні, вплинули на появу «нових» віддалено зайнятих, серед яких ІТ-фахівці, біженці, які вимушено опинилися за кордоном і мають можливість працювати у віддаленому режимі, тимчасово переміщені в західні області, які самотужки або в складі штату своїх організацій перебувають у статусі віддалено зайнятих (Колот, Герасименко, 2022, с. 71).

Показово, що в цих катастрофічних умовах саме ІТ-індустрія виявила найбільшу життєздатність щодо відновлення своєї діяльності. Так, за результатами дослідження, проведеного спільноту ІТ-фахівців DOU, виявлено, що хоча 61% ІТ-фахівців довелося покинути свій дім і переїхати в більш безпечне місце, вже наприкінці березня 2022 р. понад 80% фахівців працювали в повному обсязі, при цьому у 77% з них рівень доходів відчутно не змінився (DOU, 2022а). Тобто з початком збройної агресії українські ІТ-фахівці через свою високу мобільність та, як правило, відсутність жорсткої робочої прив'язки можливості виконувати свою роботу до місця перебування змогли зберегти високий рівень зайнятості в ІТ-індустрії. Більше проблем виникло у компаній і фахівців, орієнтованих на український ринок. Експерти зазначають, що з урахуванням воєнного стану ситуація у сфері ІТ-індустрії так чи інакше зміниться, проте дають доволі оптимістичні прогнози щодо майбутнього ринку: запит на ІТ-фахівців

залишатиметься високим, а сама ІТ-сфера може стати новим головним рушієм економіки (DOU, 2022b). Така висока стійкість ІТ-індустрії (порівняно з іншими галузями) дає змогу сподіватись, що інші сектори економіки, у яких значна частина бізнес-процесів вибудовується на основі сучасних цифрових та інформаційно-комунікативних технологій (зокрема, діяльність трудових платформ), також матиме підвищений потенціал і темпи відновлення як в умовах воєнного стану, так і в післявоєнний період. Це додатково свідчить про актуальність та цінність результатів експертного опитування щодо проблем і можливостей забезпечення соціальної та правової захищеності працюючих у платформному сегменті зайнятості.

Отже, сучасні цифрові технології мають великий та надзвичайно важливий потенціал щодо забезпечення стабільності функціонування сфери зайнятості в Україні в умовах воєнного стану і зберігатимуть цей потенціал у період післявоєнного відновлення. Відповідно, питання соціальної та правової захищеності працюючих в умовах широкого використання дистанційних і платформних форм зайнятості залишаються одними з найважливіших як з точки зору забезпечення функціонування новітніх форм зайнятості, що виникають і поширюються в умовах цифровізації (що є загальносвітовим трендом), так і з точки зору стабілізації трудової сфери України в умовах воєнного стану.

У рамках експертного опитування важливим аспектом щодо розуміння ситуації у сфері забезпечення соціальної та правової захищеності працівників платформного сегменту зайнятості стало виявлення думки експертів щодо основних причин порушення трудових прав зайнятих на цифрових платформах та існуючих перешкод правовій і соціальній їх захищеності (рис. 1). На думку експертів, найбільш вагомими серед них є такі:

Рисунок 1 – Експертні оцінки основних причин порушень трудових прав зайнятих у платформному сегменті та чинників, що перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних працівників, % до тих, хто відповів

Джерело: складено авторами.

правова невизначеність статусу платформних працівників, нерегламентованість їхніх прав (80,0%);

відсутність механізму затребування відповідальності роботодавця та працівника (57,3%);

невиплата зарплати за надані працівником послуги через невиконання домовленостей з боку роботодавця (46,4%);

нерозвиненість комунікацій роботодавця з працівником (42,7%).

Отже, правова невизначеність статусу платформних працівників, нерегламентованість їхніх прав визнано найважливішою та найвагомішою причиною. Усі інші тією чи іншою мірою є похідними від неї. Також виокремлюється певна сукупність причин інформаційно-комунікативного, організаційно-управлінського та технічного характеру, що призводять до порушення трудових прав платформних працівників, а саме:

нерозвиненість комунікацій роботодавця з працівником як прояв недостатньої ефективності інформаційно-комунікативних сервісів, що надає платформа (42,7%);

неконкретизованість завдань, що ставляться перед працівником (через відсутність технічного завдання) (29,1%);

помилки та порушення протоколу роботи (угоди, контракту) самим працівником (29,1%);

значні проблеми в комунікаціях виконавця (працівника) з клієнтом (18,2%).

Щодо сукупності причин порушення трудових прав зайнятих на цифрових платформах, то слід очікувати, що в умовах руйнувань і хаосу, спричинених збройною агресією проти України, проблеми ефективної комунікації, відповідальної поведінки сторін СТВ набуватимуть усе більшої значущості, а фундаментальна проблема щодо правової невизначеності статусу платформних працівників потребуватиме якнайшвидшого вирішення.

Одним із ключових аспектів дослідження стало встановлення змісту та ієрархії чинників, що найбільшою мірою перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних працівників (див. рис. 1). Результати експертного опитування дозволили визначити їх за значущістю. За оцінками експертів, беззаперечними лідерами стали чинники правової невизначеності суб'єктів платформного сегменту зайнятості, а саме правова невизначеність статусу суб'єктів трудових платформ (79,1%) та правова невизначеність статусу, ролі, сфери відповідальності самої платформи як комунікативного майданчика взаємодії працівника та роботодавця (66,4%). Виявлені

чинники дозволяють зрозуміти, чому саме платформні працівники не бажають «виходити з тіні» (на цей факт вказали 63,6% експертів), адже в ситуації, коли навіть базові нормативно-правові засади у сфері діяльності трудових платформ є невизначеними, офіційна реєстрація, легалізація, ліцензування та оподаткування трудової діяльності на платформах у багатьох випадках стає не тільки небажаним для працівника, але і в певному сенсі неможливим (хоча правова неврегульованість є не єдиною причиною небажання платформних працівників виходити з «тіні» – є ще багато чинників, таких як небажання сплачувати податки, ставлення до платформної зайнятості як до додаткової та ін.).

І з суттєвим відривом від перших трьох чинників за значущістю виявилася група чинників, що перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних працівників через ускладнення взаємодії платформних працівників між собою та, відповідно, можливості представництва ними своїх інтересів, а саме: взаємна ізолюваність платформних працівників, індивідуалізованість і конкурентність їх діяльності на платформах (39,1%); невизначеність колективного представництва інтересів зайнятих на платформах (36,4%); сприйняття платформними працівниками своєї зайнятості як тимчасової (36,4%) та географічна дистанція, неможливість об'єднатися фізично для реалізації тих чи інших колективних дій у «реальному» світі (24,5%). Комплексний вплив цієї групи чинників є причиною низької спроможності платформних працівників до колективної дії на захист своїх прав й інтересів. Як певний прогноз можна зазначити, що руйнування соціальних зв'язків, спричинене збройною агресією проти України, ще більше ускладнить перспективи створення сталих інститутів представництва колективних інтересів платформних працівників.

Зазначені два аспекти – основні причини порушення трудових прав зайнятих на цифрових платформах та існуючі перешкоди правовій і соціальній захищеності

платформних працівників – дозволяють комплексно окреслити коло ключових проблем у платформному сегменті зайнятості, які потребують розв’язання в найближчій перспективі, та визначити пріоритети при формуванні регуляторної політики України щодо забезпечення належного рівня соціального захисту зайнятих на трудових платформах, що має особливу затребуваність в умовах воєнного стану.

2. Формалізація відносин, вихід із «тіні» та представництво інтересів як базові передумови створення дієвої регуляторної політики щодо забезпечення правової та соціальної захищеності платформних працівників в Україні

Думка, згідно з якою швидкий розвиток і поширення дистанційної та платформної зайнятості є чинником, що сприяє паралельному поширенню тіньової та неформальної зайнятості й відповідних нерегламентованих соціально-трудових відносин,

набула фактично одностайної підтримки з боку експертів – з нею погодилися 80,9% опитаних. І лише 5,5% експертів не підтримали цю позицію. Це принциповий момент, оскільки залучення платформних працівників до державних систем соціального та правового захисту безумовно потребує виходу з «тіні» соціально-трудових відносин на платформах через механізми їхньої легалізації та формалізації. Окремим завданням є також створення та введення до нормативно-правового поля відповідних форм і механізмів сталого представництва колективних інтересів платформних працівників.

У даному контексті важливою є думка експертів про визначення змісту та пріоритетності ключових першочергових кроків, які мають бути реалізовані з метою забезпечення легалізації та формалізації соціально-трудових відносин, що виникають на трудових платформах (рис. 2).

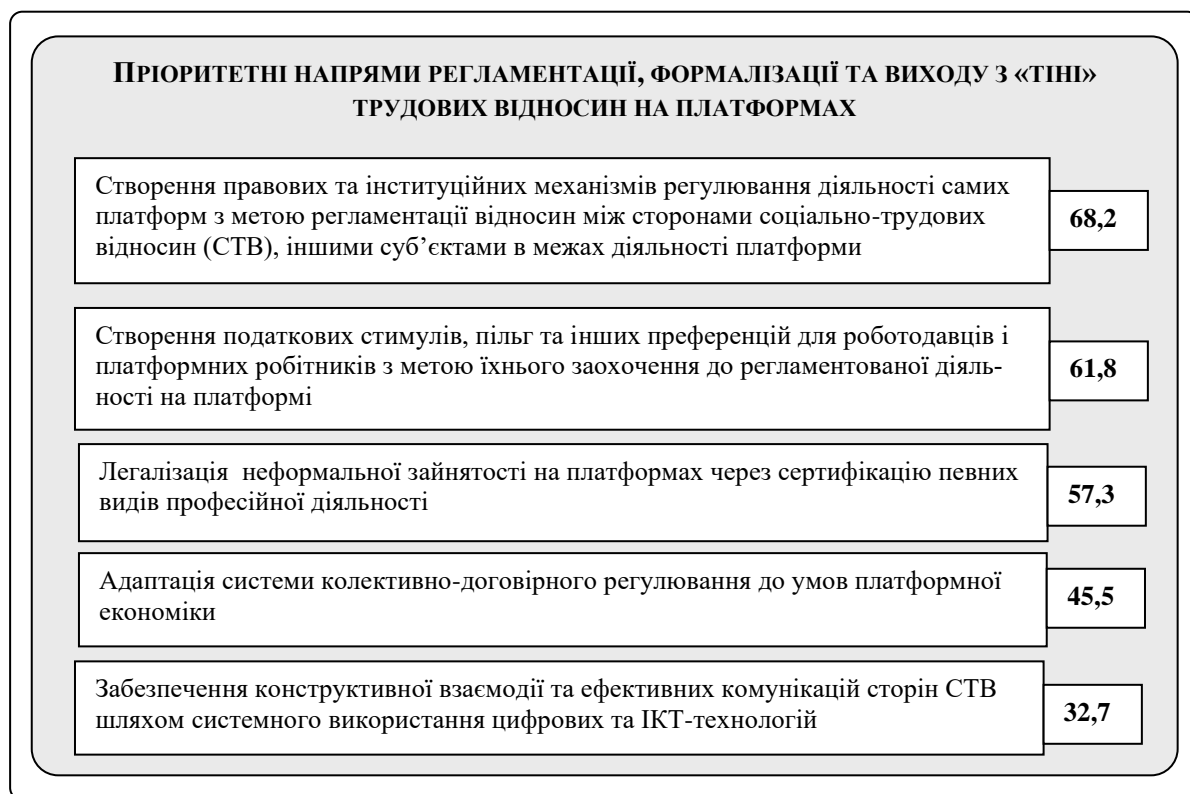

Рисунок 2 – Оцінки експертів пріоритетності напрямів регламентації, формалізації та виходу з «тіні» трудових відносин на платформах, % до тих, хто відповів

Джерело: складено авторами.

Як найбільш важливі першочергові заходи та напрями діяльності щодо виведення з «тіні» соціально-трудова відносин на платформах експерти визначили створення правових та інституційних механізмів регулювання діяльності самих платформ з метою регламентації відносин між сторонами СТВ, іншими суб'єктами в межах діяльності платформи (68,2% опитаних) і створення податкових стимулів, пільг та інших преференцій для роботодавців і платформних робітників з метою їхнього заохочення до регламентованої діяльності на платформі (61,8% експертів). Значною також виявилася підтримка експертами таких заходів і напрямів діяльності, як легалізація неформальної зайнятості на платформах через сертифікацію певних видів професійної діяльності (57,3% респондентів) та адаптація системи колективно-договірного регулювання до умов платформної економіки (45,5% експертів).

Напрямок «забезпечення конструктивної взаємодії та ефективних комунікацій сторін СТВ через системне використання цифрових та ІКТ-технологій» вважають пріоритетним 32,7% експертів. Така досить низька відносно інших напрямів оцінка певною мірою виявилася неочікуваною. Це може бути пов'язано зі сприйняттям даного напрямку значною кількістю експертів як суто технічної проблеми. Однак якщо розглядати залучення потенціалу ІКТ як основу створення сучасного, платформно- та мережево-орієнтованого середовища інформаційно-комунікативної взаємодії суб'єктів СТВ на платформах, то принципова значущість реалізації цього напрямку стає цілком очевидною.

Визначені напрями та заходи регламентації, формалізації та виходу з «тіні» трудових відносин на платформах значною мірою мають базовий і комплексний характер і за своєю фундаментальністю, багатоаспектністю та масштабністю можуть становити основу для встановлення стратегічних пріоритетів подолання тіньової та неформальної зайнятості у платформному сегменті зайнятості.

В умовах воєнного стану для забезпечення стійкості цифрового сегменту національної економіки через регламентацію, формалізацію та вихід із «тіні» трудових відносин на платформах принципово важливими є такі напрями:

1) створення правових та інституційних механізмів регулювання діяльності самих платформ з метою регламентації відносин між сторонами СТВ, іншими суб'єктами в межах діяльності платформи;

2) адаптація системи колективно-договірного регулювання до умов платформної економіки та особливостей діяльності трудових платформ;

3) забезпечення конструктивної взаємодії та ефективних комунікацій сторін СТВ через системне використання цифрових та ІКТ-технологій.

Усі інші напрями в умовах невизначеності можуть бути реалізовані поступово. Тим не менш, вони є неодмінною складовою дієвої системи соціального та правового захисту у платформному сегменті зайнятості.

У контексті визначених експертами чинників та причин, особливо щодо обґрунтування перспектив і напрямів формування суб'єктів та механізмів колективного представництва інтересів платформних працівників, важливою є точка зору експертів щодо того, хто саме може стати ефективним захисником інтересів працюючих, зайнятих на цифрових платформах та в інтернеті (рис. 3).

Серед потенційних суб'єктів, здатних виступити ефективними захисниками прав та інтересів зайнятих на цифрових платформах, в інтернеті беззаперечним лідером стали цифрові професійні об'єднання (на думку 38,2% експертів). Процес забезпечення ефективного соціального та правового захисту, за оцінками 23,6% опитаних, потребує формування державних органів влади спеціальної компетенції. Серед потенційних суб'єктів захисту прав й інтересів платформних зайнятих експерти назвали безпосередньо самих платформних працівників (14,6%), громадські правозахисні організації у сфері цифрових технологій

ПОТЕНЦІЙНІ СУБ'ЄКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЗАЙНЯТИХ НА ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМАХ	
Цифрові професійні об'єднання	38,2
Державні органи влади спеціальної компетенції	23,6
Безпосередньо працівники	14,6
Громадські правозахисні організації у сфері цифрових технологій	12,7
Страхові організації публічно-правового статусу	10,9

Рисунок 3 – Думки експертів щодо того, хто саме може стати ефективним захисником прав та інтересів зайнятих на цифрових платформах, в інтернеті, % до тих, хто відповів

Джерело: складено авторами.

(12,7%) та страхові організації публічно-правового статусу (10,9%). Ці результати свідчать, з одного боку, про перспективність і доцільність створення мережевих профспілкових організацій, а з іншого – про доцільність розширення спектру діяльності традиційних профспілок на сферу платформної економіки та їх залучення до участі в розробленні та реалізації регуляторної політики щодо забезпечення соціального та правового захисту платформних зайнятих, через створення та використання відповідних нормативно-правових й організаційно-управлінських інструментів.

3. Основні вимоги до системи правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах і ключові інструменти їх реалізації

При розробленні та реалізації регуляторної політики доцільно виходити з того, що соціальний захист зайнятих на цифрових платформах – це конституційна функція держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, які забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб зайнятих на цифрових платформах відповідно до особливого виду їх трудової діяльності. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати го-

дувальника, безробіття через незалежні від них обставини, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Реалізувати такий захист платформним працівникам можна за наявності правового забезпечення.

У контексті євроінтеграційного вектора розвитку України доцільно врахувати концептуальні документи щодо забезпечення прав і соціального захисту платформних працівників, що останнім часом активно розробляються та обговорюються в ЄС. Це, зокрема, пропозиції до Директиви Європейського парламенту та Ради Європи щодо поліпшення умов праці в роботі на платформах (European Commission, 2021), а також положення проєкту Директиви про працівників цифрових платформ (Chaibi, 2020), презентованої представницею лівої фракції Європарламенту Л. Шаїбі. В останньому документі містяться пропозиції, у яких закріплені основні засади соціального та правового захисту платформних працівників. Метою цього проєкту є саме захист працівників цифрових платформ шляхом узгодження їхніх трудових і соціальних прав із правами всіх інших працівників. Зокрема, пропонуються такі загальні принципи щодо умов праці та зайнятості на цифрових платформах: домовленості щодо укладання та припинення трудових договорів; макси-

мальні періоди роботи, мінімальні періоди відпочинку та мінімальний період щорічної оплачуваної відпустки; винагорода, включаючи розміри оплати понаднормової роботи; умови найму працівників, зокрема через агенції тимчасової зайнятості; функціонування алгоритмів, обробка персональних даних і гарантії права на відключення; здоров'я, безпека та добробут працівників на

виробництві; домовленості про представництво, переговори та колективні дії; механізми доступу до соціального захисту (Chaibi, 2020, с. 12; Соціальний рух, 2020).

За результатами експертного опитування визначено та оцінено основні вимоги, яким має відповідати дієва система забезпечення правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах (рис. 4).

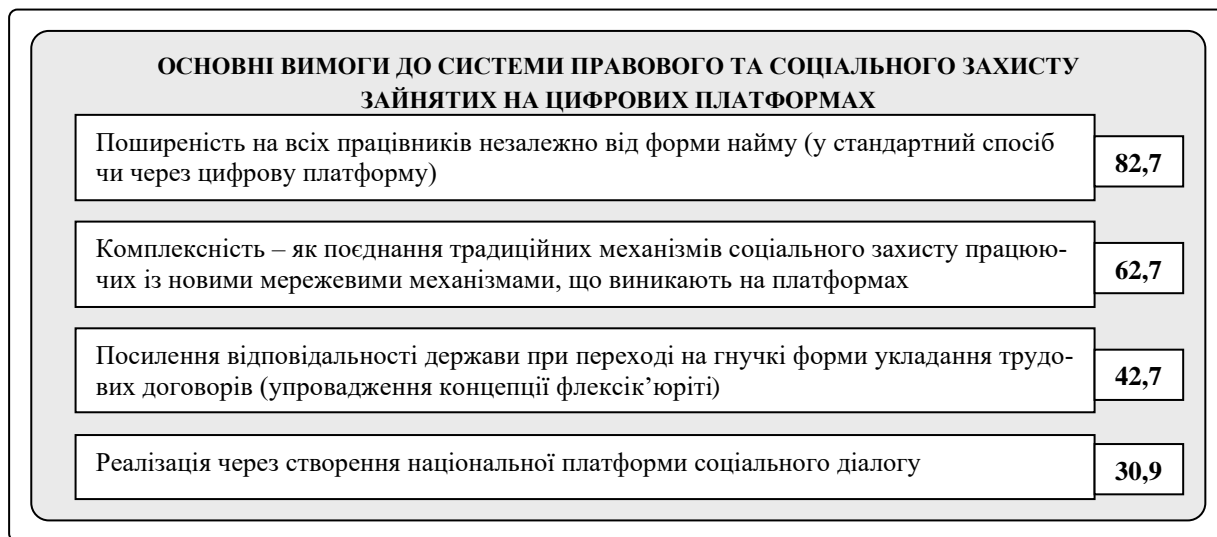

Рисунок 4 – Експертні оцінки основних вимог до дієвої системи правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах, % до тих, хто відповів

Джерело: складено авторами.

Визначені експертами вимоги дозволяють розкрити такі ключові риси дієвої системи правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах (відповідно до визначеної експертами значущості тих чи інших вимог), які можуть стати орієнтирами при розробленні та реалізації регуляторної політики щодо формування такої системи:

1) універсальність – система соціального та правового захисту має поширюватися на всіх працівників незалежно від форми найму (у стандартний спосіб або через цифрову платформу) (82,7% опитаних експертів);

2) комплексність – поєднання традиційних механізмів соціального захисту працюючих із новими мережевими механізмами, що виникають на платформах (62,7% голосів експертів);

3) опора на посилення відповідальності держави при переході на гнучкі форми укладання трудових договорів (упровадження концепції флексік'юриті) (42,7% опитаних);

4) реалізація через створення національної платформи соціального діалогу (30,9% опитаних експертів).

У вільних відповідях окремо були відзначені такі риси, як прозорість, зрозумілість і можливість примусу приватних осіб та роботодавців до виконання своїх зобов'язань.

Отже, визначені експертами вимоги, яким має відповідати система правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах, певною мірою вже окреслюють пріоритети державної політики щодо оновлення системи соціального та правового захисту працюючих в умовах цифро-

візації економіки. При цьому повномасштабна збройна агресія проти України не впливає на зміст та ієрархію зазначених вимог, хоча може суттєво уповільнити й ускладнити процес їх реалізації.

Для втілення дієвої системи правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах необхідно визначити ефективні форми державного регулювання. Для цього експертам була надана можливість визначити найбільш ефективні форми державного регулювання цифрового сегменту ринку праці.

Саме в контексті забезпечення соціальної та правової захищеності працюючих в умовах цифровізації найбільш значущими формами та напрямками такого регулювання, на думку експертів, є такі:

1) формування єдиної національної цифрової платформи (майданчика) для взаємодії роботодавців і працівників або самозайнятих осіб (51,8% експертів);

2) розроблення та впровадження цифрових інструментів забезпечення соціальних гарантій для зайнятих на цифрових платформах (32,7%);

3) розроблення та впровадження цифрових інструментів моніторингу у сфері цифрової зайнятості (26,4%);

4) сприяння з боку держави розвитку IT-волонтерства для зменшення «цифрового розриву» між поколіннями у сфері праці (18,2%).

Як в умовах воєнного стану, так і за мирних часів вирішення проблем, пов'язаних із необхідністю суттєвого оновлення традиційної системи СТВ і соціального діалогу при цифровізації, залишаються пріоритетними та мають стати предметом як державного, так і договірної регулювання. В Україні основним рамковим документом щодо колективно-договірної регулювання та розв'язання гострих питань в соціально-трудовій сфері на національному рівні управління є Генеральна угода. Тож перед експертами також було поставлене питання щодо напрямів оновлення Генеральної угоди в контексті процесів, пов'язаних із впливом цифровізації на соціально-трудову

сферу. Думка експертів про необхідність включення питань платформної зайнятості до положень нової Генеральної угоди виявилася фактично одноставною: 78,2% експертів вважають, що Генеральна угода обов'язково має включати ці питання. Лише 4,5% експертів дотримуються протилежної думки. Показовим виявився факт того, що 17,3% опитаних не надали відповідь на це питання. Однією з причин високої частки експертів, які не визначилися з відповіддю, виступає нормативно-правова нерегламентованість статусів, відсутність колективного представництва інтересів суб'єктів СТВ, що здійснюють діяльність на цифрових платформах (це є необхідною умовою колективно-договірної регулювання), правова невизначеність статусу цифрових трудових платформ, невідповідність засад новітніх мережево-цифрових форм СТВ у платформній економіці та засад функціонування традиційної системи СТВ і соціального діалогу, оскільки без вирішення цих питань включення платформної зайнятості до положень нової Генеральної угоди може бути лише декларативним.

4. Формування «порядку денного» та визначення пріоритетних напрямів регуляторної політики щодо формування системи соціального захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості в умовах воєнного стану

На законодавчому рівні безпосередньою реакцією держави на загрози та виклики, що спричинила збройна агресія проти України, у сфері зайнятості та соціального захисту стало прийняття таких важливих нормативно-правових актів: законів України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (Верховна Рада України, 2022а) та «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» (Верховна Рада України, 2022б).

Зазначені нормативно-правові акти в цілому спрямовані на підвищення соціаль-

ної захищеності громадян в умовах воєнного стану, у першу чергу шляхом спрощення існуючих й упровадження нових процедур щодо забезпечення соціального захисту категорій населення, які постраждали внаслідок збройної агресії, зокрема питання щодо спрощення порядку отримання статусу безробітного та виплати допомоги по безробіттю. Також передбачено можливість отримання такого статусу дистанційно, за спрощеною процедурою – через застосунок або портал «Дія». Окрему увагу приділено проблемам працевлаштування вимушених переселенців, а саме стимулюванню роботодавців, які працевлаштовують ВПО. Передбачено заходи щодо стимулювання самозайнятості та підприємницької діяльності, у тому числі шляхом надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності, супроводження та консультування протягом двох років із дня державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця, які отримали таку фінансову допомогу. На професійні спілки покладається додаткова функція щодо максимального сприяння забезпеченню обороноздатності держави, а також забезпечення громадського контролю за мінімальними трудовими гарантіями, що встановлюються на період дії воєнного стану.

У той же час зазначені нормативно-правові акти не містять якихось окремих пунктів щодо залучення потенціалу сучасних цифрових технологій і новітніх форм зайнятості (за винятком використання дистанційних форм взаємодії при порядку отримання статусу безробітного та врегулювання окремих питань щодо взаємодії з роботодавцем – звільнення та ін.).

Поєднання результатів попередніх досліджень й експертного опитування з урахуванням умов воєнного стану дозволяє запропонувати схему змістовної концептуалізації розроблення регуляторної політики щодо забезпечення соціальної та правової захищеності у платформному сегменті зайнятості (рис. 5).

Результати експертного дослідження у поєднанні із запропонованим підходом до

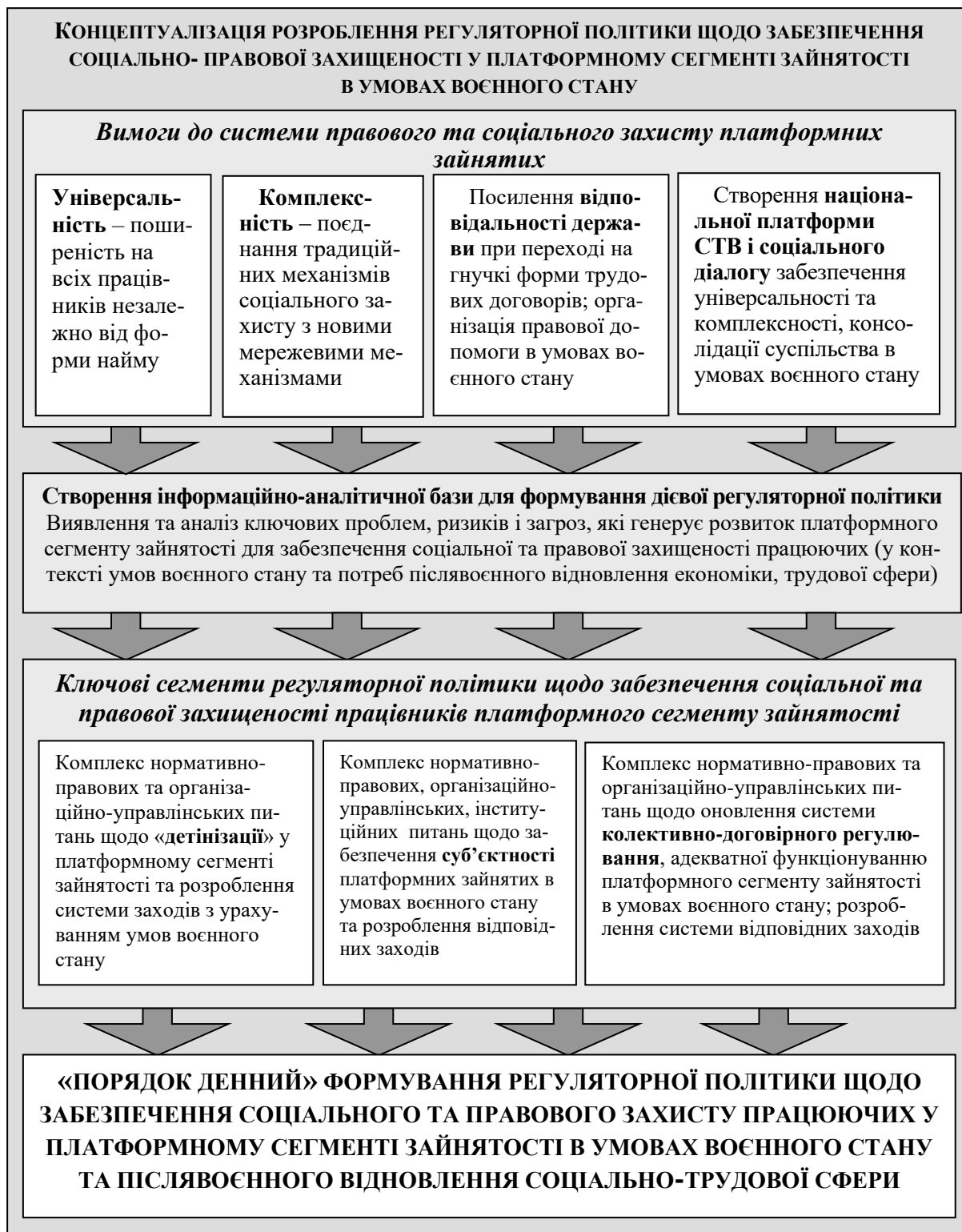
концептуалізації розроблення регуляторної політики дозволили обґрунтувати пріоритетні напрями регуляторної політики України щодо формування системи соціального захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості. Ці напрями конкретизують визначені в публікації (Панькова, Касперович, 2021, с. 33-34) цільові пріоритети цієї політики, але вже в контексті воєнного стану та потреб післявоєнного відновлення (рис. 6).

Отже, у результаті дослідження визначено пріоритетні напрями регуляторної політики України щодо формування системи соціального захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості, у тому числі з урахуванням умов воєнного стану та можливостей післявоєнного відновлення:

1. Формування комплексної стратегії щодо відновлення потенціалу неоіндустріального розвитку в умовах цифровізації, мережізації та платформізації взаємодії суб'єктів соціально-економічного розвитку (з урахуванням зростаючої ролі та питомої ваги платформної економіки та платформного сегменту зайнятості у структурі національної економіки).

2. Посилення суб'єктності держави (її ролі та функцій) у процесах регулювання розвитку платформної економіки та платформної зайнятості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення (у першу чергу щодо залучення її потенціалу до забезпечення стабільного функціонування соціально-трудої сфери в умовах воєнного стану, у тому числі з використанням ресурсів й інструментів державно-приватного партнерства в цій сфері).

3. Формування якісно нової взаємодії у тріаді «суспільство-державо-бізнес» шляхом створення відповідного нормативно-правового та організаційно-управлінського підґрунтя, адекватного як умовам становлення й особливостям функціонування платформної економіки з характерною для неї системою СТВ (у тому числі розвитку смарт-промисловості), так і умовам воєнного стану та вимогам післявоєнного відновлення України.

Рисунок 5 – Концептуалізація розроблення регуляторної політики щодо забезпечення соціальної та правової захищеності зайнятих на трудових платформах в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення соціально-трудої сфери

Джерело: розроблено авторами.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦЮЮЧИХ У ПЛАТФОРМНОМУ СЕГМЕНТІ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Формування комплексної стратегії щодо відновлення потенціалу неоіндустріального розвитку в умовах цифровізації, мережизації та платформізації взаємодії суб'єктів соціально-економічного розвитку

2. Посилення суб'єктності держави (її ролі та функцій) у процесах регулювання розвитку платформної економіки та платформної зайнятості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення

3. Формування якісно нової взаємодії у триаді «суспільство-держава-бізнес» шляхом створення відповідного нормативно-правового та організаційно-управлінського підґрунтя

4. Розроблення та впровадження системи заходів щодо залучення потенціалу трудових платформ для працевлаштування вимушених переселенців у місцях їх тимчасового перебування

5. Удосконалення існуючої системи договірної та державного регулювання у сфері праці та зайнятості відповідно до вимог платформної економіки з урахуванням умов воєнного стану та потреб післявоєнного відновлення трудової сфери

6. Забезпечення сталого представництва інтересів основних суб'єктів соціально-трудова відносин у секторі цифрової (платформної) економіки

7. Сприяння виходу платформних працівників та роботодавців із «тіні» та формалізації відносин між ними

8. Створення Національної платформи соціально відповідального партнерства (СВП) як інформаційно-комунікативного майданчика взаємодії суб'єктів СТВ в умовах цифровізації та поширення платформної економіки

9. Розроблення та реалізація комплексної політики державного та договірної регулювання щодо гармонізації соціально-економічного, трудового, цифрового, неоіндустріального розвитку

10. Перетворення системи соціального захисту на цілісний об'єкт цифровізації шляхом забезпечення скоординованої та комплексної інформатизації діяльності інституцій соціального захисту

Рисунок 6 – Пріоритетні напрями регуляторної політики України щодо формування системи соціального захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення

Джерело: розроблено авторами.

4. Розроблення та впровадження системи заходів щодо залучення потенціалу трудових платформ для працевлаштування вимушених переселенців у місцях їх тимчасового перебування (у першу чергу шляхом створення відповідних механізмів державно-приватного партнерства).

5. Удосконалення існуючої системи договірної та державного регулювання у сфері праці та зайнятості відповідно до вимог платформної економіки з урахуванням потреб воєнного стану та післявоєнного відновлення трудової сфери (у першу чергу через формування сприятливого нормативно-правового, інформаційно-комунікативного, інституційного, науково-методичного, організаційно-управлінського забезпечення для трансформації системи СТВ в умовах цифрової платформізації соціально-трудої сфери).

6. Забезпечення сталого представництва інтересів основних суб'єктів соціально-трудої відносин у секторі цифрової (платформної) економіки, перш за все платформних працівників і роботодавців (шляхом розроблення та впровадження відповідних нормативно-правових та організаційно-управлінських механізмів, залучення потенціалу традиційних профспілок через розширення й осучаснення напрямів їх діяльності, створення нових мережевих профспілок, розроблення регламентів діяльності цифрових трудових платформ тощо).

7. Сприяння виходу платформних працівників і роботодавців із «тіні» та формалізації відносин між ними (шляхом впровадження відповідних механізмів у платформному сегменті зайнятості, з окремою увагою до представництва та захисту прав переселенців, які знаходять заробіток через цифрові платформи в умовах воєнного стану).

Окремо слід відзначити пріоритети, спрямовані на перспективний період післявоєнного відновлення, коли визначаються конкретні умови та зміст діяльності щодо їхньої реалізації.

8. Створення Національної платформи соціально відповідального партнерства

(СВП) як інформаційно-комунікативного майданчика взаємодії суб'єктів СТВ в умовах цифровізації та поширення платформної економіки з акцентом на особливості та потреби післявоєнного відновлення економіки загалом і соціально-трудої сфери зокрема.

9. Розроблення та реалізація комплексної політики державного і договірної регулювання щодо гармонізації соціально-економічного, трудового, цифрового, неіндустріального розвитку для забезпечення стійкості в умовах цифровізації та післявоєнного відновлення України.

10. Перетворення системи соціального захисту на цілісний об'єкт цифровізації шляхом забезпечення скоординованої та комплексної інформатизації діяльності інституцій соціального захисту працюючих (зокрема шляхом створення умов для переходу на електронний документообіг, стандартизацію та автоматизацію звернень громадян, підвищення рівня цифрових компетентностей у працівників сфери соціального захисту, залучення потенціалу Національної платформи СВП до цифровізації соціального захисту та ін.).

Висновки

1. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України соціально-трудова сфера зазнала значного руйнівного впливу. У цій ситуації гостро актуалізувався запит на стійкість ринку праці, відновлення діяльності трудових колективів, підприємств, яка була порушена збройним протистоянням. Для людей, які вимушено покинули місця свого постійного проживання через активні бойові дії та здебільшого втратили свої робочі місця, життєвою необхідністю стає пошук роботи або хоч якогось заробітку з використанням будь-яких можливостей, у тому числі тих, які надають трудові платформи. Руйнівний вплив збройної агресії проти України суттєво підвищив попит на використання дистанційних форм роботи та залучення потенціалу і можливостей трудових цифрових платформ. Очевидно, що цей попит зростатиме і в період післявоєнного відновлення України. Акту-

алізувався запит на розроблення та впровадження дієвої регуляторної політики України щодо широкого використання платформних і дистанційних форм зайнятості, у тому числі в аспекті забезпечення соціально-правового захисту платформних зайнятих.

2. Експертне опитування, аналіз результатів якого є важливою змістовною складовою даного дослідження, проводилося ще за мирного часу. Однак питання, які досліджувались, стосувалися в основному сутнісних ознак і процесів, що мають відношення до забезпечення якості трудового життя в умовах цифровізації (зокрема в аспекті соціальної та правової захищеності працюючих у платформному сегменті зайнятості). Саме ця зосередженість на сутнісних аспектах дозволяє результатам дослідження зберегти свою актуальність і в умовах воєнного стану, і в умовах післявоєнного відновлення. Повномасштабна збройна агресія проти України радикально змінює контекст, певні форми, прояви, гостроту загроз, які генерує для соціально-трудова сфера поширення платформної зайнятості, але не змінює їхньої сутності. Тому при певній додатковій інтерпретації та контекстуалізації реалій воєнного стану фактично всі одержані результати зберігають свою актуальність і можуть сприяти формуванню дієвої регуляторної політики України щодо формування системи соціального та правового захисту працюючих у цифровому сегменті зайнятості.

3. За результатами експертного опитування встановлено основні причини порушення трудових прав і чинники, що перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних працівників, а також повністю підтверджено поширену в науково-практичному дискурсі думку про відсутність нормативно-правової визначеності функціонування платформного сегменту зайнятості. Виявлено, що підґрунтям причин порушення трудових прав і чинників, що перешкоджають правовій та соціальній захищеності платформних працівників, є правова невизначеність статусу суб'єктів

трудова платформа (правова невизначеність статусу платформних працівників, нерегламентованість їхніх прав, а також правова невизначеність статусу, ролі, сфери відповідальності самої платформи як комунікативного майданчика взаємодії робітника та роботодавця). Важливим чинником незахищеності виявилось небажання працівників «виходити з тіні», офіційно реєструватися та декларувати свої додаткові доходи. Визначено сукупність причин соціального, інформаційно-комунікативного, організаційно-управлінського і технічного характеру, пов'язаних з особливостями взаємодії суб'єктів платформної економіки. Виявлено гострий запит на регламентованість і формування механізмів представництва інтересів суб'єктів СТВ платформної економіки (зокрема щодо можливостей колективного представництва їхніх інтересів). Усі ці причини та чинники зберігатимуть свою актуальність і гостроту в умовах як воєнного стану, так і післявоєнного відновлення, причому деякі з них імовірно матимуть тенденцію до загострення. Відповідно, регуляторна політика щодо цифрового сегменту зайнятості має враховувати виявлені проблеми при формуванні пріоритетів її реалізації.

4. Визначено основні вимоги, яким має відповідати дієва система забезпечення правового та соціального захисту зайнятих на цифрових платформах, а також зміст і пріоритетність ключових заходів щодо впорядкування та забезпечення ефективності процесу соціального захисту працюючих в умовах цифрових трансформацій. У поєднанні з осмисленням реалій воєнного стану це дозволяє сформулювати концептуальні основи створення дієвої системи соціального та правового захисту працюючих у платформному сегменті зайнятості – у формі певного «порядку денного» та визначення пріоритетних напрямів відповідної регуляторної політики, що сприятиме збалансованому розвитку платформного сегменту зайнятості та залученню його потенціалу до стабілізації соціально-трудова сфери України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення з одночасним

забезпеченням необхідного рівня соціально-правової захищеності працюючих.

5. На основі узагальнення результатів дослідження та з урахуванням умов воєнного стану визначено пріоритети і перспективні напрями регуляторної політики щодо забезпечення правової та соціальної захищеності платформних працівників:

вирішення питань нормативно-правового врегулювання функціонування платформного сегменту зайнятості, його основних суб'єктів взаємодії (СТВ);

формалізація відносин і вихід із «тіні» суб'єктів трудових платформ;

створення механізмів сталого представництва інтересів суб'єктів трудових платформ (насамперед інтересів платформних працівників, інших суб'єктів взаємодії платформного сегменту зайнятості);

формування нормативно-правового та організаційно-управлінського підґрунтя для якісно нової взаємодії у триаді «суспільство-держава-бізнес» в умовах становлення платформної економіки, у тому числі розвитку смарт-промисловості як важливої складової післявоєнного відновлення економіки;

розроблення та реалізація комплексної політики державного і договірною регулювання щодо гармонізації соціально-економічного, трудового, цифрового, неоіндустріального розвитку для забезпечення стійкості в умовах цифровізації та післявоєнного відновлення України.

В умовах воєнного стану запит на вирішення наведених завдань суттєво зростає, оскільки платформізація економіки дозволяє розв'язувати багато питань, у тому числі щодо збереження зайнятості, підтримки бізнес-процесів в онлайн-просторі, збереження можливостей мати роботу й отримувати доходи вимушеним переселенцям, які виїхали в більш безпечні регіони України або за межі країни. Окреслені проблемні питання потребують уваги та якнайшвидшого розв'язання.

Подальші дослідження із зазначеної тематики мають здійснюватися з повним урахуванням умов і потреб воєнного стану та післявоєнного соціально-економічного

відновлення України. Пріоритетами мають стати уточнення процесів, що відбуваються у платформному сегменті зайнятості в умовах масштабної збройної агресії проти України, урахування потенційного зростання цього сегменту в умовах масового вимушеного переселення великої кількості працездатного населення. Окремим стратегічно важливим завданням стає вирішення проблеми формування дієвих механізмів залучення потенціалу платформної економіки та платформного сегменту зайнятості до забезпечення стійкості ринку праці в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного відновлення національної економіки України.

Література

- Азьмук Н. А. (2019). Зайнятість через цифрові платформи – нова реальність сучасної економіки: виклики та стратегії адаптації. *Економічний простір*. № 149. С. 66-80. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/152-6>
- Азьмук Н. А. (2019а). Трансформація зайнятості при переході до цифрової економіки: глобальні виклики та стратегії адаптації: монографія. Київ: Знання, 2019. 335 с.
- Азьмук Н. А. (2020). Стратегічні напрями збалансування розвитку національного ринку праці та цифрової економіки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Інститут економіки промисловості НАН України. Київ. 48 с.
- Верховна Рада України (2022а). Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (Дата звернення: 25.06.2022).
- Верховна Рада України (2022b). Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#Text> (Дата звернення: 25.06.2022).

- Вишневецький В. П., Гаркушенко О. М., Князев С. І., Липницький Д. В., Чекіна В. Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал [за ред. В. П. Вишневецького та С. І. Князева]. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Вишневецький О. С. (2021). Цифрова платформа стратегічного управління економікою України. *Економіка промисловості*. № 3 (95). С. 5-24. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2021.03.005>
- Жаліло Я. (2022). Підгрунття перемоги України у війні економічних моделей / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komen-tari-ekspertiv/pidgruntya-peremohy-ukrayi-pu-u-viyni-ekonomichnykh-modeley> (Дата звернення: 12.07.2022).
- Залозна Ю., Азьмук Н. (2022). Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
- Колот А. М. (2021) Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2021. 488 с.
- Колот А. М., Герасименко О. О. (2020) Цифрова трансформація та нові бізнес-моделі як детермінанти формування економіки нестандартної зайнятості. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2020. № 10 (1). С. 33-54. DOI: [https://doi.org/10.21511/slntp.10\(1\).2020.06](https://doi.org/10.21511/slntp.10(1).2020.06)
- Колот А. М., Герасименко О. О. (2021) «Праця 4.0» як інститут та платформа розвитку неоекономіки. *Неоекономіка та імперативи розвитку підприємництва: монографія*. Київ: КНЕУ, 2021. С. 146-180.
- Колот А. М., Герасименко О. О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. № 5. С. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
- Кохан В. П. (2021). Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. *Право та інновації*. № 1 (33). С. 29-34. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1\(33\)-4](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1(33)-4)
- Новікова О. Ф., Панькова О. В., Азьмук Н. А., Касперович О. Ю. Становлення нової якості трудового життя в Україні в умовах цифровізації економіки: концептуалізація дослідження. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 2 (41). С. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212)
- Панькова О. В., Касперович О. Ю. (2021). Цільові пріоритети регуляторної політики України щодо формування умов гідної праці у платформній економіці. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021>
- Погорелова О. С. (2020). Напрями реформування трудового законодавства в умовах поширення цифрової роботи. *Право та державне управління*. № 4. С. 43-50. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.6>
- Сахарук І. С. (2020). Перспективи правового регулювання трудової діяльності працівників цифрових платформ. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 6. Т. 2. С. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.13>
- Соціальний рух (2020). Що обіцяє гіг-працівникам нова директива ЄС? URL: <https://rev.org.ua/chi-zaxistit-gig-pracivni-kiv-nova-direktiva-yes/> (Дата звернення: 20.05.2022).
- Соціологічна група «Рейтинг» (2022). Дев'яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (26 квітня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_vo_vny_26_aprelya_2022.html (Дата звернення: 25.06.2022).
- Фонд «Демократичні ініціативи» (2022а). Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців: аналітичний звіт № 1 / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька

- Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1108543395628f2db973e3e0.29887914.pdf> (Дата звернення: 25.06.2022).
- Фонд «Демократичні ініціативи» (2022b). Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців: аналітичний звіт № 2 / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1125750868628e92f5b72947.16519786.pdf> (Дата звернення: 25.06.2022).
- Царьов В. М. (2020). Особливості розвитку платформної економіки у контексті неінституціональної теорії. *Стратегія економічного розвитку України*. № 47. С. 5-15. DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2020.47.005.015>
- DOU (2022a). Українське ІТ в перший місяць війни. Понад 60% залишили свої домівки. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-war/> (Дата звернення: 25.06.2022).
- DOU (2022b). Українське ІТ на воєнних рейках – що відбувається з галуззю просто зараз і чого чекати після перемоги. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-the-war/> (Дата звернення: 25.06.2022).
- Aleksynska M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm (Дата звернення: 20.05.2022).
- CEPS (2018) Industrial Relations and Social Dialogue in the Age of Collaborative Economy. Comparative report. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/industrial-relations-and-social-dialogue-age-collaborative-economy-comparative-report/> (Дата звернення: 20.05.2022).
- Chaibi L. (2020) Directive of the European Parliament and of the Council on digital platform workers. Proposal of directive from Mrs Leïla Chaibi, Member of employment and social affairs committee URL: <https://left.eu/content/uploads/2020/11/English.pdf> (Дата звернення: 22.05.2022).
- Eurofound (2018). Employment and working conditions of selected types of platform work. Research report. 86 p. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18001en.pdf (Дата звернення: 20.05.2022).
- European Commission (2021). Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on improving working conditions in platform work. European Commission. Brussels. December, 9. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24992&langId=en> (Дата звернення: 12.07.2022).
- ILO (2021). Can digital labour platforms create fair competition and decent jobs? *International Labour Organization*. URL: <https://ilo.org/infostories/Campaigns/WESO/World-Employment-Social-Outlook-Report-2021> (Дата звернення: 20.05.2022).
- ILO (2021a). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. 285 p. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm (Дата звернення: 20.05.2022).
- ILO (2022). The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. Briefing Note. 11 p. URL: https://www.ilo.org/europe/publications/WCMS_844295/lang--en/index.htm (Дата звернення: 17.06.2022).
- WTO (2022). WTO Secretariat note examines impact of the crisis in Ukraine on global trade and development. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news22_e/devel_08apr22_e.htm (Дата звернення: 12.07.2022).
- Zaloznova, Y., Pankova, O., Ostafiichuk, Y. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*. № 3 (4), pp. 106-

130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

References

- Azmuk, N. A. (2019). Digital Employment platform as a new reality of modern economy: challenges and adaptation strategies. *Ekonomichniy prostir*, 149, pp. 66-80. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/152-6> [in Ukrainian].
- Azmuk, N. A. (2019a). Employment transformation in the transition to a digital economy: global challenges and adaptation strategies. Kyiv: Znannia, 2019 [in Ukrainian].
- Azmuk, N. A. (2020). *Strategic directions to balance the development of national labor market and the digital economy*. (Extended abstract of doctor of science thesis). Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv. 48 p. [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy (2022a). Law of Ukraine "On the organization of labor relations under conditions of martial law". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy (2022b). Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Functioning of Employment and Compulsory State Social Insurance in the Event of Unemployment during Martial Law". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#Text> [in Ukrainian].
- Vyshnevsky, V. P., Harkushenko, O. M., Kni-aziev, S. I. and etc. (2020). *Digitalization of Ukrainian economy: transformational potential*. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, O. S. (2021). Digital platformization of strategic management of Ukrainian economy. *Econ. promisl.*, 3 (95), pp. 5-24. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindus try2021.03.005> [in Ukrainian].
- Zhalilo, Ya. (2022). The basis of Ukraine's victory in the war of economic models. National Institute of Strategic Studies. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidgruntya-peremohy-ukrayiny-u-viyni-ekonomichnykh-modeley> [in Ukrainian].
- Zaloznova, Y., & Azmuk, N. (2022). Human capital of Ukraine in the conditions of war: losses and gains. *Ekonomika ta suspilstvo*, 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian]
- Kolot, A. (2021). *Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development*. Kyiv: KNEU, 2021 [in Ukrainian].
- Kolot, A., & Herasymenko, O. (2020). Digital transformation and new business models as determinants of formation of the economy of nontypical employment. *Social and labour relations: theory and practice*, 10(1), pp. 33-54. DOI: [https://doi.org/10.21511/slrtp.10\(1\).2020.06](https://doi.org/10.21511/slrtp.10(1).2020.06) [in Ukrainian].
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2021). "Labor 4.0" as an institution and platform for the development of neo-economy. *Neoeconomics and imperatives of business development*, pp. 146-80. Kyiv: KNEU, 2021 [in Ukrainian].
- Kolot, A., & Herasymenko, O. (2020). Digital transformation and new business models as determinants of formation of the economy of nontypical employment. *Social and labour relations: theory and practice*, 10(1), pp. 33-54. DOI: [https://doi.org/10.21511/slrtp.10\(1\).2020.06](https://doi.org/10.21511/slrtp.10(1).2020.06) [in Ukrainian].
- Kokhan, V.P. (2021). Digital platform as a tool of digital economy. *Pravo ta innovatsii*, 1 (33), pp. 29-34. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1\(33\)-4](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1(33)-4) [in Ukrainian].
- Novikova, O. F., Pankova, O. V., Azmuk, N. A., & Kasperovich, O. Yu. (2021). Providing a New Quality of Working Life in Ukraine in the Conditions of Digitalization of the Economy: Conceptualization of Research. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (41), pp. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212) [in Ukrainian].
- Pankova, O. V., & Kasperovych, O. Yu. (2021). Ukrainian regulatory policy's target

- priorities to ensure decent working conditions in a platform economy. *Econ. promisl.*, 4 (96), pp. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021> [in Ukrainian].
- Pohorielova, O. S. (2020) Directions of reforming labor legislation in the context of the spread of digital work. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 4, pp. 43-50. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.6> [in Ukrainian].
- Sakharuk, I. S. (2020). Prospects for legal regulation of labor activity of employees of digital platforms. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, 6 (2), pp. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.13> [in Ukrainian].
- Sotsialnyi rukh (2020). What does the new EU directive promise to gig workers? Retrieved from <https://rev.org.ua/chi-zaxistit-gig-pracivnikiv-nova-direktiva-yes/> [in Ukrainian].
- Sotsiolohichna hrupa «Reitynh» (2022). Ninth National Survey: Socio-Economic Problems during the War (April 26). Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyaty_obschenacionalnyy_opros_sotsialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html [in Ukrainian].
- Fond «Demokratychni initsiatyvy» (2022a). Assessing the needs and expectations of the future of internally displaced persons and refugees. Analytical report №1. Retrieved from <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1108543395628f2db973e3e0.29887914.pdf> [in Ukrainian].
- Fond «Demokratychni initsiatyvy» (2022b). Assessing the needs and expectations of the future of internally displaced persons and refugees. Analytical report №2. Retrieved from <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1125750868628e92f5b72947.16519786.pdf> [in Ukrainian].
- Tsarov, V. M. (2020). Features of platform economy development in the context of neo-institutional theory. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, 47, pp. 5-15. DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2020.47.005.015> [in Ukrainian]
- DOU (2022a). Ukrainian IT in the first month of the war. More than 60% left their homes. Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-war/> [in Ukrainian].
- DOU (2022b). Ukrainian IT on military rails - what is happening to the industry right now and what to expect after the victory. Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-the-war/> [in Ukrainian].
- Aleksynska, M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. Retrieved from https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm.
- CEPS (2018). Industrial Relations and Social Dialogue in the Age of Collaborative Economy. Comparative report. Retrieved from <https://www.ceps.eu/ceps-publications/industrial-relations-and-social-dialogue-age-collaborative-economy-comparative-report/>
- Chaibi L. (2020). Directive of the European Parliament and of the Council on digital platform workers. Proposal of directive from Mrs Leïla Chaibi, Member of employment and social affairs committee. Retrieved from <https://left.eu/content/uploads/2020/11/English.pdf>
- Eurofound (2018). Employment and working conditions of selected types of platform work. Research report. Retrieved from https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18001en.pdf.
- European Commission (2021). Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on improving working conditions in platform work. *European Commission*, Brussels, December 9. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24992&langId=en>
- ILO (2021). Can digital labour platforms create fair competition and decent jobs? *International Labour Organization*. Retrieved from <https://ilo.org/infostories/Campaigns/WE>

- SO/World-Employment-Social-Outlook-Report-2021
- ILO (2021a). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. 285 p. Retrieved from https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm.
- ILO (2022). The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. Briefing Note. 11 p. Retrieved from https://www.ilo.org/europe/publications/WCMS_844295/lang--en/index.htm
- WTO (2022). WTO Secretariat note examines impact of the crisis in Ukraine on global trade and development. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/news_22_e/devel_08apr22_e.htm
- Zaloznova, Y., Pankova, O., & Ostafiichuk, Y. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*, 3 (4), pp. 106-130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

Оксана Владимировна Панькова,

канд. соц. наук, доцент

Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: pankovaiep@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;

Александр Юрьевич Касперович,

младший научный сотрудник

Институт экономики промышленности НАН Украины
ул. Марии Капнист, 2, г. Киев, 03057, Украина

E-mail: a_kasp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ И ПРАВОВОЙ ЗАЩИЩЕННОСТИ ПЛАТФОРМЕННЫХ ЗАНЯТЫХ И ПРИОРИТЕТЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ

На основе анализа и обобщения результатов экспертного опроса, в подготовке и проведении которого авторы принимали непосредственное участие, исследованы проблемы и возможности создания системы социальной и правовой защиты работающих в платформенном сегменте занятости в Украине с учетом условий военного положения и потребностей послевоенного восстановления страны.

Определены основные причины, препятствующие правовой и социальной защищенности платформенных работников. Ключевыми среди них являются следующие: правовая неопределенность статуса субъектов трудовых платформ (как платформенных работников, так и самих трудовых платформ); низкие возможности коллективного представительства интересов занятых на платформах; нежелание работников официально регистрироваться и декларировать свои доходы. Определена совокупность факторов социального, информационно-коммуникативного, организационно-управленческого и технического характера, возникающих в процессе взаимодействия субъектов платформенной экономики и усиливающих социальную и правовую незащищенность платформенных занятых. Полученные результаты проинтерпретированы в контексте введения военного положения в Украине.

Установлено, что базовой предпосылкой формирования действенной системы социальной и правовой защиты платформенных занятых является создание законодательно регламентированной системы взаимодействия субъектов платформенного сегмента занятости. Это требует соответствующего нормативно-правового, организационно-управленческого

обеспечения, формализации и выхода из «тени» отношений на трудовых платформах, создания механизмов устойчивого представительства интересов субъектов платформенной экономики. Обоснованы качественные характеристики эффективной системы обеспечения правовой и социальной защиты занятых на цифровых платформах, а также приоритетность ключевых мер по обеспечению эффективности процесса их социальной защиты.

Разработана схема концептуализации процесса формирования регуляторной политики, ориентированная на возможности обеспечения социальной и правовой защищенности работников, занятых на платформах. Авторская разработка согласуется с основными положениями Директивы об улучшении условий труда работников цифровых платформ для стран Европы. Определены и обоснованы приоритетные направления регуляторной политики в контексте смягчения влияния военного положения на рынок труда и перспектив последующего послевоенного восстановления Украины.

Ключевые слова: платформенная экономика, военное положение и послевоенное восстановление, трудовые платформы, платформенная занятость, социально-трудовые отношения, социальная и правовая защита.

JEL: E24, E26, E27, J21, J23

Oksana V. Pankova,

Phd in Sociologics, Associate Professor
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: pankovaiep@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;

Olexandr Yu. Kasperovich,

Junior Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: a_kasp@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

FEATURES OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF EMPLOYEES ON LABOR PLATFORMS AND DIRECTIONS OF FORMATION OF REGULATORY POLICY OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article explores and reveals the problems and opportunities for creating an effective system of social and legal protection of workers in the platform segment of employment in Ukraine, grounding on the analysis and generalization of results of the expert survey, in the preparation and conduct of which the authors were directly involved. The conditions of the military conflict and the needs of postwar reconstruction of Ukraine are also taken into account.

The main reasons hindering the legal and social protection of platform workers are identified. The key ones among them are the following: legal uncertainty of the status of subjects of labor platforms (both platform workers and labor platforms themselves); low opportunities for collective representation of the interests of employees on the platforms; reluctance of employees to officially register and declare their income. Also, a set of factors of a social, informational, communicative, organizational, managerial and technical nature was revealed. These factors arise in the process of interaction of the subjects of the platform economy and increase the social and legal insecurity of the platform employees. The obtained results were interpreted by the authors in the context of the martial law in Ukraine.

It is stated that the basic prerequisite for the development of an effective system of social and legal protection of platform employees is the creation of a legally regulated system of interaction

between subjects of the platform economy, which requires appropriate regulatory, organizational and management support, formalization and exit from the "shadow" of relationships on labor platforms, implementation of mechanisms of sustainable representation of interests of the subjects of the platform economy. The vision of the main characteristics of the effective system of ensuring the legal and social protection of platform workers and priority of key measures to ensure the effectiveness of their social protection process are substantiated.

Basing on the generalization of the results of the research conducted, the authors have developed a scheme of conceptualization of the regulatory policy development process, which is focused on the possibility of ensuring the social and legal protection of platform workers. The authors' proposals are consistent with the main guidelines of the proposals for Directive on improving the working conditions in platform work for EU. The authors also defined and substantiated the priority areas of regulatory policy in the context of mitigating the impact of martial law on the labor market and of the prospects for further post-war restoration of Ukraine.

Keywords: platform economy, martial law and post-war restoration, labor platforms, platform employment, social and labor relations, social and legal protection.

JEL: E24, E26, E27, J21, J23

Формат цитування:

Панькова О. В., Касперович О. Ю. (2022). Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих і пріоритети регуляторної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091>

Pankova, O. V., & Kasperovich, O. Yu. (2022). Features of social and legal protection of employees on labor platforms and directions of formation of regulatory policy of Ukraine under conditions of martial law. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091>

Надійшла до редакції 28.07.2022 р.

*До ювілею доктора економічних наук, професора,
завідувача відділу проблем економіки підприємств Інституту економіки промисловості
НАН України, академіка Академії економічних наук України*
БРЮХОВЕЦЬКОЇ НАТАЛІ ЮХИМІВНИ

Ефективність та якість діяльності організації, інституції визначають люди – кадри, які за оцінкою класиків «вирішують усе».

До когорти вчених, завдяки яким інститути і центри Національної академії наук України зберігають традиції та нарощують знання, правомірно зарахувати поважну людину – доктора економічних наук, професора Брюховецьку Наталю Юхимівну, яка протягом більше 33 років працює штатно (у деякі роки – за сумісництвом, будучи делегованою до вищого навчального закладу) в Інституті економіки промисловості НАН України.

Здобувши класичну університетську освіту, вона пройшла в Інституті шлях від економіста до головного наукового співробітника, завідувача відділу проблем економіки підприємств (раніше – відділ проблем регіональної економіки). Із відривом від

виробництва навчалася в аспірантурі Інституту і захистила кандидатську дисертацію, а пізніше навчалася в очній докторантурі та захистила докторську дисертацію. Під науковим керівництвом Н.Ю. Брюховецької виконано фундаментальні теми досліджень, які одержали схвальну оцінку фахівців, бюро відділення економіки НАН України. Їх результати опубліковано в монографіях, наукових статтях (близько 400 публікацій, у тому числі в іноземних виданнях). Більшість наукових доробків упроваджено в діяльність промислових підприємств, а також використано органами управління різного рівня.

Наталія Юхимівна підготувала 12 кандидатів наук.

Очоловувала ДЕК, була членом ДЕК, комісії з акредитації та оцінювання роботи інститутів системи НАН України та МОН України. Перебувала у складі різних експертних, вчених і спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Донецькому національному університеті МОН України та Інституті економіко-правових досліджень НАН України. У даний час активно працює як член вченої ради ІЕП НАН України, спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій в Інституті. Студенти кафедри фінансів Донецького університету економіки і права з великою вдячністю згадують часи, насичені професійними й особистісними здобутками, завдяки керівництву підготовкою дипломних робіт бакалаврів, спеціалістів, магістрів, творчих конкурсних робіт і наукових публікацій, яке здійснювала Наталія Юхимівна.

Напрями наукових досліджень Н.Ю. Брюховецької включають теорії підприємств та організацій реального сектору економіки; механізми забезпечення ефективності виробництва та праці; питання

капіталізації підприємств та організацій, інтелектуалізації виробництва та праці, інвестиційної діяльності підприємств щодо забезпечення зростання доданої вартості, переходу до V-VI технологічних укладів, цифрової економіки.

Наталя Юхимівна відкрита до нових методів досліджень, шляхів забезпечення їх результатів, управління та організації наукової діяльності в умовах дистанційного режиму роботи, застосування електронних засобів комунікації.

Колеги відзначають ефективну організаційну та координаційну діяльність Н.Ю. Брюховецької, велику повагу до науковців і фахівців практичної сфери економіки. Об'єктивна експертна діяльність у комісії з оцінювання у 2017 р. наукової та науково-організаційної роботи Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України сприяла подальшому укріп-

ленню наукових зв'язків установ Академії наук.

Н.Ю. Брюховецька забезпечує співпрацю із зарубіжними вищими навчальними закладами: кафедрою теоретичної та інституціональної економіки Білоруського державного університету (м. Мінськ), Економічним університетом у Вроцлаві (Польща). Також співпрацює з підприємствами реального сектору економіки.

До ювілею доктор економічних наук, професор Н.Ю. Брюховецька підійшла з величезним досвідом наукової та викладацької діяльності, організації наукової роботи колективу відділу, реалізації потенціалу нових креативних задумок і проєктів.

Бажаємо Наталі Юхимівні подальших успіхів на шляху до реалізації наукових досліджень, міцного здоров'я, радощів і віри, що Господь допомагає в науці та житті тим, хто не боїться труднощів.

*Вчена рада Інституту економіки промисловості НАН України,
редакційна колегія науково-практичного журналу
«Економіка промисловості».
Київ, квітень 2022 р.*

**Плідна науково-дослідна праця та творчий шлях
НАТАЛІ ЮХИМІВНИ БРЮХОВЕЦЬКОЇ
в Інституті економіки промисловості НАН України**

13 квітня 2022 р. українське економічне наукове співтовариство вітає з ювілеєм завідувача відділу проблем економіки підприємств Інституту економіки промисловості НАН України, доктора економічних наук, професора, академіка Академії економічних наук України Брюховецьку Наталю Юхимівну.

У 1981 р. Брюховецька Наталя Юхимівна здобула шкільну освіту, з відзнакою закінчила Россошанське педагогічне училище за спеціальністю «Учитель початкових класів». У 1987 р. із відзнакою закінчила Донецький державний університет за спеціальністю «Планування народного господарства» й одержала кваліфікацію «економіст». У червні 1989 р. прийнята до ІЕП НАН України у відділ проблем регіональної економіки на посаду економіста, де пройшла шлях до головного наукового співробітника, завідувача відділу проблем економіки підприємств.

Після завершення навчання з відривом від виробництва в аспірантурі Інституту економіки промисловості НАН України у 1995 р. захистила дисертацію «Економічний механізм регулювання рівня виробництва (на прикладі ПЕК України)» та здобула науковий ступінь кандидата економічних наук. У 2001 р. після завершення очної докторантури захистила у спеціалізованій вченій раді Д 11.151.01 в ІЕП НАН України докторську дисертацію «Економічний механізм забезпечення ефективного функціонування підприємств». У 2005 р. їй присвоєно вчене звання професора (за кафедрою фінансів). У 2002 р. Н.Ю. Брюховецька, продовжуючи працювати в ІЕП НАН України, обіймає посаду проректора Донецького університету економіки та права, а також завідувача кафедри фінансів.

У 2006-2011 рр. виконувала обов'язки керівника тем Донецького університету економіки та права: 0105U000478 «Фінансово-кредитний механізм забезпечення

економічного росту в Україні», 0105U000478 «Капіталізація підприємств та економіки України»; в Інституті економіки промисловості НАН України – співкерівника підтеми «а» «Наукові основи механізму господарювання підприємств періоду трансформації та розвитку національного ринку товарів і капіталів» бюджетної теми 0104U003430 «Розробка механізму господарювання підприємств в трансформаційній економіці», керівника підтеми «а» «Наукові основи інституціонального забезпечення капіталізації підприємств» бюджетної теми 0106U009514 «Шляхи капіталізації і методи регулювання господарської діяльності підприємств базових галузей промисловості», керівника підтеми «а» «Наукові основи формування економічних та інституціональних механізмів забезпечення капіталізації підприємств» бюджетної теми 0109U000961 «Управління капіталізацією підприємств та інтегрованих структур промисловості»; співкерівника бюджетної теми 0112U006882 «Методи розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств в умовах інституціональних змін»; співкерівника бюджетної теми 0115U001639 «Механізми забезпечення інвестиційної активності підприємств для виробництва продукції з високою доданою вартістю»; співкерівника бюджетної теми 0118U4441 «Стимулювання інтелектуалізації підприємств реального сектору економіки»; співкерівника бюджетної теми 0122U000658 «Трансформація управління промислових підприємств в умовах цифровізації економіки».

З вересня 2009 р. Н.Ю. Брюховецька продовжує працювати штатним співробітником ІЕП НАН України, виконує обов'язки головного наукового співробітника відділу проблем економіки підприємств.

Наукова та науково-організаційна робота Н.Ю. Брюховецької характеризується глибиною аналізу окреслених проблем,

аргументованістю пропозицій щодо їх вирішення. Основний предмет наукових досліджень – теоретичні, методологічні та методичні проблеми вдосконалення фінансово-економічних й інституціональних механізмів підприємств щодо забезпечення їх ефективного функціонування, використання інституціонально-еволюційної теорії для забезпечення капіталізації підприємств і пошуку шляхів поєднання інтересів суб'єктів, причетних до їх діяльності; цифровізація економіки та мотивація працівників, зокрема молоді до праці, шляхи поєднання інтересів корпорацій та працівників. Глибокі знання політичної економії, економічної теорії, історії економічних вчень, вміле володіння методологією наукових досліджень дозволяє Наталі Юхимівні належним чином виокремлювати проблему, відстежувати еволюцію розвитку економічних явищ, бачити причини і наслідки економічної політики підприємств й органів управління. До уваги завжди долучаються дослідження економічних інтересів і мотиви економічної поведінки підприємств.

Має близько 400 публікацій, зокрема особисту та більше 20 монографій у співавторстві, публікації в міжнародних наукометричних виданнях. Опублікувала 3 навчальних посібники з грифом МОН: із фінансів підприємств, фінансів економіки та бюджетної системи.

Була модератором низки міжнародних і національних науково-практичних конференцій та симпозіумів. Більше 8 років була редактором фахового журналу «Вісник Донецького університету економіки і права», фахових журналів «Економіка промисловості», «Економічний вісник Донбасу», «Вісник економічної науки України» та інших фахових видань, монографій, журналу «Прометей», членом редколегій.

Н.Ю. Брюховецька бере активну участь у підготовці кадрів вищої кваліфікації. Організувала та вела школу аспірантів. Як науковий керівник аспірантів і докторантів працює в ІЕП НАН України, а раніше – в Донецькому університеті економіки і права, Донецькому національному універ-

ситеті економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Донецькому національному університеті, Донецькій державній академії управління. Працювала завідувачем кафедри Донбаської гірничо-металургійної академії (м. Алчевськ), Донбаської державної машинобудівної академії (м. Краматорськ) та інших ВНЗ Донбасу, Дніпропетровської та Запорізької областей.

Під керівництвом Н.Ю. Брюховецької захищено 12 кандидатських дисертацій, зокрема співробітниками Інституту О.А. Саплиною, О.А. Богуцькою, О.А. Чорною, О.В. Хасановою, Л.І. Іваненко.

Протягом 2002-2012 рр. Наталя Юхимівна – член спеціалізованих вчених рад Д11.051.07 у Донецькому національному університеті МОН України та Д11.170.01 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України; з 2012 р. – член спецради ІЕП НАН України, вченої ради ІЕП НАН України. Залучається до роботи спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій як офіційний опонент. За останні роки Н.Ю. Брюховецька виступала опонентом на захисті більше 20 дисертацій (Київ, Харків, Луганськ, Львів, Луцьк, Тернопіль, Донецьк, Маріуполь).

Н.Ю. Брюховецька має 33-річний стаж науково-педагогічної роботи у вищих навчальних закладах освіти III-IV рівнів акредитації. У 2002-2009 рр. працювала проректором з наукової роботи та очолювала кафедру фінансів Донецького університету економіки і права. За час педагогічної діяльності у ВНЗ викладала такі дисципліни: «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка», «Організація виробництва», «Фінанси», «Фінанси підприємств», «Методи наукових досліджень», «Інституціональна економіка», «Фінансовий ринок», «Економічна теорія». Очолювала державну екзаменаційну комісію з економіки підприємств у Донецькому державному університеті управління МОН України та з інформаційного забезпечення управління у Донецькому національному університеті МОН України, інших закладах вищої освіти.

Н.Ю. Брюховецька – член комісії з розроблення пропозицій щодо реформування економіки Донецького регіону та розвитку промислових підприємств. Плідною є співпраця та експертно-консультаційна діяльність Наталі Юхимівни з Донецькою обласною державною адміністрацією, Департаментом інноваційної діяльності та трансферу технологій Міністерства освіти і науки України, Науково-дослідним центром індустріальних проблем розвитку НАН України, Донецьким регіональним відділенням УСПП, Донецькою торгово-промисловою палатою, Державною науковою установою «Інститут економіки Національної академії наук Білорусі» (м. Мінськ), Донецьким

науковим центром НАН і МОН України, фінансовим факультетом ХНЕУ ім. С. Кузнеця та ін. Співпрацює з підприємствами реального сектору економіки.

Стиль роботи Н.Ю. Брюховецької характеризується сумлінністю, відповідальністю, творчим підходом. Вона вміло визначає актуальність досліджень, результативно здійснює керівництво НДР.

Плідно співпрацює з науковцями з України, Білорусі, Азербайджана, Польщі, Болгарії, Сербії та ін.

Бажаю Наталі Юхимівні подальших творчих успіхів, здоров'я, втілення наукових доробків, натхнення, нових дослідницьких проектів і публікацій.

*Юлія ЗАЛОЗНОВА,
директор ІЕП НАН України
член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор*

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ

Scientific and practical journal

Економіка
Промисловості
Economy of Industry

Научно-практический журнал

Издается с 1997 года

Выходит ежеквартально

№ 2 (98)

2022

**Научно-практический журнал «Экономика промышленности» издается с 1997 г.
Свидетельство о государственной регистрации журнала КВ № 23249-13089ПР от 22.03.2018 г.
Выходит ежеквартально**

Журнал включен в Перечень научных специализированных изданий Украины
(в соответствии с приказом Министерства образования и науки Украины от 24.10.2017 г. № 1413)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

Журнал зарегистрирован в Международном центре
периодических изданий (ISSN International
Center, г. Париж)

Журнал «Экономика промышленности» индексируется украинской общегосударственной реферативной базой данных «Україніка наукова» и представлен в **Научной электронной библиотеке периодических изданий НАН Украины**. Издание размещено в международной электронной библиотеке научной периодики **EBSCO Publishing**, а также в библиографической базе данных **WorldCat**. Журнал включен в международный каталог научных периодических изданий **Ulrich's Periodicals Directory**. Журнал индексируется наукометрической базой **Index Copernicus** (Варшава, Польша). Издание индексируется свободно доступной системой **GoogleScholar**. С 2013 г. научно-практический журнал «Экономика промышленности» индексируется в международных наукометрических базах: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) и **Research Bible** (Токио, Япония). Журнал включен в индексированную систему журналов открытого доступа **CiteFactor**, а также в реферативную базу данных European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (**ERIH PLUS**).

Основатели:

Национальная академия наук Украины,
Институт экономики промышленности

E-mail:

RPokotylenko@econindustry.org,
admin@econindustry.org.
Web: www.ojs.econindustry.org.
Web: iie.org.ua

Адрес редакции:

ул. М. Капнист, 2,
Киев, Украина, 03057.
Тел.: (044) 200-55-71.
Моб.: (095) 291-03-11

Научно-редакционный совет:

АМОША А.И. (председатель редакционного совета, акад. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), АЛЕКСАНДРОВ И.А. (д.э.н., проф. Одесский национальный политехнический университет), ГЕЕЦ В.М. (акад. НАН Украины. Институт экономики и прогнозирования НАН Украины), КВИЛИНСКИ А. (д.э.н. Лондонская академия науки и бизнеса, Англия), ЛИБАНОВА Э.М. (акад. НАН Украины. Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины), МАКОГОН Ю.В. (д.э.н., проф. Мариупольский национальный университет).

Редакционная коллегия:

ВИШНЕВСКИЙ В.П. (главный редактор, акад. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), ЗАЛОЗНОВА Ю.С. (зам. главного редактора, чл.-кор. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), ПОКОТИЛЕНКО Р.В. (зам. главного редактора, ответственный редактор, к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), ГАРКУШЕНКО О.Н. (секретарь редакционной коллегии, к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), АНТОНЮК В.П. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), БРЮХОВЕЦКАЯ Н.Е. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), БУЛЕЕВ И.П. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), КРАВЧЕНКО О.А. (д.э.н., проф. Государственный университет инфраструктуры и технологий), МИХНЕНКО В. (к.э.н., Оксфордский университет, Великобритания), НОВИКОВА О.Ф. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), СОЛДАК М.А. (к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), ХАРАЗИШВИЛИ Ю.М. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), ЧЕРЕВАТСКИЙ Д.Ю. (д.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины).

Статьи для публикации в научно-практическом журнале отбираются на условиях конкурса, по результатам внутреннего и внешнего рецензирования. Ответственность за достоверность фактов, дат, названий, имен, данных, цитат несут непосредственно авторы статей. Редакция может не разделять высказанные в статьях мнения и выводы, что не налагает на нее никаких обязательств. Перепечатки и переводы допускаются только с согласия автора и редакции. Материалы публикуются на языке оригинала.

Рекомендован к печати ученым советом Института экономики промышленности НАН Украины
(протокол № 8 от 02.08.2022 г.)

© Институт экономики промышленности НАН Украины
© Экономика промышленности, 2022

СОДЕРЖАНИЕ

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Збразская Л. А. Промышленность Украины в мировом «ландшафте»: тенденции в контексте задач долгосрочного развития.....5

ПРОБЛЕМЫ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ И ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Шевцова А. З. Долгосрочные факторы и тенденции развития химической промышленности Украины 25

Сердюк А. С. Направления повышения эффективности интернализации негативных внешних эффектов промышленного производства.....53

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Новикова О. Ф., Остафийчук Я. В., Новак И. Н. Изменения трудового и налогового законодательства Украины в условиях военного положения: проблемы и перспективы совершенствования 75

Панькова О. В., Касперович А. Ю. Проблемы социальной и правовой защищенности платформенных занятых и приоритеты регуляторной политики Украины в условиях военного положения.....91

РЕЦЕНЗИИ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ СООБЩЕНИЯ

К юбилею доктора экономических наук, профессора, заведующей отделом проблем экономики предприятий Института экономики промышленности НАН Украины, академика Академии экономических наук Украины
Брюховецкой Наталии Ефимовны 118

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Scientific and practical journal

ЕКОНОМІКА
ПРОМИСЛОВОСТІ
Economy of Industry

Since 1997

Published quarterly

No. 2 (98)

2022

The scientific and practical journal "Economy of Industry" has been publishing since 1997
The certificate of the journal state registration is KB No. 23249-13089IIP dated 22.03.2018
The journal is published quarterly

The journal is included in the List of specialized scientific editions of Ukraine
(in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
of October 24, 2017 No. 1413)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

The Journal is registered in the International Center of
periodicals (ISSN International Center, Paris)

The journal "Economy of Industry" is indexed in the Ukrainian nationwide abstract database "Ukrayinika naukova" and is offered in the **Scientific electronic library of periodicals of the NAS of Ukraine**. The periodical is offered also in to the global electronic library of science periodicals **EBSCO Publishing**, in to the **Ulrich's Periodicals Directory** and also in the world's largest network of library content and services **WorldCat**. The journal is indexed by the scientometric base **Index Copernicus** (Warsaw, Poland). The periodical is indexed in the freely accessible search system **GoogleScholar**. Since 2013 the journal is indexed in the Scientometric Databases: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) and **Research Bible** (Tokyo, Japan). The journal is included in to the **Citefactor** service that provides access to quality controlled Open Access Journals and in to the reference database of the **European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)**.

Founders:
The NAS of Ukraine,
The Institute of Industrial Economics

E-mail:
RPokotylenko@econindustry.org,
admin@econindustry.org.
Web: www.ojs.econindustry.org.
Web: iie.org.ua

The address of the editorial office:
2 M. Kapnist Str.,
Kyiv, Ukraine, 03057.
Tel.: 38 (044) 200-55-71.
Mobile tel.: 38(095) 291-03-11

Editorial Council:

AMOSHA O.I. (Chairman of the Editorial Council, Fellow of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), ALEXANDROV I.O. (Doctor of Economics, Professor, Odessa National Polytechnic University), GEETS V.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine), KWILINSKI A. (Doctor of Economics, London Academy of Science and Business, England), LIBANOVA E.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha of the NAS of Ukraine), MAKOGON Yu.V. (Doctor of Economics, Professor, Mariupol State University).

Editorial Board:

VISHNEVSKY V.P. (Chief Editor, Member of the Editorial Council, Fellow of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), ZALOZNOVA Yu.S. (Deputy Chief Editor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), POKOTYLENKO R.V. (Deputy Chief Editor, Managing Editor, PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), GARKUSHENKO O.M. (Secretary of the Editorial Board, PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), ANTONYUK V.P. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), BRYUKHOVETSKAYA N.Ye. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), BULEEV I.P. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), CHEREVATSKYI D.Yu. (Doctor of Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), KHARAZISHVILI Yu.M. (Doctor of Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), KRAVCHENKO O.O. (Doctor of Economics, State University of Infrastructure and Technology), MYKHENKO V. (PhD in Political Economy, University of Oxford, United Kingdom), NOVIKOVA O.F. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), SOLDAK M.O. (PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine).

Articles for publication in the scientific and practical journal are selected under the terms of competition by the results of internal and external reviewing. The authors of the articles are fully responsible for accuracy of facts, dates, titles, proper names, data, and quotations. The publisher may not share the opinions expressed in articles, and does not assume any obligations concerning authors' points of view. Reprints and translations are allowed only in the consent of the author and publisher. Materials are printed in the source language.

**The issue is approved for publication by the Academic Council of the
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
(protocol No. 8 dated 02.08.2022)**

© The Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
© Economy of Industry, 2022

CONTENTS

MACROECONOMIC AND REGIONAL PROBLEMS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Zbarazska L. O. Ukrainian industry in the world "landscape": trends in the context of long-term development objectives 5

PROBLEMS OF DEVELOPMENT STRATEGY AND FINANCIAL AND ECONOMIC INDUSTRY REGULATION

Shevtsova H. Z. Long-term factors and trends in the development of the Ukrainian chemical industry 25

Serdiuk O. S. Directions for improving the efficiency of internalization of negative external effects of industrial production.....53

SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Novikova O. F., Ostafychuk Ya. V., Novak I. M. Changes in the labor and tax legislation of Ukraine under military conditions: problems and prospects for improvement 75

Pankova O. V., Kasperovich O. Yu. Features of social and legal protection of employees on labor platforms and directions of formation of regulatory policy of Ukraine under conditions of martial law.....91

REVIEWS, INFORMATION MESSAGES

Greetings with Anniversary to **Natalia Yu. Bryukhovetska** – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Enterprise Economics Problems of Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine 118

Науково-практичний журнал

№ 2 (98)
2022

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

Оригінал-макет підготовлено у відділі інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України

Літературний редактор

О. А. Кокорева

Комп'ютерна верстка

Я. Є. Красуліна

Відповідальний редактор

Р. В. Покотиленко

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості

Свідоцтво про державну реєстрацію журналу
КВ № 23249-13089ПР від 22.03.2018 р.